KORUNK

A MI TÁNCHÁZUNK • FOLKLÓR ÉS TÖRTÉNELEM • JEGYZETEK NÉPTÁNCKUTATÁSUNKRÓL • TÁNC, MOZGÁS, VISELET • A ROMÁN NÉPI TÁNCOK TUDOMÁNYOS KUTATÁSA • NÉPI TÁNCAINK A SZÍNPADON • TÖPRENGÉSEK TÁNCMŰVÉSZETÜNKRÓL • A. SZ. JAKOVLEV EMLÉKIRATAIBÓL • M. KRLEŽA ÉS SIGMOND ISTVÁN NOVELLÁI • BARTALIS JÁNOS ÉS BENE JÓZSEF KÖSZÖNTÉSE • HAZAI NÉMET KÖNYVEK

1973 | 7

SZERZŐINK

BUKAREST

Bácski György
Bucşan, Andrei

KOLOZSVÁR

Balogh Ferenc
Banner Zoltán
Bitay Ilona
Dáné Tibor
Dani János
Faragó József
Farkas László
Fodor Sándor
Hajós József
Irimie, Ion
Könczei Ádám
Lengyel György
Murádin Jenő
Rácz Győző
Sigmond István
Sőni Pál
Szilágyi Domokos
Veres István

MAROSVÁSÁRHELY

Bandi Dezső
Bartis Ferenc
Haáz Sándor
Kelemen Ferenc
Székely Dénes
Zoltán Aladár

NAGYKÁROLY

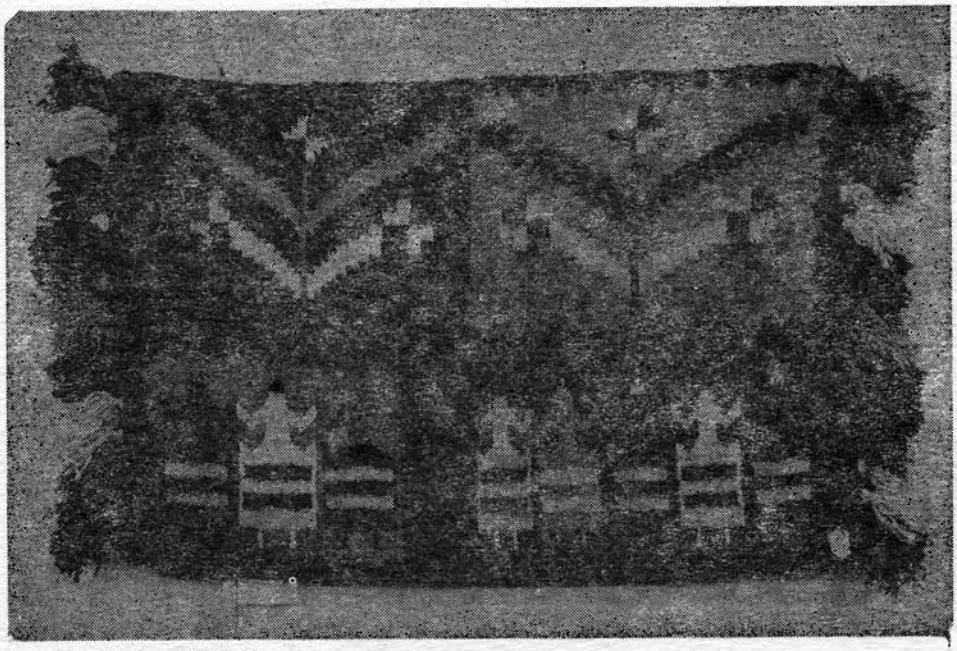
Benedek Zoltán

RESICA

O. Bogáthy Zoltán

KÜLFÖLD

Jakovlev, A. Sz.
Krleža, Miroslav
Rábai Miklós
Sárkány, Stéphane

Kozma István: Szőnyeg

KORUNK

XXXII. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM
1973. JÚLIUS

* * * Fejlődésünk újabb távlatai 995
KÖNCZEI ÁDÁM • A mi Táncházunk 999
FARAGÓ JÓZSEF • Jegyzetek néptánckutatásunk ügyében 1003
ANDREI BUCŞAN • A román népi táncművészet tudományos kutatása 1012
ZOLTÁN ALADÁR • Autentikus talpalávaló 1018
HAÁZ SÁNDOR • Tánc — mozgás — viselet 1024
DANI JÁNOS • Folklór és történelem 1029
RÁBAI MIKLÓS • Az én ars poeticám 1035
KELEMEN FERENC • Töprengések táncművészetünkről 1039
SZEKELY DÉNES • Népi tánc a színpadon 1045
BANNER ZOLTÁN • Az egész társadalom művészete 1048
BARTIS FERENC • Gondolatmozaik (vers) 1052
SIGMOND ISTVÁN • A rossz ember (novella) 1055
BÁCSKI GYÖRGY • Miroslav Krleža nyolcvanéves 1063
MIROSLAV KRLEŽA • Fedor úr halála (novella, Bácski György fordítása) 1064
STÉPHANE SÁRKÁNY • Szabadidő-irodalom és esztétikai érték (Lengyel György fordítása) 1069
ION IRIMIE • Tudat — társadalom — egyén 1074
A. Sz. JAKOVLEV • Emlékirataiból (Farkas László fordítása) 1080

JEGYZETEK

RÁCZ GYÖZŐ • Bartalis János köszöntése 1087
FODOR SÁNDOR • Születésnapi ajándék 1089
BALOGH FERENC • Az egyik utolsó fonográfos gyűjtőút 1090

FÓRUM

BANDI DEZSŐ • Népművészet? Népi giccs? 1092

HAZAI TÜKÖR

BENEDEK ZOLTÁN • Módos házak táján 1096

NEMZETKÖZI ÉLET

* * * Magasabb rendű európai viszonyok 1102
DÁNÉ TIBOR • A magánélet büntetőjogi védelmének kérdései 1105

DOKUMENTUMOK

HAJÓS JÓZSEF • Korai Kopernikusz-vonatkozásainkról 1113

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BITAY ILONA • Dimitrie Cantemir 1117

TUDOMÁNYOS MŰHELY

O. BOGÁTHY ZOLTÁN • Ipari lélektan — valóság és lehetőségek 1122

SZEMLE

VERES ISTVÁN • Hazai német könyvek — 1972 1132
SZILÁGYI DOMOKOS • Tücsök és bogár, valamint: oboa és seprű 1136
SÖNI PÁL • Állandóság és változás szüksége 1139
MURÁDIN JENŐ • Surány Erzsébetről — két könyve kapcsán 1142

LÁTÓHATÁR

F. L.: Katasztrófa-szociológia? 1145 • Szcientista sámánok? (Preuves) 1146 • Harc a depresszió ellen (Newsweek) 1147 • Közízlés és vizuális nyelv (Filmkultúra) 1149 • Közvéleménykutatás a tudományról (Le Monde) 1150

TÉKA, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Györkös Mányi Albert, Incze János Dés, Kabán József, Kiss Anna, Kondor Béla, Kotsis Nagy Margit, Kozma István, Lukács Margit, Molnos Lina, Paulovics László, Pablo Picasso

Gépelt kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő
Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző
Szerkesztőségi főtitkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.
Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).
Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

FEJLŐDÉSÜNK ÚJABB TÁVLATAI

Újabb nagyjelentőségű tanácskozásoknak, döntéseknek voltunk résztvevői és megfigyelői, hallgatói és vállalói az elmúlt hetekben, amikor a párt Központi Bizottsága június 18—19-i teljes ülése és a Nagy Nemzetgyűlés különböző csúcsszervei munkálatairól értesültünk. Nevelésügyünk további fejlesztésének kérdései, a nők társadalmi szerepe, valamint az újabb hidroenergetikai művek mindannyiunkat érdekelnek, a közeljövőbeli és későbbi munkánk számára egyaránt kiindulópontul szolgálnak. Hanem folyóiratunk a fölgyorsuló időben is havilap, s hónapos reagálású. Hónapokba telik, míg érdemleges módon, mélyszántású tanulmányokban tárgyalhatjuk a kérdéseket. Ez alkalommal csupán néhány döntő tényezőre, kiemelkedő vonatkozásra irányítjuk a figyelmet.

*

Szocialista előrehaladásunk átfogó jellegét és egyben iramvételét is jelzi a tény, hogy a társadalomátalakító forradalmi tetteket jelentős természetátalakító vállalkozások, nekifeszülések követik. Nemrég ünnepeltük negyedszázados évfordulóját a főbb termelőeszközök államosításának; több mint két évtizede múlt azonban már annak is, hogy a termelőerők birtokában hozzáláttunk a nagy természetátalakító, adottságainkat kiaknázó munkálatokhoz. Békás és a Beszterce neve azóta fogalommá vált. A nagy vízerőmű és tározó régi álmok valóraválása, de egyben gigászi tervsorozat, emberöltőkre szóló munkálkodás elsőszülöttjei. A Békáson kigyulladt fény azóta is fennen ragyog, az ott gyűjtött tudás, tapasztalat gazdag gyümölcsöt érlelt: Argeș, Vaskapu, Hidegszamos, Códvölgye, Jádvölgye, Fernezely mindmegannyi állomása a folyószabályozásnak és ármentesítésnek, a vízi erő korszerű kiaknázásának, a lakosság és az ipar jobb villany- és vízellátásának. Végső fokon pedig annak az ősi emberi törekvésnek, hogy úrrá legyünk a természet zabolátlan erői fölött, biztosítsuk magunkat az árvizek és az aszály ellen, lakályossá tegyük azt a földdarabot, amelynek neve: haza.

E törekvés terén érkeztünk nemrég újabb állomáshoz: Dobrudzsában hatalmas vízgazdálkodási rendszer létesül. A párt Központi Bizottságának határozata értelmében Cernavodánál vízerőmű épül a Dunára, csatorna köti össze a folyamot a tengerrel, torkolatánál pedig új kikötőt hoznak létre. Felsorolni is nehéz, mi előnnyel jár mindez: több mint háromszáz kilométerrel rövidül meg a tengerhez vezető út, vízhez jutnak a szomjúhozó mezők, városok; ipartelepek sora kap majd helyet a csatorna partján, a hajós szállítás olcsóságának kiaknázására.

Dobrudzsa... A napsugaras tengerpart, a gyönyörű szállodasorok, a Delta és a rizstelepek hazája nemsokára új ékességgel, pompás emberi teljesítménnyel büszkélkedik majd.

*

Öt év telt el azóta, hogy a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának plénuma határozatot hozott a nevelés korszerűsítéséről, mai körülményekhez történő igazításáról. A Központi Bizottság nemrég tartott teljes ülése alapos elemzésnek vetette alá az elmúlt fél évtized tevékenységét. Mint ismeretes, az utóbbi öt esztendő alatt nem csupán bizonyos reformokat hajtottunk végre a tanügyben, hanem döntően új, a fejlettség magas szintjére jellemző célokat valósítottunk meg. Így például ebben az időszakban vezettük be a tízéves oktatást, aminek révén hazánk nemzetközi viszonylatban az élenjáró országok közé került. Erre a korszakra jellemző továbbá a gyakorlati oktatás széles körű kiterjesztése, a régebbi túlzott és egyoldalú elméleti jelleg föladása s ezzel párhuzamosan az iskola fokozott közelítése a termeléshez.

„Úgy vélem, hogy öt év után, amikor megvitatjuk az eredményeket, amikor újabb intézkedéseket foganatosítunk az egész oktatási tevékenység javítására, helyes megemlítenünk [...] a fogyatékosságokat — kiküszöbölésük céljából" — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs. A további javítás jegyében elemezte beszédében a párt főtitkára az „egész oktatási és káderképzési folyamatot, kezdve az óvodáktól".

Ismeretes, hogy a világszerte megmutatkozó nevelésjobbító, az oktatás munkáját hatékonyabbá tevő törekvések egyre inkább a kisgyermek felé fordulnak, az iskoláskor előtti évek kiaknázására irányulnak. Nem véletlenül. A neveléslélektan kutatásai bebizonyították, hogy a gyermek az első években a legfogékonyabb; amit ekkor tanul, maradandóan vésődik be emlékezetébe, s nagymértékben határozza meg későbbi fejlődését, egész egyéniségének alakulását. A plénum jelentőségéhez mérten foglalkozott a legkisebbek nevelésével, megállapítván, hogy „nálunk eddig nem szenteltek kellő figyelmet az iskola előtti oktatásnak", s e fölismerés alapján kijelölte a feladatot: olyan anyagi körülményeket teremteni, hogy előbb-utóbb az összes gyermekek hatéves korig részesülhessenek bizonyos nevelésben, amely megkönnyíti majd belépésüket a tulajdonképpeni oktatásba. „Az óvodákat az oktatás részének kell tekintenünk — ha úgy akarják — előkészítő részének, de mégis az oktatás részének" — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs.

Ebben a vonatkozásban említjük meg, hogy az iskoláskor előtti oktatásnak a nevelésügy nemzetiségi vetületében is megvan a maga jelentősége. A gyermek ugyanis ebben a fejlődési szakaszában sajátítja el anyanyelvét, zenei anyanyelvét, s a nemzeti és nemzetiségi irodalom, folklór bizonyos elemeivel is megismerkedik.

A tízéves oktatás nem kevés problémát vet föl. A kötelező jelleg kiterjesztése, a lehetőségek megteremtése még tartós erőfeszítéseket kíván. De nem kevés a tennivaló a hibás nézetek, régi elképzelések leküzdése terén sem. Joggal mondotta pártunk főtitkára: „Fel kell hagyni azzal a régi mentalitással [...], hogy útközben elveszítjük a gyermekek mintegy 10 százalékát. Az iskolának, a tanítónak, a tanárnak kötelessége megtalálni a legmegfelelőbb nevelési formákat ahhoz, hogy az összes

gyermekek átjussanak a kötelező oktatás eme időszakán." A kommunista humanizmus szelleméből fakadnak ezek a szavak, minden idők nagy nevelőinek demokratikus igazságát fogalmazzák meg, amely szerint az iskola mindenkié, minden embernek részesülnie kell a tudásból, nem szabad elkallódni hagynunk egyetlen tanulót sem.

„A gyermekek túl vannak terhelve az előadással. Túl sok az előadási óra." A túlterhelés olyan probléma, amely egyre nagyobb gondot okoz minden ország tanügyének. Összefügg sok mindennel, a tudományok nagyarányú fejlődésével éppen úgy, mint az információrobbanással vagy a nevelés hatékonyságát fokozó intézkedésekkel. Napjainkra azonban már egyre világosabbá válik, hogy a tanítás nem akkor tud lépést tartani a tudományok ívelésével, ha mind vaskosabb tankönyveket szerkeszt, ha növeli az órák és az órákon kívüli foglalkozások számát. Ma már tért hódít a nézet: kevesebbet, de jobban, alaposabban. Ebben az értelemben jelentős az a meghatározás, amely szerint elegendő a heti 30—36 óra, beleértve az előadásokat, szemináriumokat, laboratóriumi tevékenységet s a különböző gyakorlatokat is.

A szakoktatás kiterjesztése szocialista tanügyünk egyik nagy eredménye; ennek köszönhető, hogy rohamosan fejlődő iparunkat, kereskedelmünket, szállításunkat, tudományos kutatásunkat az iskola — kisebb fogyatékosságoktól eltekintve — el tudta látni megfelelően képzett szakemberekkel. Az utóbbi évek során azonban bizonyos felaprózódás, szétforgácsolódás tapasztalható ezen a téren. Mire való csupán a gépgyártás terén 7—8-féle líceum? Mire való külön képezni ki könyvelőket az mtsz-ek, a kisipari szövetkezetek, a turisztika, belkereskedelem, külkereskedelem részére? Ezzel a beszűküléssel és egyoldalúsággal szemben jogosan hangzott el a sokoldalú képzés igénye, s általában az az elvárás, amely szerint a mai ember nem lehet csupán egy szűk munkakör ismerője; tág látókörű és több irányú készséggel rendelkező szakemberekre van szükség, akik különböző feladatokkal képesek megbirkózni, más-más munkában is helyt tudnak állni.

Ezt az igényt hangoztatta a plenáris ülés a nemzetiségi oktatás vonatkozásában is, amikor rámutatott, hogy a román nyelv megtanulása, az állam nyelvének elsajátítása a nemzetiségek fiait is hozzásegíti ahhoz, hogy „szabadon, korlátlanul részt vegyenek minden tevékenységi területen". Elhangzott ugyanakkor az a megállapítás is, amely szerint azoknak a románoknak, akik olyan területeken dolgoznak, ahol nemzetiségi lakosság is él, ugyancsak segítségükre van az élet sok-sok területén a nemzetiségek nyelvének ismerete.

Jelentős elvi megállapítást tartalmaznak az oktatás jellegére vonatkozóan Nicolae Ceaușescu elvtárs zárószavai: „Az oktatás talán a legmozgékonyabb társadalmi részleg, és ezt állandóan szem előtt kell tartanunk. Munkánknak szintén rendkívül mozgékonynak kell lennie. Sokkal inkább, mint más területeken, több operativitásra, energiára, aktív részvételre van szükség."

*

A nők politikai, gazdasági és társadalmi szerepével foglalkozó főtitkári beszéd átfogó módon tárgyalja a kérdést. Beilleszti az ország szocialista építésének egész problémakörébe, s e keretben jelöli meg a tennivalókat. A nők a lakosság összességének 51 százalékát alkotják. Vannak

tevékenységi ágak, ahol a nők 60—70 százalékot képviselnek, a mezőn pedig a tulajdonképpeni termelőmunkát csaknem teljes egészében nők végzik. Folytathatnók a fölsorolást, ami mind arra vall, hogy „a nők nemcsak hogy nem dolgoznak kevesebbet, hanem sok területen éppenséggel többet és nagyobb hozzáértéssel". Nyilvánvaló tehát, hogy a nők helyzetével állandóan foglalkozni kell, s mindennapi feladat a nők társadalmi beilleszkedésének, az egyenjogú érvényesülés biztosításának szemmel tartása. Ebben a tekintetben azonban sok fogyatékosság tapasztalható. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a nő háziasszony is, és a társadalomnak kötelessége segítségére sietni közszolgáltatások útján, a fogyasztási javak gazdag választékával s más módon az „otthoni műszak", a „második műszak" gondjainak megoldásában. Sok még a tennivaló; az ötéves terv első két esztendejében nem teljesítettük a szolgáltatások kiterjesztésére, a fogyasztási cikkek széles körű előállítására vonatkozó előírásokat.

„Hasonló a helyzet a bölcsődék és a gyermekotthonok tekintetében is" — állapítja meg a főtitkári beszéd, s rámutat arra, hogy az eddigi irányzat tévesnek bizonyult, a napközi otthonokat, bölcsődéket nem a lakónegyedekben, hanem a vállalatok mellett ajánlatos építeni. A vállalatok segítségével az ötéves tervben előirányzottnál is több ilyen szociális intézményt fogunk építeni a közeljövőben.

Különösen meggondolkoztató az, amit pártunk főtitkára mond a népszaporulattal, az ország lakosságának korosztályonkénti megoszlásával kapcsolatban. Nagy fontosságú a nő szerepe „abban, hogy életet adjon, hogy felnevelje [...] a gyermekeket, a fiatal nemzedéket, abban, hogy biztosítsa magának, szocialista nemzetünknek a fiatalságát. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy az 1967. évi intézkedések után az utóbbi években ismét csökkent a születések aránya. Komolyan bírálnunk kell az egészségügyi minisztériumot, az orvosokat [...] felelőtlen magatartást tanúsítanak nemzetünk elöregedésének veszélyével szemben".

Csak örvendhetünk annak, hogy a plenáris ülés kommunista őszinteséggel s a nép jövője, megifjodása iránt érzett felelősségtől áthatva tárgyalta ezt az életbevágó kérdést. Nincs terünk arra, hogy a demográfiai helyzet s ezzel kapcsolatban a nők szerepének sok-sok vonatkozását érintsük — októberi számunkban különben is részletesen foglalkozunk a családvédelem és a népmozgalom több vetületével —, ezúttal csupán a problémák szövődményes jellegére, egészen komplikált sajátosságára hívnók föl a figyelmet. Helyeseljük minden tekintetben az 1967-es év során hozott intézkedéseket, ugyanakkor rámutatnánk, hogy a demográfiai helyzet tartós megváltoztatása végett a törvényerejű rendeletek mellett éppen úgy szükség van hosszú távra szóló szociális intézkedésekre, anyagi serkentőkre, orvosi rendelkezésekre, mint egészségügyi tájékoztatásra, családlélektani nevelésre, alapos demográfiai fölmérésekre, általában a népmozgalmi tudomány mélyretörő művelésére.

Az a felelősségtudat, nyíltság, alaposság, amellyel pártunk teljes ülése mindeme kérdéseket tárgyalta, biztosíték arra, hogy mind a nők politikai, társadalmi és gazdasági tevékenysége, mind az ehhez kapcsolódó demográfiai helyzet tekintetében a közeljövőben további lényeges javulást érjünk el.

KORUNK

KÖNCZEI ÁDÁM

A MI TÁNCHÁZUNK

Még töredékei is nagyságra vallanak erdélyi tánckultúránknak. Sorsa mégis a mesebeli legkisebb fiúé — a legkésőbb nyeri el a jutalmat és az elismerést. Népballadáink már a múlt század derekán berobbantak az irodalmi és szellemi köztudatba, a századforduló után népzenénk is kivívta méltó helyét a tudományban és a művészetben. Valami művészi-műfaji törvényszerűségnek kell lennie abban, hogy népballadáink előbb szülték meg a maguk Kriza Jánosát, amint — délkelet-európai sajátosságként — a testvéri román népnek is előbb volt egy Vasile Alecsandrija. S hamarabb érkezett Benedek Elek, Bartók és Kodály — a táncnak viszont viszonylag oly megkésve jött egy Molnár István-méretű gyűjtője, színpadra álmodója és színpadi tolmácsolója vagy egy Martin György-szabású kutatója és tudósa. De túl a műfajiság láncán, minden előzetes haladó kezdeményezésen és ígéretes tüneten, előzményen, az igazi változást — a népművészet egészére érvényesen — csak a „fényes szelek" hozták, beteljesülvén Petőfi jóslata — a talpára állítva: „ha a nép uralkodni fog". A szocializmus a népi táncot is kihozta az eldugott csűrökből, szűk udvarok porából, utcazugokból az egész nép, az egész nemzet nagy nyilvánossága elé. Kocsmák helyett tágas művelődési otthonokba, szűk zugok helyett fényes színpadokra és nagy szabadtéri ünnepélyekre. A nép uralmával együtt a nép művészete is elnyerte méltó művészi rangját — majd kihevervén a szektás gyakorlatnak a művészi-művelődési életben, így nemzetiségi kultúránkban is érvényesülő hitelrontását — mintegy jó fél évtizede megkezdődött újabb típusú kibontakozása, kialakultak az immár páratlan méretű és gazdagságú s fokozatosan nem is remélt szépségű hagyománnyá erősödő folklórünnepségei: a népdal, a népi tánc és a népviselet olyan nagyszabású seregszemléi, mint a háromszéki Bálványosváron és a Hargita megyei Csíkzsögödön (Tavasz a Hargitán), vagy mint amilyen a 40 000—50 000-es közönséget vonzó avasi népünnepély, a Sîmbra oilor, a Bihari-havasok „leányvására" a Gainai-tetőn vagy a Maros alsó folyása mentén az Aradi Tavasz.

Mindezeket figyelembe véve annál meggondolkoztatóbbaknak tűnnek bizonyos ellentmondások. Tulajdonképpen a fejlődés különös ellentmondása már az is, hogy míg a színpadon kiváló hivatásos népi együttesek s a műkedvelő csoportok százai ápolják és terjesztik tánchagyományainkat, míg művelődési mozgalmunk messzemenően felkarolta és felkarolja a népi tánc ügyét, anyagiakban is bőkezűen áldozván erre, s mindennek következtében a „szervezett" folklór alig remélt színpadi kivirágzásának lehetünk a tanúi — addig a „szerves" (Faragó) néptánc sok helyütt háttérbe szorul, vagy egyszerűen háttérbe szorítják, sőt kiszorítják a népművészetek örök forrásvidékéről, a népi táncéletből. Pedig tánchagyományaink nemcsak muzeális megőrzésre valók, és amennyire örvendünk színpadi térhódításának és diadalainak, annyira kívánjuk, hogy vissza is hasson, s visszaszálljon a táncparkettre is — a passzív be-

fogadás mellett személyes művészi önkifejezéssé. Ifjúságunk jelentős részének — a táncos műsorok többségének merev egyoldalúsága miatt — általában nincs is módjában választania, egyáltalán élnie vele. Pedig az élet az ellenkezőjére is szolgáltat érdekes példát. A Nagyenyed környéki falvakból tudunk olyan új szokás kialakulásáról, hogy a lakodalomban két zenekar muzsikál párhuzamosan: külön teremben nyugati eredetű, úgynevezett szalon- vagy társasági táncokat, másikban pedig hagyományos, ősi népzenét, s így bárki kedve szerint választhat, s ebben is, abban is részt vehet. (Közbevetőleg megjegyezzük, épp e vidék hagyományos táncéletéről — az együttélő nemzetiségek testvéries tánckapcsolatait is érintve — közölt szakszerű leírást *Táncalkalmak és táncos szokások Lőrincrévén* címmel a táj elszármazott fia, Karsai Zsigmond, akinek közvetítésével a mi híres erdélyi pontozónk világsikert aratott.) Méltán kívánható, hogy a jövő nemzedékei, a tanulóifjúság szervezett keretek között — vidéken felhasználván a régi gyermekbálok hagyományos formáit — a zenei oktatáshoz hasonlóan, a kellő mozgásművészeti oktatás részeként a népi táncokat is elsajátíthassa, biztosítván számára a megfelelő színvonalú táncos nevelést.

Ellentmondás feszül továbbá tánchagyományainknak az egész világon párját ritkító gazdagsága és a tudományos kutatás lemaradása között. Újra ki kell mondanunk, amit már a *Művelődés* is megírt az 1972. évi 8. számában, hogy „nemzetiségi táncfolklórunknak országunkban nincs szakembere, aki tudósként, hivatali feladatként európai szintű képzettség birtokában foglalkozzék táncainkkal" (Béres Katalin). Bár már tudunk igen dicséretes helyi kezdeményezésekről, mint amilyen a székelyudvarhelyiek tervezett sóvidéki filmezése, nem lehet elhallgatni, hogy televíziózó korszakunkban még mindig nem folyik néptáncaink szervezett, rendszeres és tudományos igényű, szinkronizált filmezése, ami nélkül komoly kutatás ma már elképzelhetetlen. De lemaradt a kísérő jelenségek, a táncokkal összefüggő szokások, egyszóval a táncélet kutatása is. Táncszakirodalmunk és koreográfiai közírásunk szegényes. A táncművészetnek — amit szintén szóvá tett sajtónk — országunkban nincs szaklapja (szakírója is kevés), de — a zeneszerzőktől, a képzőművészektől vagy akár a sportolóktól eltérően — nincsen szövetsége sem.

Hogy népitánc-számunk mennyire nemcsak valamilyen szubjektív elképzelés és igény eredménye — ellenkezőleg: mennyire az idő érlelte meg, s mennyire „benne volt a levegőben" —, bizonyítják azok az egymásról nem tudó, párhuzamos törekvések, amelyekre szükségesnek tartjuk szintén kitérni.

Kovászna megye megszervezte — az 1972-es júniusi bálványosi seregszemlével összekapcsolva — úttörő, országos tudományos értekezletét, amelynek kezdeményezésében jelentős szerepe volt Sylvester Lajosnak, a megyei művelődési bizottság elnökének és László Attilának, a népi alkotások háza igazgatójának, az ügy e két fáradhatatlan harcosának. Külön méltatást érdemelne az erre az alkalomra Magyari Lajos és Sylvester Lajos által szerkesztett *Bálványos—72*, a megyei művelődési bizottság kitűnő ünnepi kiadványa. Nem állítható, hogy az értekezletnek semmilyen sajtóvisszhangja sem volt. Beszámolt róla és értékelte a *Művelődés*, amely addig is a legtöbbet tett nemcsak általában néphagyományainkért, hanem táncfolklórunkért is. A tudományos szimpozion ered-

ményei mégsem váltak közkinccsé. Az eredeti elképzelések ellenére ugyanis az előadások és a vita anyaga még olyan gyűjteményes kiadványban sem jelent meg, mint amilyen az *Árkos 1971*, az 1971-es árkosi zenei találkozó rendkívül értékes anyaga, V. András János szerkesztésében.

A múlt év novemberében pedig — helyi népi együttese évfordulója alkalmából — Székelyudvarhely rendezett hasonló tánctudományi ülésszakot, vándorgyűlést. Jelentős előrelépésként az itt elhangzott előadások közül ötöt — meglepő és dicséretes gyorsasággal, de már kevésbé dicséretes tálalásban — meg is jelentetett a Hargita megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság és a Népi Alkotások és Műkedvelő Tömegmozgalom Megyei Irányító Központja *Útmutató táncoktatók, néptáncgyűjtők részére* címmel. A hazai viszonylatban szintén úttörő jelentőségű kiadvány hitelét, sajnálatosan, erősen rontja szerkesztőjének az az érthetetlen eljárása, hogy neve alatt közölte — a forrás megjelölése vagy bármilyen utalás nélkül — azt az — értekezleten el sem hangzott — útmutatót, amely nem más, mint szóról szóra átvett részlete Morvay Péter 1953-ban megjelent *Útmutató népi táncaink gyűjtéséhez* című munkájának. A legnagyobb fogyatékossága azonban ugyanaz, mint a megyei művelődési bizottságok és a megyei népi alkotások házai egyéb kiadványainak: hogy országosan hozzáférhetetlen.

Hogy e szám sem ölel fel minden fontos elméleti vagy gyakorlati kérdést, mi magunk tudjuk a legjobban — de ha e hiányokat az olvasó mégis felróná, csak bátoríthatjuk, tegye meg, talán ezzel is serkenti hazai magyar sajtónkat a további törlesztésre közös adósságunkból.

Nem közölhettünk — terjedelmi okokból — konkrét, leíró jellegű gyűjtéseket sem a jelenből, sem a múltból — mindössze a levéltári kutatás fontosságának érzékeltetésére mutatunk be néhány érdekes művelődéstörténeti adalékot. Nem tértünk ki többek között olyan szakemberek munkásságára, mint Martin György, aki erdélyi táncaink legjobb ismerője, aki a magyar és román akadémia között létrejött megállapodás alapján kutatta táncfolklórunkat, s akinek az egyik jelentős dolgozatát a *Művelődés* is közölte. Nem méltatjuk Domokos Pál Péter tevékenységét, aki pedig az egyik legnagyobb szabású tánctörténeti munka, *A moreszka Európában és a magyar nép hagyományaiban* szerzője. Dolgozatában (amely a *Filológiai Közlöny* 1958. évi 1. és 2. számában jelent meg folytatásban, a *Studia Musicologica* 1968-as évfolyamában pedig németül) részletesen foglalkozik mind a híres román kalusártánccal, mind a hétfalusi magyar boricával.

Utalnunk kell továbbá *A Kájoni-kódex tánctörténeti vonatkozásaira* és Domokos Pál Péter gazdag tánczenetörténeti kutatásaira, a *Hangszeres magyar tánczene a XVIII. században* című tanulmányára s főként sajtó alatt álló összefoglaló munkájára, *A magyar tánczene történetére*. Nem nyújtunk önálló átfogó tanulmányt népi táncművészetünk legszínvonalasabb színpadi tolmácsolójáról, a marosvásárhelyi Népi Együttesről, s hiányzik a kisebb hivatásos népi együttesek elemzése is. Ez alkalommal nem kerülhetett sor a nyugati eredetű társasági táncokra s általában a városi táncélet szociológiájára.

De mindezek kiemelésével is csak azt szeretnők érzékeltetni, hogy mennyire nem tartjuk lezártnak a kérdést. Ellenkezőleg: szükségét érez-

zük a folytatásának — és nemcsak általában a koreográfiai közírás és szakírás megelevenedésének és elmélyülésének, hanem konkrétan egy tanulmánykötet összeállításának, s az eddig szétszórtan megjelent hozzáférhetetlen táncleírások és az újabb lejegyzések gyűjteményes kiadásának. Természetesen a legcélszerűbb és legkorszerűbb, a Lábán—Knust-féle táncírással, aminek írását és olvasását — a sok ráhivatkozás után — végre meg is kellene tanulnia minden érdekeltnek. Ezzel egyúttal mintegy tizedére csökkenne a példátlanul és hihetetlenül helypazarló kötetek terjedelme.

Szeretnők azonban hinni: ahhoz az e számban közöltek is elegendők, hogy mindenki megérezze szándékunkat, és erejéhez mérten hozzájáruljon a megkezdett, de be nem fejezett — hazánk magyar, román, német és más nemzetiségei, valamint a világ táncművészetének minden szépségét és értékét befogadni kívánó — közös Táncházunk felépítéséhez.

Néhány téglával ezt kívánta tenni a Korunk is.

FARAGÓ JÓZSEF

JEGYZETEK NÉPTÁNCKUTATÁSUNK ÜGYÉBEN

1. A romániai magyar néptánckutatás ügyében alábbi néhány jegyzetemet bátortalanul papírra vetve, mintha hosszú szünet után kiújult szenvedélynek hódolnék, hisz pályám kezdetén, amidőn ifjúi fővel azt hittem, hogy egy véges ember a folklórnak a végtelennel ölelkező egész látóhatárát alkotóan áttekintheti, néptáncainkkal is elég sokat foglalkoztam. Valamelyik szakbibliográfiában esetleg megmutathatnám, de talán bibliográfia nélkül is emlékezhetnek reá néhányan, hogy én adtam ki Elekes Dénessel 1949-ben a háború utáni első szerény táncgyűjteményünket *Táncoljunk, daloljunk! Székely néptáncok* címmel. Hadd előlegezzem már most, hogy sajnos, ennek a gyűjteménynek idestova negyed évszázad óta vajmi kevés folytatása akadt. Vagy még előbb, 1946-ban az *Erdélyi Múzeum*ban, illetőleg a Gunda Béla professzorom által szerkesztett *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* sorozatának 7. számaként közöltem *A tánc a mezőségi Pusztakamaráson* című táncélet-tanulmányomat, amelyet mai szóval folklórszociológiai leírásnak lehetne mondani, de amelynek még kevesebb folytatása volt, mint az előbbinek. Majd sorra következtek apróbb cikkeim és kritikáim, jó tíz éven át, elsősorban az *Utunk* hasábjain, mígnem az 1958. április 17-i számban, *Néptánckutatóink hivatása* címmel, úgyszólván búcsút mondtam a táncnak. Búcsút mondtam részben azért, mert szakterületemet nekem is szűkebbre kellett fognom, de még inkább talán azért, mert cikkeim pusztába kiáltó szók maradtak. Visszhang, vitatkozás és társadalmi hatás nélkül nincs sok értelme az írásnak, hacsak nem az utókornak szánjuk hírlapok, folyóiratok tengerébe rejtett üzeneteinket. Ma már, újabb másfél évtized múltán, talán inkább lesz kivel néptánckutatásunk ügyében jó szót váltani, ami annál is inkább szükséges, mert a romániai magyar koreográfusok felé irányuló akkori igényeink közben megsokszorozódtak, tehát időszerűségük is súlyosbodott.

2. Egykori érdeklődésem azonban vajmi kevés jogot adna arra, hogy ismét a néptánc ügyébe ártsam magam, ha az idő nem kovácsolt volna belőlem olyan folkloristát, aki közvetlen, személyes munkáján, vagyis a „háztáján" kívül folklórkutatásunk *egészének* gyarapodását óhajtja, s ezt az óhajt szóban és írásban egyaránt szolgálni igyekszik. Szembetűnő ugyanis, hogy népköltészeti és népzenekutatásunk tudományos és tudománynépszerűsítő eredményeihez, sikereihez mérten koreográfusaink többsége jobbára még mindig csak a színpadon „vágja ki a pontot", annál kevésbé a sajtóban és a könyvkiadásban. Míg népköltészetünk és népzenénk ügye egész köztudatunkban kezdi elfoglalni az őt megillető helyet, addig a harmadik ikertestvérnek, a néptáncnak szinte-szinte nincs szakirodalma: gyűjtemények és tanulmányok, tervek

és jelentések, viták és kritikák. Értsük meg jól: a tánckutatás lemaradása egész folklórkutatásunkat hátrafelé húzza, előrukkolása viszont az egésznek javára szolgálna. Nem lehet ugyanis sem országos, sem nemzetközi szinten korszerű és modern, de még csak tudományos sem az a folklórkutatás, amelynek egyik-másik ágát szorgosan műveljük, miközben a többit elhanyagoljuk, sőt némelyiknek talán a létéről-szükségéről is megfeledkezünk.

3. Ámde most már lépjünk ki a tudomány bűvköréből, hisz néptánckutatásunk sorsa korántsem csak külön a koreográfusok és általában a folkloristák szakmai gondja, hanem a romániai magyar nemzetiség egyik közügye, s mint ilyen, az országos ügyek egyike. Folklórkutatásunk, szaktudományi céljain messze túl, épp ezáltal nyer művelődéspolitikai, politikai jelentőséget. Folklórunk méltó tudományos feltárásának és értékelésének elmulasztása ugyanis nemzetiségi kultúránkat apasztja, és ezáltal az ország művelődési kincsestárát szegényíti. A tervszerű, tudományos folklórkutatás viszont reális nemzetiségi önismeretünket szolgálja, szocialista nemzetiségi öntudatunkat, szülőföld- és hazaszeretetünket erősíti; kultúránkat és az egész ország kultúráját gyarapítja.

Csakis ezen az elméleti alapon lehet néptánckutatásunk ügyét országos szintre és rangra emelni, illetőleg az ország kulturális-tudományos vérkeringésébe bekapcsolni. Ismeretes, hogy az utóbbi másfél évben a román folkloristák, számos író és néprajztudós részvételével, az egész országban szétgyűrűző tanácskozásokat, termékeny vitákat kezdeményeztek a néptánc helyzetéről és jövőjéről, újólag bebizonyítva, hogy nincs koreográfia a tömegművelődéstől, a társadalom egész kulturális fejlődésétől elszigetelve.

Jelenleg a központi sajtóban „a folklór szennyeződése ellen" folyik sokoldalú eszmecsere, ámde bármi legyen is az országos viták indítéka, jelszava vagy célja, az unos-untalan hangoztatott igény mindig a hitelesség: a folklór hitelessége! A hitelességnek viszont mi a kizárólagos alapja és biztosítéka? A folklór (a mi esetünkben a néptánc) tudományos ismerete, ehhez pedig egyetlen út vezet: gyűjtése, tanulmányozása. Végső soron a néptánckutatás eredményein múlik egész népi táncmozgalmunk tartalma, iránya és minősége. Mielőtt a néptáncot színpadra vagy filmre vinnénk, fel- vagy átdolgoznánk, stilizálnánk vagy továbbfejlesztenénk, előbb alaposan meg kell néznünk-vizsgálnunk és hitelesen rögzítenünk. A néptáncok tervszerű, nagyarányú összegyűjtése és tanulmányozása tánctudományunk és táncművészetünk olyan alfája meg ómegája, amelytől mindig el kell indulnunk, és amelyhez mindig vissza kell térnünk.

A tánc körüli országos viták hevében mintha végre-valahára a romániai magyar koreográfusok is kezdenének föleszmélni. 1972. június 2-án Kézdivásárhelyen és 1973. június 4-én Árkoson a „Bálványos" folklórfesztiválhoz, 1972. november 11-én Székelyudvarhelyen a „Vadrózsa" népi együttes alapításának tizenötödik évfordulójához, s 1973. május 21-én Csíkszeredán a „Tavasz a Hargitán" folklórfesztiválhoz kapcsolódó tudományos ülésszakok, illetőleg tanácskozások igazi fordulatot jelentenek ezen a téren.

A csíkmenasági művelődési ház együttese

4. Ilyen körülmények közt néptánckutatásunk terhét koreográfusaink hordozzák, akiknek a száma viszont országosan is, nemzetiségi viszonylatban is sokszorosan meghaladja a hivatásos folklórkutatókét. Jól jönne most egy statisztikai kimutatás, de nélküle is tudjuk, hogy nincs az országban olyan megye vagy municípium, amelyben ne volna legalább egy, de gyakran több hivatásos, félhivatásos vagy műkedvelő tánccsoport, élén a hivatásos (fizetett) koreográfussal. A Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Megyei Irányító Központjainak szintén hivatásos táncirányítói ugyancsak a koreográfusok népes táborát gyarapítják.

Csakhogy ők nem kutatói, hanem alkotó továbbfejlesztői a néptáncnak — mondhatná valaki. Viszont miféle művészi továbbfejlesztés az, amely nem a táncfolklór tudományos ismeretén alapszik? — kérdezzük

erre mi. Koreográfusaink gyakran és szívesen hivatkoznak Bartóknak arra az előadására (*A parasztzene hatása az újabb műzenére*, 1931), amely a népzene feldolgozásának három szintjét különbözteti meg, s ezt az útmutatást a néptánc színpadi feldolgozására alkalmazva maguk is elfogadják. Ámde ne feledjük, hogy Bartók a maga zeneszerzői elméletét és gyakorlatát gigantikus tudományos életműre: közel 10 000 kelet-európai népdal összegyűjtésére és kiadására, sorozatnyi népzenegyűjtemény és tanulmány millió tanulságára építette. Idézzük csak kissé koreográfusainknak is szóló tanítását: „Az én véleményem egyébként az, hogy akkor lehet csak igazán intenzív a parasztzene hatása valakire, ha az illető a parasztzenét ott, a helyszínen, a parasztokkal közösségben *átélhette*. Más szóval: szerintem nem elegendő, ha csak múzeumokban elraktározott parasztzenével foglalkozunk. Mert a lényeges az, hogy a parasztzenének szavakkal le sem írható benső karakterét vigyük át a műzenénkbe, hogy átömlesszük belé a paraszti muzsikálás levegőjét. Nem elegendő csupán parasztzene-motívumok vagy ilyen motívum-utánzatok beoltása a műzenébe: ilyesmi csak *külsőleges felcifrázáshoz vezetne*." A zeneszerző Bartók elképzelhetetlen vagy merőben más lett volna a folklórtudós Bartók nélkül; Kodállyal ugyanez a helyzet.

Nemcsak hivatkozva reájuk, hanem tanulva tőlük és követve is őket, mondjuk meg nyíltan: ha koreográfusaink mindazt a tudományos dokumentációt, amelyet a néptánc művészi továbbfejlesztésének megalapozása végett a filmeken és hangszalagokon, főként azonban jegyzetfüzeteikben felhalmoztak, gyűjtemények, tanulmányok, cikkek, adalékok, jegyzetek stb. formájában rendszeresen közölték volna és közölnék, ma a népköltészeti és népzenekutatásunkhoz hasonlóan romániai magyar néptánckutatásunk is volna. Félős azonban, hogy koreográfusaink egyikének-másikának tudományos dokumentációja hosszas, alapos és áldozatos kutatómunka helyett szubjektív impressziókig terjed; tisztelet a kivételnek.

5. Épp a kivételek kedvéért, jobban mondva azért, hogy tánckiadványainkról végre pontos képet nyerjünk, átnéztem a *Bibliografia Republicii Socialiste România* egész sorozatát 1952. január 1-től 1972. december 31-ig. A bibliográfia segítségével, huszonegy év romániai könyvtermésében, hét tánckötetet találtam magyar koreográfus tollából. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár köteles példányainak osztályán még két olyan kötetre bukkantam, amely a nemzeti bibliográfiából hiányzik. A magam könyvespolcáról további három olyan könyvet helyeztem melléjük, amely sem a bibliográfiában, sem a köteles példányok közt nem található. Székely Dénestől tudom, hogy alább idézendő kötetén kívül még négy kötete jelent meg, ezekhez azonban nem tudtam hozzájutni. Bárki megítélheti, hogy ilyenformán aligha lehet szó teljességről, e sorok koreográfus-olvasói azonban bizonyára segítséget nyújtanak abban, hogy a hiányokat pótolva, egy valóban teljes bibliográfiát igyekezzünk összeállítani. Itt megjelenésük időrendjében sorolom fel a romániai magyar koreográfusok önálló köteteit. A bibliográfiai leírás után zárójelben utalok mindenik kötet tartalmára, valamint tudományos-technikai kivitelének néhány adatára:

Domokos István: *Felcsíki táncok.* A zenét lejegyezte és rendszerezte Szer Gábor. A kosztümtervet rajzolta Orbán Irma. Maros—Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa, Népi Alkotások Tartományi Háza. Marosvásárhely, 1964. 224 lap. (Hat csíkszentdomokosi tánc és négy táncfeldolgozás 36 ábrával, 128 térrajzzal, 10 dallammal, 2 színes melléklettel.)

Horváth Margit—Lőrincz Lajos: *Táncok.* [Horváth Margit: *Jobbágytelki táncok.* Népviseleti rajzok: Orbán Irma. — Lőrincz Lajos: *Vetélkedés. Sárpataki férfitánc.* Rajzok: Haáz Sándor. Zene: Szer Gábor.] Maros—Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa, Művelődés- és Művészetügyi Bizottság, Népi Alkotások Tartományi Háza. Marosvásárhely, 1965. 130 lap. (Hat tánc és egy táncfeldolgozás 78 ábrával, 17 térrajzzal, 8 dallammal, 3 színes melléklettel.)

Domby Emeric: *Dansuri populare din regiunea Cluj.* Volumul I. Culegeri: Ioan R. Nicola. Aranjamente muzicale: Ioan R. Nicola şi Tiberiu Fátyol. Coperta, planşe colorate: Alexandru Cristea. Descrierea costumelor: Aurelia Tiţa. Sfatul Popular al Regiunii Cluj, Casa Regională a Creaţiei Populare. [Cluj] 1967. 332 lap. (Kilenc román és négy györgyfalvi magyar táncból alkotott két román és egy magyar táncszvit 109 térrajzzal, 64 ábrával, 13 dallammal, 9 színes melléklettel.)

Székely Dénes: *Bal la Ruşii Munţi.* Tablou coregrafic. Muzica: Birtalan József. Planuri de costume: Orbán Irma. Fotografii: Seprődi Sándor. Versiunea în limba română: Veronica Hinghian. Comitetul de Cultură şi Artă Judeţul Mureş, Casa Judeţeană a Creaţiei Populare. Tîrgu-Mureş, 1968. 136 lap. (Egy román táncjáték 25 fényképpel, 44 térrajzzal, 17 lap kottával, 2 színes melléklettel.)

Luczai Carol: *Culegere de jocuri populare din Bihor.* Aranjament muzical: Vladimir Volosin, Ilustraţii: Emilia Weis. Cartografia: Luczai Elisabeta. Casa Creaţiei Populare a Judeţului Bihor. [Oradea] 1969. 96 lap. (Tizenhárom román tánc 13 térrajzzal, 11 ábrával, 11 dallammal, 6 színes melléklettel.)

Domokos István: *Favágók.* Táncjáték. Görgényvölgyi táncok. A zenét Birtalan József gyűjtötte és dolgozta fel. A kosztümterveket Orbán Irma rajzolta. Maros Megye Művelődés- és Művészetügyi Bizottsága, Népi Alkotások Megyei Háza. Marosvásárhely, 1970. 352 lap. (Egy román táncjáték és kilenc román tánc, 81 térrajzzal, 76 ábrával, 20 dallammal, 4 színes melléklettel.)

Domokos István: *Tăietorii de lemne.* Jocuri din Valea Gurghiului (Ibăneşti—Hodac). Comitetul de Cultură şi Artă al Judeţului Mureş, Casa Creaţiei Populare. Tîrgu-Mureş, 1970. 358 lap. (Az előbbi kötet román fordítása.)

Lőrincz Lajos: *Tánccsokor.* Felsőmarosmenti román táncok. Zene: Tóth Sándor. Népviseleti rajzok: Orbán Irma. Fényképek: Koncz János. Maros Megye Művelődés- és Művészetügyi Bizottsága, Népi Alkotások Háza. Marosvásárhely, 1970. 152 lap. (Öt tánc 54 fényképpel, 49 térrajzzal, 4 dallammal, 2 színes melléklettel.)

Lőrincz Lajos: *Hora satului.* Jocuri populare de pe Mureşul de Sus. Aranjament muzical: Tóth Sándor. Planşe de costume: Orbán Irma. Fotografii: Koncz János. Versiunea în limba română: Veronica Hinghian. Comitetul pentru Cultură şi Artă a Judeţului Mureş, Casa Creaţiei Populare a Judeţului Mureş. Tîrgu-Mureş, 1970. 156 lap. (Az előbbi kötet román fordítása.)

Horváth Margit: *Táncszvit Erdőszakáll és Lövér táncaiból.* Maros Megye Művelődés- és Művészetügyi Bizottsága, Népi Alkotások Háza. Marosvásárhely, 1970. 116 lap. (Táncszvit hat román tánc alapján, 21 fényképpel, 48 térrajzzal, 4 dallammal.)

Domby Emeric: *Dansuri populare din judeţul Cluj.* Volumul II. Culegeri şi aranjamente muzicale: Ioan R. Nicola şi Andrei Ionescu. Coperta, planşe colorate: Alexandru Cristea. Comitetul Judeţean pentru Cultură şi Artă, Casa Judeţeană a Creaţiei Populare. [Cluj] 1971. 352 lap. (Két román és egy magyar — az utóbbi hét széki táncból alkotott — szvit, minden lapon táncírással, 79 térrajzzal, 17 dallammal, 6 színes melléklettel.)

Domby Imre: *Kalotaszegi népi táncok.* A zenét rendszerezte és feldolgozta Márkos Albert. A címlapot és jelmezeket tervezte Cristea Alexandru. Kolozs Megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága, Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Kolozs Megyei Irányító Központja. [Kolozsvár] 1972. 208 lap. (Négy magyar tánc táncírással, 46 térrajzzal, 5 dallammal, 2 színes melléklettel.)

A jegyzékből adódó első tanulság nem a szerzőket, hanem a kiadókat: a volt Népi Alkotások Tartományi, majd Megyei Házait, illetőleg ma a Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Megyei Irányító Központjait illeti. Ezt a könyvkiadást a szakkritika kezdettől fogva keresztttűzbe fogta, de a Központok nem zavartatják magukat. A kritika egyik célpontja, több más mellett, az az anakronisztikus gyakorlat, hogy a kiadványok nem jutnak be az országos könyvforgalomba, vagyis az ország tudományos és kulturális vérkeringésébe, hanem — a Megyei Irányító Központok egymás közti csekély, tájékoztató jellegű cseréjét nem számítva — kizárólag a megyében osztják szét őket. Így válnak országos szinten már a kiadás pillanatában bibliográfiai ritkaságokká, sőt ismeretlen és hozzáférhetetlen könyvekké. A fenti jegyzék összeállításának tanulságai azonban még ennél is kiáltóbbak: a Megyei Irányító Központok kiadványainak egy része nemcsak az ország tudományos és kulturális életéből hiányzik, hanem a nemzeti bibliográfiába sem kerül be; úgy jelenik meg és úgy tűnik el, hogy az országos nyilvántartásban még egy cím sem marad utána.

Jegyzékünk további tanulságai viszont már a koreográfusokra vonatkoznak.

Először: a romániai magyar koreográfus a leghatékonyabban a romániai magyar táncok összegyűjtésével, tanulmányozásával és kiadásával, valamint a román és magyar táncok összehasonlításával járulhat hozzá az országos tánckutatás felvirágoztatásához. Így sugallja ezt az országos tudományos együttműködés és munkamegosztás, ez az ő joga és kötelessége; ezt tőle senki nem vitatja el, és senki sem fogja helyette elvégezni.

Más tanulság: miközben folklórunk olyan párját ritkító értékeit, mint például a népballadák vagy a népmesék, még ma sem sikerült átfogó válogatásban románul megszólaltatni, vagy miközben az ország valamennyi irodalmi könyvkiadójának állandó gondja a romániai magyar irodalom kimagasló értékeinek román tolmácsolása, azalatt koreográfusaink könnyedén közlik műveiket két nyelven. De miért? Ha Domokos István, Lőrincz Lajos vagy Székely Dénes román táncfeldolgozásait magyar folklórcsoport akarja bemutatni, vajon nem tudják a román kiadványból megtanulni?

Sőt, most már menjünk végig a megkezdett úton. Ha egyszer komolyan számba vennők, hogy ezeket a száz meg száz lapnyi táncfeldolgozásokat hány csoport tanulja be, az eredményen magunk is meglepődnénk. Akkor viszont nem volna-e célszerűbb, ha lemondanánk a kiadásukról, és tényleges igény esetén alkotásaikat maguk a szerzők tanítanák be a csoportoknak? Véleményem szerint elsősorban a hiteles táncgyűjtések érdemelnek nyomdafestéket. A táncfeldolgozások értéke fölöttébb viszonylagos és mulandó; a hiteles népi táncanyag az az egyedül tiszta forrás, amelyből a koreográfusok mindenkor kedvük szerint meríthetnek, és tehetségük szerint alkothatnak.

A tánckiadás ugyanis drága mulatság; a fényképek, ábrák, térrajzok, dallamok, színes mellékletek sokasága ezt a tényt önmagában elárulja. Noha a Megyei Központok kiadványai, mint láttuk, nem jutnak könyvárusi forgalomba, a nemzeti bibliográfia két tánckötetnek valamilyen ok miatt az eladási árát is közölte. Lőrincz Lajos *Tánccsokor*jának

magyar kiadása 38, a román 39 lej. Ezt a 156 lapnyi fűzött könyvecskét helyezzük a *Balladák könyve* mellé: 680 lap, 162 dallam, kézzel hímzett egészvászon kötés, a romániai magyar könyvkiadás egyik kimagasló teljesítménye, 59 lejért. Hány rangos folklórgyűjteményt, táji, műfaji, vagy akár összesítő válogatást lehetett volna a Megyei Irányító Központok tánckiadványainak árából közzétenni — a tudományos táncgyűjteményeket is ide számítva.

Ha ugyanis szorosabban vett folklorisztikai kérdésekre térünk, koreográfusaink fenti köteteiben tudományos módszert ne keressünk; nem is azzal a céllal készültek. A legelső könyvet kivéve, a szerzők még táncos és zenés adatközlőik nevéről, valamint a gyűjtés idejéről is megfeledkeztek. A táncokat nem illesztették be sem történeti, sem etnikai összefüggéseikbe, sem a régi vagy a mai falu életébe. Táncírást kizárólag Domby használt két utóbbi kötetében; ez sem nemzetközi írásmód, hanem saját rendszere. Így magyar nyelvismeret nélkül az egész könyvsorozat táncanyaga hozzáférhetetlen és használhatatlan.

6. Alig múlt másfél esztendeje, hogy a *Művelődés* 1971. évi 10. számában Kelemen Ferenc *Meddig él a néptánc?* cím alatt három kérdést intézett marosvásárhelyi szakemberekhez. A harmadik pontra adott válaszok („Hogyan látja a táncszakirodalom kérdését?") annyira kimerítették néptánckutatásunk hiányosságait, hogy nehéz lenne azokat megpótolni. Csakhogy a megkérdezettek többsége — hét közül négy — koreográfus, mégis úgy nyilatkozott, mintha nem tulajdon munkájáról, hanem valami idegen szakmáról volna szó. Tanulságos lesz idézni egyetmást a válaszokból, mert kiegészítik az eddig tárgyaltakat, és továbbgondolkodásra, további vitákra serkentenek.

Kezdjük az oktatás-szervezés ügyével.

„Szükséges végre létesíteni koreográfiai főiskolát, vagy legalább szakot" — mondja Zoltán Aladár. Az országban valóban nincs főiskolai táncoktatás, a szakemberek — valamilyen más egyetemi vagy főiskolai szak elvégzése után — maguk specializálódnak. A bukaresti Etnográfiai és Folklór Intézet tánckutatóinak példája igazolja, hogy ezen az úton a legmagasabb tudományos szintig lehet jutni; ez az út a magyar koreográfusok számára is nyitva van. Ám ne feledjük, hogy a táncfolkloristákkal együtt valamennyi folklorista és etnográfus hasonló módon képezi magát, hisz a romániai felsőoktatásban jelenleg sem népköltészeti, sem népzenei, sem néprajzi szak nincs. A valós szükségletek megállapítása, majd e szakok egyenkénti vagy még inkább együttes megszervezése állami feladat, azonban nem szabad és nem lehet tőle függővé tenni a már évek, esetleg évtizedek óta működő koreográfusok munkaeredményeit.

Zoltán Aladár következő mondata az előbbihez kapcsolódik: „Szövetséget a táncnak, akár a zeneszerzőknek, íróknak, képzőművészeknek, sportolóknak." Az országban különböző néven és formában régóta működnek folklórkörök, de a táncfolkloristák, tudtunkkal, egyikben sem szerveztek maguknak szakosztályt, munkaközösséget. Újabban mindenik megyében megalakult vagy alakulóban van az Etnográfiai és Folklór Szövetség.

Egy kis példa még jobban felvillanthatja, hogy már rég meglévő, de kihasználatlan erőinkkel miként gazdálkodhatnánk, ha ötletesek és lelkesek volnánk. A marosvásárhelyi népi együttes kezdetben huszonnégy, ma már harminckét táncosa kizárólag a táncért és a táncból él; koreográfusaikkal együtt ötször-hatszor többen vannak, mint a hivatásos romániai magyar folkloristák. Megalakulása (1956) óta az együttes mintegy 2500 falusi kiszállást szervezett. Ha e kiszállásokon, megfelelő terv és kérdőív alapján, nem a harmincvalahány, hanem mondjuk csak tíz táncos a néhai és mai falusi táncélet, táncszokások, táncrend, tánczene stb. csak egy-egy kis vonatkozásának pontos tisztázására tíz-tizenöt percet szentelt volna, és a választ egy cédulára írja, ma dúsgazdag táncadattárunk lenne — akadémiai kutatók és költségvetések nélkül. Jól tudom, hogy bármelyik együttes falusi kiszállásai sokszor milyen sebtében és milyen körülmények között történnek, de nem mindig. És ha kisiskolás gyermekekkel — nálunk éppúgy, mint szerte a világon — az életkoruknak megfelelő folklórműfajok gyűjtése céljából nagyhatású, országos mozgalmakat lehet szervezni, még inkább elvárhatjuk ugyanezt azoktól az értelmiségiektől, akiknek a néptánc élethivatásuk.

7. A körkérdésre adott válaszokban feltűnően (és jellemzően?) kevés hivatkozást találunk a néptánckutatás tudományos módszereire és eszközeire vonatkozólag.

„Egyelőre igen érezteti hiányát a tudományos alapokra helyezett lejegyzési módszer" — mondja Haáz Sándor, de nem világos, hogy miben látja a hiány okát. Rég eljött az ideje annak, hogy koreográfusaink elsajátítsák a Lábán—Knust-féle, nemzetközileg elterjedt táncírást, ha nem akarnak az országtól és a világtól továbbra is elszigetelődni.

„Hol találhatnánk legalább egy bibliográfiai útmutatót?" — kérdi Székely Dénes és Domokos István. A fogalmazás itt sem eléggé szabatos, hisz nemzetközi és magyar táncbibliográfiák egyaránt vannak. Ha a romániai magyar táncirodalomra gondolnak, az mind a román, mind a magyar néprajzi bibliográfiában szerepel. Ha viszont önálló romániai magyar táncbibliográfiát igényelnének, azt nyilvánvalóan nekik kell összeállítaniuk. Én azonban ezt az igényt régóta melengetett gondolatként egy romániai magyar néptudományi bibliográfia tervére szélesíteném; abban nemcsak a koreográfusok, hanem mindenik etnográfus, folklorista és nyelvjáráskutató megtalálná a maga fejezetét.

8. A tudományos-módszertani vonatkozásoktól eltérően a szerzők annál gyakrabban visszatérnek a kiadás, a közlés lehetőségeire.

Zoltán Aladár: „Állandó jellegű kiadót biztosítani a népművészet kincseinek, külön a tánc megőrzésére." A tánckönyvek fenti jegyzéke mutatja, hogy a közlésnek egyelőre még a (különben gyakran szóba kerülő) önálló folklórkiadó nélkül is úgyszólván korlátlan lehetőségei vannak. Láttuk, hogy koreográfusaink mostanáig mindössze három Megyei Irányító Központnál: a marosvásárhelyinél, a kolozsvárinál és a nagyváradinál publikáltak, holott a mostani közigazgatási beosztás szerint a Kárpátok ívén belül tizenhat megye van, ugyanannyi Központtal. Mivel e megyék mindenikében van több-kevesebb magyar lakosság, a Központok kiadnák a táncaikat, ha kéziratot kapnának. Országos kiadóinknál

szintén nincs egyetlen magyar tánckézirat sem. A tánckönyvek közlésének legelső feltétele tehát nem egy szakkiadó létrehozása, hanem a tánckönyvek megírása.

„Szükséges végre egy tánclapot haladéktalanul kiadni" — hangsúlyozza Zoltán Aladár. „Mikor lát napvilágot az annyit emlegetett tánclap?" kérdi Székely és Domokos. A magyarul közlő néprajzosoknak, népköltészeti és népzenekutatóknak szintén nincs szaklapjuk, de van *NyIrK, Korunk, Igaz Szó, Művelődés, Utunk, A Hét, Ifjúmunkás, Falvak Dolgozó Népe, Előre* és így tovább, az összes megyei napilapokig. Mindezekből a periodikákból a koreográfiai tanulmányok, cikkek úgyszólván teljesen hiányzanak. Vajon hihető-e, hogy ha megindul egy tánclap, a nem író és nem publikáló koreográfusok egyszerre írni és közölni kezdenek? Aligha, s ezért sorrendben talán mégsem a tánclap a legfontosabb, hanem az a fordulat, hogy koreográfusaink papírra vessék mindazt, ami a fejükben meg a lábukban van.

9. A körkérdésre adott válaszok egyik legérdekesebb tanulsága egy kiemelkedő elméleti szakember megjelenésének óhaja.

Székely—Domokos: „Mikor lesz végre nekünk is egy (bár egy) hozzáértő, művelt, jóízlésű szakkritikusunk?" Akkor, amikor egy (bár egy) hozzáértő, művelt, jóízlésű koreográfus fáradhatatlan tanulással és munkával szakkritikussá képezi és növi ki magát. Szabó Csaba: „Nekünk, zenészeknek nagy szerencsénk van Bartókkal és Kodállyal. Tánctudós azonban ezen a vidéken tudomásom szerint sohasem volt, és nincs ma sem. A lemaradást viszont sürgősen pótolni kellene." Bartók és Kodály nem készen lett: mindennapi aprómunkával kezdték pályájukat, és folyamatosan, fokozatosan nőttek óriásokká. Nincs kizárva, hogy a néptánckutatás jövendő Bartókja, Kodálya szintén köztünk van már, csak kezdené néhány apró cikkel és tanulmánnyal, felszólalással és vitával megmutatni magát.

10. Talán sikerült szándékom szerint érzékeltetnem, hogy a néptánckutatás nincs hátrányban a rokonszakmákkal szemben, sőt ellenkezőleg: hivatásos koreográfusaink száma sokszorosan nagyobb hivatásos folkloristáinkénál, lehetőségeik pedig, mivel jórészt kihasználatlanok, egy ideig úgyszólván még korlátlanok. Nemcsak új intézményekre, kiadókra, folyóiratokra van szükség, hanem a már meglevő kereteket is maradéktalanul ki kellene használni és tölteni. A következő évekre ez minimális és maximális munkatervnek egyaránt elég volna; bár sikerülne megvalósítani!

Mindenki, aki a romániai magyar tudomány és művelődés ügyét a szívén hordja, hőn óhajtja, hogy néptánckutatásunk csodálatos táncfolklórunkhoz méltó szintre emelkedjék. Míg azonban mi, nem koreográfusok, hozzánemértésünk miatt csak az óhajjal, a vággyal maradunk, addig koreográfusainktól merőben mást: felelősséget, odaadó munkát és egyre több-jobb eredményt várunk.

ANDREI BUCŞAN

A ROMÁN NÉPI TÁNCMŰVÉSZET TUDOMÁNYOS KUTATÁSA

A bukaresti Néprajzi és Folklór Intézet (Institutul de etnografie şi folclor) koreográfiai részlege 1950-ben alakult. Addig, mondhatni, a román népi tánc tudományos ismerete gyakorlatilag nem létezett. Alexandru Dobrescu próbálkozott rendszeresebb gyűjtéssel, továbbá Niculescu-Varone közölt néhány kötetet népi táncok vázlatos leírásával. A tánccsoportok repertoárja is szegényes volt, színpadra vitt táncaik meg egyre stilizáltabbá váltak. Ily módon, a népi tánc szépségéről és gazdagságáról kialakított némely apriorisztikus elképzelést nem számítva, a nagyközönségnek sem volt még pontos tudata népi alkotásaink e területének valódi értékeiről.

A fent említett időpontban egy új tudományág alapjainak a lerakása vált szükségessé: a néptánckutatásé. Az elsődleges feladat természetesen a tudományos anyaggyűjtés volt, a népi tánc archívumának, tárának a megteremtése, s ezzel párhuzamosan a kutatás módszereinek kidolgozása, kezdve mindenekelőtt a táncleírás kialakításával, hogy a néptánckutatás a rokon tudományágak szintjére emelkedhessék. S ma, jóllehet majdnem mindig csak négyen végeztük ezt a munkát, állíthatjuk, hogy e hiányosságokat nagyrészt pótoltuk.

E szerint Románia területi felmérésének jelenlegi állása kielégítőnek mondható. Ha számításba vesszük, hogy a népi szokásokat őrző falvak száma kb. 4000 (átlagban legalább 400—500 lélekkel), ehhez viszonyítva a felkutatott helységek száma, a 360, úgy hisszük, elfogadható. A 9 %-os arány beleilleszkedik az ilyen természetű kutatások esetében feltétlenül szükséges statisztikai minimum határértékeibe (5—10 %). Egyébként a feltárt tájegységek száma (125) meghaladja a feltételezett tánczónák (kb. 140) 85%-át. Igaz ugyan, hogy egyes területekről még igen hézagosak az ismereteink, különösen Moldva keleti részeiről, s az együttélő nemzetiségek táncainak a kutatása sem folyt kielégítő mértékben, ennek ellenére az összegyűjtött anyag nagyjából máris lehetővé teszi bizonyos általánosítások levonását Románia területének egészére.

Az évek során az Intézet kutatói kidolgozták a népi táncok valamennyi elemének rögzítésére alkalmas tudományos táncírás módszerét, s ez ma már az egész világon ismert. Kiváló lejegyzési módnak bizonyult, segítségével az említett időponttól napjainkig több mint 4000 tánc leírása vált lehetővé, ebből mintegy 500 táncé filmről. A táncról készült összes filmek száma azonban ennél is jóval nagyobb, az 1000 táncot is meghaladja kb. 15 000 m filmszalagon. A gazdag archívumban, természetesen, a táncok dallamai is megtalálhatók, a falu táncéletéről, a táncalkalmakról és az egyes táncokhoz fűződő különféle szokásokról készült feljegyzésekkel együtt.

A népi tánc kutatásának mai szintű módszere azonban nem egyik napról a másikra, hanem az évek hosszú során, számos kísérlet nyomán kristályosodott ki. A tulajdonképpeni *gyűjtés* is számtalan elemmel bővült — az árnyaltabb megfigyeléstől a mai korszerű és megbízható technikai eljárásokig. A gyűjtés egymást követő — olykor egymást fedő — szakaszai a következők: a tájékozódás (információgyűjtés), a közvetlen megfigyelés, a tánc megszervezése és lejegyzése, végül pedig lefilmezése; természetesen a nélkülözhetetlen kiegészítésekkel: a dallamok, táncszók, szokások és más adatok feljegyzésével. A gyűjtést az anyag feldolgozásával folytatjuk: a táncok *leírásával* (a helyszínen készített jegyzetek vagy a film alapján), majd az *elemzésükkel:* mindegyik darab vagy jelenség morfológiai, funkcionális és egyéb sajátosságainak meghatározásával, kifejezetten matematikai eljárásokkal. Az elemzéseket végül a *szintézisnek* kell követnie: az elemzett repertoár általános jellegének megállapítása, táji összefüggéseinek felfedése és besorolása a megfelelő zónába. Mindez egyúttal kiindulópontja további egyidejű, de több irányú és szélesebb körű kutatásnak: a táji, a nagyobb területi, végül a nemzeti jellegzetességek körülhatárolásának, a típustani (tipológiai) kategóriák, a típusok fölvázolásának és más tágabb — szerkezeti, funkcionális, stilisztikai — kérdések megoldásának.

Ez az összetett módszer sokrétű eredményhez vezetett. Sikerült meghatározni a táncok *alaktani kategóriáit,* vonásait — ilyenek: *az együttes arculata* (alakzata, nemi összetétele, testtartása), *a tánc menete* (térbeli kibontakozása, tempója), *kompozíciója* (a figurák felépítése és összekapcsolása, sorrendje), *a tánc mozgásszerkezete* (sejtjei, motívumai, figurái, táncmondatai) és *ritmikai felépítése.* Minden elemzett tényezőt vagy tényezőcsoportot besoroltunk a megfelelő kisebb vagy nagyobb kategóriába. Újracsoportosítván ezeket a tényezőket, új összetételükben elősegítették az egyes változatok alaktani arculatának meghatározását. Természetesen magától értetődő, hogy az egyes táncokat nem elszigetelten, pusztán alaktanilag vizsgáltuk, hanem az őket kísérő, a velük összefonódott, a velük *összefüggő jelenségekkel* (dallam, szöveg, viselet) és a *társadalmi-néprajzi,* közösségi vonatkozásaival (funkció, téma) együtt. Mindezeket a tényezőket, amelyek szintézisükben meghatározzák a tánc — lényeges vonásait tükröző — jellegét, *karakterét,* különféle, kisebb vagy nagyobb mértékben elmélyített tanulmányokban tipologizáltuk.

Szerényebb mértékben ugyan, de foglalkoztak kutatóink a táncok *stilisztikai* vonatkozásaival is, megkülönböztető ismertetőjegyeket állapítván meg *a mozgásművészetben* (egyéni és csoportos testmozgás), mint: *változatosság* (egyén, korcsoport és nem szerint), *érzelmi állapot* (kéz- és arcjátékkal való kifejezés, kurjantás és csujogatás), végső soron az előadás *dinamikája* és *plaszticitása,* vizuális hatása. Mindezek érdekes (de még alaposabb tanulmányozásra váró) tudományos feltevésekhez vezettek a román népi tánc előadásmódjában létező stílusformákra vonatkozóan.

De a román koreográfia legfontosabb elméleti eredményei, a részletadatok gyarapodása folytán, két különböző irányban kristályosodtak ki. Egyrészt különféle alkotások és változatok tanulmányozása révén sikerült kialakítani ezek *típusait* (a megfelelő altípusokkal egyetemben). Ezt követően a típusokat koreográfiai *típuscsoportokba,* majd pedig *osztályok-*

Meződombi forgatós

ba lehetett összesíteni. Ily módon hat főosztály alakult ki 17 csoporttal és 55 típussal. A hat osztályt a tánc *alakzata*, az együttes felállása alapján határoztuk meg, mivel ez tűnik a legátfogóbb ismertető jegynek, tekintve e folklórműfaj közösségi jellegét. E hat osztály a következő: 1. *Nagy hórák* (hore mari): nagy — nyitott vagy zárt — körben táncolt táncok; 2. *Öves táncok* (brîuri): nyitott körben, félkörben vagy oszlopban táncolt táncok; 3. *Kis hórák* (hore mici): 4—8 személy által csoportban táncolt, rendszerint körtáncok; 4. *Kettősök* (doiuri): páros táncok, szabadon vagy különféle alakzatokban; 5. *Csapatos táncok* (cete): egytagban, körben vagy oszlopban táncolt táncok; 6. *Szólótáncok* (solo): egyéni táncok.

Természetesen ez a csoportosítás bizonyos „tiszta" képletekből indul ki, a valóságban közöttük számtalan átmeneti forma is létezik. Végeredményben mindenféle csoportosítással ez a helyzet; ez az általános képlet viszont minden megfigyelhető és elemezhető ismérv eredményét magában foglalja.

A szintézis másik irányát azok a törekvések képviselték, amelyek a román népi koreográfia jellegzetességeinek területi megoszlását próbálták felmérni. Egyesek ugyancsak a részletekre fordították figyelmüket, de állandó volt az az általános törekvés, hogy újracsoportosítás útján egyre nagyobb összefüggéseket lehessen megállapítani. E szerint a tanulmányozott 360 földrajzi pontból 125 tánczóna, ezekből pedig 24 nagyobb koreográfiai terület, úgynevezett „tartomány" körvonalazható.

A tovább csoportosított rokonvonások alapján a tartományokból még nagyobb területeket foghatunk össze, s ezeket nevezzük koreográfiai dialektusoknak. Hazánkban a következő dialektusok állapíthatók meg: 1. *A Duna menti dialektus:* a nagy folyam egész partvidéke a Temes-köztől Dobrudzsáig; 2. *A nyugati dialektus:* a Körösök, Észak-Bánság, Erdély északi, középső és nyugati vidéke; 3. *A kárpáti dialektus:* a hegylánc egész vonulatának vidéke, mindkét lejtőjét beleértve, aminek igen nagy fontossága van a román nép kulturális egységének hangsúlyozása szempontjából; 4. S végül a különálló kis *macedoromán* csoport dialektusa.

Megjegyezzük, hogy mindezeket a csoportosításokat az említett matematikai eljárások alapján végeztük.

Eredményeink azonban nem korlátozódnak csupán a — dialektusokon belül még jobban érvényesülő — *változatosság* bemutatására, hanem sikerült meggyőző erővel bebizonyítani a román népi táncművészet erőteljes *egységességét* is. Ez nemcsak a koreográfiai jellegzetességek elemzéséből tűnik ki, hanem a táncok elnevezésében is követhető, sőt a rendelkezésünkre álló gyér történelmi adatokból is, amelyeket az évszázadok során jegyeztek le román és más kutatók. Pillanatnyilag kísérletek történnek az írott történeti források és deduktív eljárások alapján e történeti fejlődés tisztázására.

Ha viszont az elméleti eredmények a népi tánckutatást mint tudományágat a rokon kutatási területek szintjére emelik (sőt, ezeket sok tekintetben felül is múlják), sajnos, ugyanez nem mondható el a gyakorlati eredményekről. Az utóbbi években kétségtelenül számos szaktanulmány látott napvilágot, különösen a *Revista de etnografie şi folclor* című folyóiratban. Kötetek is jelentek meg — gyűjteményes és elmélyült tanulmány jellegűek vagy éppenséggel összegezésre vállalkozók. Ezek közül a következőkre hívnám föl a figyelmet: 1. Vera Proca-Ciortea: *Jocuri populare româneşti* (Román népi táncok). ESPLA, 1955; 2. Andrei Bucşan: *Jocuri din Ardealul de sud* (Dél-erdélyi táncok). Editura didactică şi pedagogică, 1957; 3. Andrei Bucşan: *Jocuri din Muscel şi Bran* (Musceli és törcsvári táncok). Editura didactică şi pedagogică, 1958; 4. Constantin Costea: *Jocuri fecioreşti din Ardeal* (Erdélyi legényes táncok). Editura muzicală, 1961; 5. Emanuela Balaci şi Andrei Bucşan: *Jocuri din Transilvania de sud* (Dél-erdélyi táncok). Monografie coregrafică. Casa creaţiei populare a judeţului Braşov, 1969; 6. Constantin Costea: *Folclor coregrafic din Bihor* (Bihari táncfolklór) I—II. Casa creaţiei populare a judeţului Bihor, 1968, 1972; 7. Andrei Bucşan: *Specificul dansului românesc* (A román tánc sajátosságai). Editura Academiei, 1971.

Megemlítjük, hogy ez utóbbi annyiban összetettebb tartalmú, amennyiben az egész román népi koreográfiát áttekintő összegezést is közöl, továbbá egy tájmonográfiát a Szeben megyei Szelistye vidékéről *(Mărginimea Sibiului),* egy népi tánctípus monográfiáját a mokányok övestáncáról (brîul mocănesc) és az előbbiekben kifejtett módszer szemléltetésére törekvő három kisebb tanulmányt.

Mindezek kétségkívül számottevő eredmények. Mégis kevés a hazai és külföldi tánckedvelők egyre növekvő igényeihez és elvárásaihoz képest. És kevés a kutatók fiókjaiban heverő kész dolgozatok számához

viszonyítva is. E dolgozatok azért nem jelenhettek meg, mivel egyrészt egyes kiadók értetlenül elzárkóznak előlük, kétségbe vonván e tanulmányok tudományos jellegét, másrészt azért, mert a Népi Alkotások Központi Háza — épp ellenkezőleg: a túlzott tudományosságot kifogásolván — szintén nem hajlandó együttműködni és segíteni. Ideje volna véget vetni ennek az áldatlan állapotnak.

Mindenesetre, a népi tánc kutatása tovább folyik abban a reményben, hogy a nagyközönség s a hazai és külföldi tudósok egyre növekvő érdeklődése helyes irányba tereli a ma még fogyatékos kiadói tevékenységet. A koreográfiai szakosztály tevékenysége elsősorban azokra a területekre irányul, ahol a kutatómunka szükségessége a legnyilvánvalóbb. A legelső feladat az Intézet minden szakosztálya számára egy olyan *Corpus* összeállítása, amely magában foglalja az ország valamenynyi vidékéről összegyűjtött dokumentációs anyagot, és gondosan megőrzi mind a hagyományos, mind az újabb keletű alkotásokat, sőt azokat is, amelyek a szemünk láttára születnek meg. Ennek a *Nemzeti Folklórgyűjtemény*nek természetesen koreográfiai részlege is van, s ennek első eredményeit, reméljük, 1975 végére már közzétehetjük, legalább egy kötetet a *Tipologia dansurilor populare românești* (A román népi táncok tipológiája) című, akkorra előirányzott sorozatból.

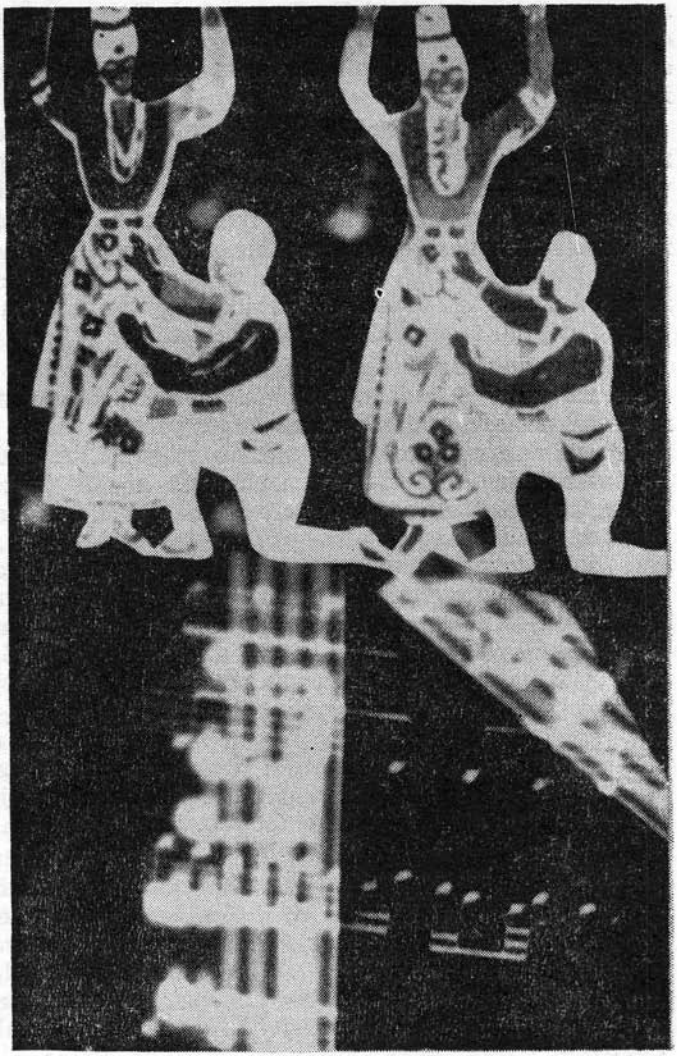
Mindezzel párhuzamosan, az Intézetnek egyes megyei művelődési bizottságokkal kötött szerződései alapján kutatóink többféle munkára is elkötelezték magukat. Az utóbbi években ezen az alapon Bihar, Szeben, Prahova, Kovászna, Dîmbovița megyében folytak különböző kiterjedésű és időtartamú gyűjtések. Azonkívül, hogy ezek a gyűjtések teljesebbé teszik a Nemzeti Folklórgyűjtemény anyagát, monografikus jellegű köteteikkel az illető megyéknek is nagy szolgálatot tesznek. Az így gyűjtött anyagok, az elemző tanulmányok tudományos értéke, kétségtelen hitelessége olyan vonások, amelyeket az addigi próbálkozások a legtöbb esetben nélkülöztek.

Jelenleg kutatóinknak nagy figyelmet kell szentelniük a művészeti tömegmozgalomnak, e téren különleges feladatok hárulnak rájuk. Ez az igény ugyan a múltban sem hiányzott, de a mozgalom képviselőinek bizonyos tartózkodása és elzárkózása gátlóan hatott. Az utóbbi időben kötelezővé vált ellenőrzés, reméljük, hamarosan kedvező hatással lesz olyan területen, ahol a szakértelem, a jó ízlés és az ítélőképesség hiánya oly sokszor vezetett úgynevezett „folklór-szennyeződéshez". A szakemberek együttműködése a népi táncot gyakran a maga eredetiségéből kivetkőztető hivatásos és műkedvelő együttesekkel, valamint a koreográfiai kiadványok ellenőrzése kétségtelenül haladást jelent majd népi műveltségünk értékesítésében.

A felmerülő sok új feladat természetesen nem akadályozhatja a tudományos kutatás folytatását. Számos olyan strukturális és alaktani, bonyolult társadalmi és néprajzi, határtudományi (interdiszciplináris), táncstilisztikai stb. kérdés létezik, amelyek megoldása az elkövetkező évek feladata, s ezért szerepelnek is az egyéni kutatói munkatervekben. A közelebbi és távolabbi jövőt illetően a szakemberek előtt a következő sürgető feladatok állanak: 1. a terepen folyó kutatómunka elmélyítése mind az Intézet gyűjteményanyagának kiegészítésére, mind az országos

koreográfiai atlasz munkálatainak megkezdése céljából; 2. strukturális-alaktani tanulmányok a megoldatlan részletkérdések tisztázására; 3. a népi tánc funkcionalitását tisztázó kutatások megindítása; 4. adatgyűjtés a népi tánc története homályos pontjainak megvilágítása érdekében; 5. a román és a szomszédos népek népi táncainak összehasonlító tanulmányozása, majd az európai és az egyetemes összefüggésekbe való beillesztése.

Sokrétű és nehéz kérdések. Megoldásukhoz a mai kutatók fokozatos erőfeszítésén kívül a szakemberek számának lényeges növelésére van szükség. Mindazonáltal az eddig elért eredmények mindenképpen arra indítanak, hogy bizalommal tekintsünk a jövőbe.

Kabán József: Táncegyüttes

ZOLTÁN ALADÁR

AUTENTIKUS TALPALÁVALÓ

Bár több száz népdalt jegyeztem le eddig, nem vallom magam folkloristának. Népzenei környezetben nőttem fel, s később a népzene tanulmányozása annyira természetes volt számomra, mint a nyelvtan megtanulása az iskolában: az anyanyelven való szabatos kifejezés természetes velejárója. Ha népzenét gyűjtöttem, többnyire gyakorlati ok miatt; a marosvásárhelyi Népi Együttesnek kellett pontosan meghatározott tájegységről néptáncfeldolgozáshoz zenét írnom, vagy műkedvelőket kellett szereplésre előkészítenem. Bevallom, hogy a szakirodalmat is foghíjasan ismerem.

A népzene és általában a népművészet fejlődésére (sorvadására?), művelődési életünkben játszott szerepére mégis figyelnem kell. Hol egy verseny zsüri-asztala mellett dohogok a népies mezbe öltözött zenei giccs miatt, hol folklórfesztiválon lelkesülök, ha valami szépet látok, hol a félresikerült tévéadás miatt bosszankodom („Ugyanazzal az erőfeszítéssel jót is lehetett volna csinálni"), vagy az Electrecordot szidom (a közreműködő szólistákkal és zenekarokkal egyetemben) a magyarnóta-dömping vagy a népdal és műdal keverése miatt.

Egy gyakorlati tény világos számomra: amíg a népdal tovább él, egyrészt mint a falusi nép zenei igényeit közvetlenül kielégítő termék, másrészt mint a tudatos zenei anyanyelvi kultúra része, addig a hagyományos hangszeres népzene utolsó óráit éli. A Székelyföld községeiben, Kalotaszegen, a Mezőségen, a csángók között épnek mondható balladák élnek, sok régi stílusú népdalt tudnak, s általában a fiatalok is tucatjával éneklik a népdalt, mégis alig találunk olyan, hagyományos stílusban játszó zenekart, amelyik a régi hangszeres tradíciókat továbbélteti. Legutóbbi dokumentációs utam alkalmával — a hétfalusi csángók közt Tatrangon — jóformán keresés nélkül bukkantak elő rendkívül érdekes, régi stílusú dalok, köztük két János-napi köszöntő, újesztendő-köszöntő, a *Hess, páva* egy szép változata, balladatöredékek. Ugyanakkor a boricatáncnak a dallamait, amelyeket Jagamas János az ötvenes években még magnószalagra tudott venni, én már csak gyenge, romlott változatukban találtam meg. Az ok: kihaltak azok a zenészek, akik akkor játszották, s a fiatal, közepesen aluli technikával rendelkező hegedűs már csak így tudja, bár a szokást feleleventették, s napjainkban is művelik december 28-án.

A magyar zenefolklór kutatása, amely a népköltészeti gyűjtés megindulása *után* bontakozott ki, elsősorban a szöveges, tehát énekelt *népdalra* irányult. Maga Bartók és Kodály is főleg erre a területre összpontosította figyelmét. Kodály *A magyar népzene* című könyvében külön fejezetet szentel a hangszeres zenének, s ez mindmáig — rövidsége ellenére — legteljesebb összefoglalása a problémakörnek, de a később hozzátett példatárban, amelyet Vargyas Lajos állított össze, egyetlen

hangszeres dallam sincs. A negyvenes évek elején Lajtha László (egy ideig a Magyar Nemzeti Múzeum hangszergyűjteményének őre) „szakosította" magát a hangszeres zenére, de *Széki gyűjtés* meg *Kőrispataki gyűjtés* című monográfiája folytatás nélkül maradt kezdeményezés csupán. Sárosi Bálint két könyve (*A magyar nép hangszerei* és *Cigányzene* . . .) az utóbbi évtizedek kutatásait hasznosítja, s az utóbbi a cigányzenészeknek mint előadóknak a szerepét tisztázza. Pascal Bentoiu 1962—1963-ban a *Muzica* című folyóirat hasábjain alapvető kérdést tár fel erre vonatkozólag: tisztázza az erdélyi hangszer-együttesek harmóniarendjét, anélkül azonban, hogy felkeltette volna a szakkörök megérdemelt érdeklődését. Végül Almási István és Iosif Herțea szerkesztésében a népi alkotások marosvásárhelyi háza kiadott egy minden tekintetben jelentős gyűjteményt *245 táncdallam* címmel. E szakszerű, hasznos kiadvány is alig váltott ki visszhangot. Még a szakemberek egy része sem ismeri . . .

A felsorolt bibliográfiát kiegészítik a különféle folyóiratokban, kötetekben megjelent közlemények, amelyek közül Szabolcsi Bencének a történeti vonatkozású, valamint a műzene és a hangszeres népzene kapcsolatára irányuló kutatásai emelkednek ki. Mindezek ellenére ez a tárgykör sok fehér foltot tartalmaz, kevés a gyűjtött anyag, s az elméleti összefoglalás hiányzik még.

A hangszeres népzenében két réteget különböztetünk meg. Külön vizsgálódás tárgya az a hangszercsoport (és a rajta játszott dallamvilág), amelyet többnyire a nép maga készít, s rajta a saját kedvtelésére játszik. Ide tartozik elsősorban a *furulya*, amely a pásztorkodó vidékeken általános. Valaha valószínűleg mindenki maga készítette magának, később egy-egy furulyakészítő központ alakult ki, s ezek termékeiket (még gyermekkoromban is) a kirakó-vásárokon árusították. A románoknál ma is él ez a szokás: nemrég a Görgény-völgyi Hodák furulyásai Ilvalesről rendeltek vagy 40 hangszert! A furulyán játszott dallamok többsége vokális eredetű, de hogy valaha sajátos repertoárja is volt, igazolja Kodály közlése („A molnár és a három duhaj" — *A magyar népzené*ben), valamint a románoknál ma is számos változatban ismert típus: a nyáját vesztett juhász. A közönséges hatlyukú furulya a Székelyföldön ma is élő hangszer, ezelőtt mintegy tizenöt évvel a Gyergyóditró melletti Orotván még 15—18 jó furulyást tudtunk összetoborozni egy furulya-zenekarba. A Küküllő- és Nyárádmentén számuk egyre apad.

A *doromb* líra alakú, 10—12 cm nagyságú fémhangszer, közepén acélnyelvvel, melynek keretét a fogak közé szorítva, növelték vagy csökkentették a természetes felhangsorból álló hangok magasságát. A század elején még imitt-amott használatos volt, ma már csak múzeumi példányai ismeretesek a magyarlakta vidékeken. A románok körében még ritkán használatos; legutóbb Vrancea megyei gyermekelőadót (!) hallottam. E halk, zsongó hangú, falusi kovács készítette hangszer repertoárja éppen hangrendszere miatt érdekes lehetett.

A *citera* valaha közkedvelt hangszer volt, szerényebb igényű táncmulatságon talpalávalót is játszottak rajta. Falusi padlásokról egy-egy példánya előkerül, köztük szépen faragott húrtartó fejű hangszer is. Az orotvai furulyásokkal egy időben Gyergyószárhegyen szedtek össze vagy tíz citerást. Nemrégiben, az ötödik *Tavasz a Hargitán* elnevezésű, Zsö-

gödön tartott folklórfesztiválon láttam viszont a furulyásokkal kibővített, immár 20 tagú citeraegyüttest. Közepes technikával, de rendkívül megnyerően játszották a többnyire közismert dalokból álló repertoárjukat. Különlegesen örvendetes volt, hogy a kibővült együttesben több fiatal is játszott. (Tehát lehetséges a reneszánsz!)

A *duda* valaha a legelterjedtebb hangszerek egyike volt. Ázsiai eredetű, időszámításunk első századaiban kezdett Európa-szerte elterjedni. A XVII—XVIII. században Skóciától a Balkán-félszigetig fénykorát élte, s egy-egy virtuóz dudásért fejedelmi udvarok versengtek. A magyar dudások valaha világhírűek voltak, a XVI. században nyugati kiadványokban magyar táncdarabokat duda-változatban is adtak ki, s 1573-ban V. Vilmos bajor herceg egyik főemberét bízta meg, hogy „egy magyar dudást az ő hangszerével és művészetével szerezzen számára" (Sárosi: *Cigányzene...*). A múlt században a duda az összes magyaroklakta területeken használatos volt, s táncmulatságokon, akár szólóban, akár hegedűvel vagy klarinéttal párosulva szolgáltatta a zenét. (Geleji Katona István az *Öreg Graduál*ban így ír: „Az orgonán értvén minden fuvos és tömlös sipokat az minemü a Magyaroknak első Musicajok az bordó sip avagy a duda is.") Úgy tűnik, hogy Erdély területén ma teljesen kiveszett, de még őrzi a prahovai, buzăui, vranceai románság. Az ez évi pionír műkedvelőversenyen gyerek-dudást is hallottam. Ezelőtt mintegy 10—12 évvel éppenséggel duda-zenekart volt alkalmam hallani, mintegy 20—25 taggal, ha jól emlékszem, Vranceából. Hogy a dudának valaha a hangszeradta lehetőségeknek megfelelő, sajátos repertoárja lehetett, igazolja az a tény, hogy a moldvai csángóktól Dunántúlig létezik egy daltípus, az ún. „dudanóta-típus" (ismertebbek: *Hervadj, rózsám, hervadj; Aki dudás akar lenni; A cseroldalt összejártam; Eddig vendég jól mulattál).*

A doromb, citera, furulya, duda sosem volt bolti hangszer (kivéve a mai „artizanat"-furulyákat, amelyek többnyire szövetkezeti egységekben készülnek, hangszínük nem megfelelő, és hangolásuk hamis). Ezeket vagy az előadó maga, vagy szakavatott falusi mesterek készítették. A hangszeres vagy magának játszik, mint a szemlélődő pásztor, vagy közönségnek. E tekintetben az énekes és a hangszeres zene eléggé élesen elválik egymástól. Énekelni lehet, sőt szokás közösen. A hangszeres zenénél az előadás egyesek vagy csoportok dolga, a tömeg hallgatja, vagy a hangszerszóra táncol. „Itt a nép tehát már rég kilépett a népi kultúra ősformájából, a zenei önellátás állapotából. Rögtönözve eltáncol a fiatalság énekszó mellett is. De bármily szerény bál: hangszer, fogadott muzsikálás nélkül nem eshet meg. Amit a nép maga termel, azért nem fizet... Mélyen gyökerező, régi felfogás, hogy a tánc, lakodalom zenei szolgáltatásáért fizetség jár. Itt már a fizetett specialista, a hivatásos szakember foglalta el a »háziipar helyét«" (Kodály: *A magyar népzene).*

A hangszeres népzene másik rétegéről, a „hivatásos szakemberek"-ről a XIII. századtól kezdődően egyre több az értesülésünk. Galeotto írta Mátyás király udvarának zeneéletéről: „Mert vannak ott zenészek és hárfások [inkább hegedősök?], s ezek a hősök tetteit anyanyelven, lantkísérettel éneklik a lakomák alatt [...] az anyanyelven írt költeményt paraszt és polgár, közép és főrendű egyaránt megérti." A kenyérmezei csata megünnepléséről Bonfini tudósít: „A lakmározásnál vitézi énekeket zengtek [...] Majd a bortól felhevülve, vitézi táncba kezd-

tek. Fegyveresen járták a katonatáncot, mindent betöltött a lárma." (Idézi Sárosi: *Cigányzene* ...) Tinódi históriás énekeiben se szeri, se száma az ilyen vonatkozásoknak. Fennmaradt Thököly Imre 29 tagú zenekarának névsora, amely 15 trombitást (köztük két német), hat sípost, négy hegedőst (közülük egyik Cigányhegedős György), egy virginást, egy dudást és két dobost tüntet fel. A XVI. században történik először említés a cimbalomról. Apafi fejedelem udvarában dudások szolgáltatták a zenét. Mihai Viteazul gyulafehérvári bevonulásakor töröksíposok, dobosok és 10 cigányhegedűs muzsikált.

Az egyház (katolikus és protestáns egyaránt) hevesen üldözte a táncot s a hozzá kapcsolódó hangszeres zenét. Íme egy rendelet, amelyet 1649-ben Marosvásárhelyen hoztak: „Az penig, ki hegedül, cimbalmol, kobzol, lantol, sípol vagy háznál vagy kocsmán vasárnap, és ha rajtakapják, tőle az hegedűt elveszik és a földhöz verik, és magát is kalickába teszik." (Takács Sándor: *Küzdelem a tánc és muzsika ellen. A magyar múlt tarlójáról.* Budapest, 1926.)

A zenét hivatásszerűen űző cigányokról a XVI. századtól kezdődően találunk szórványosan említést. A cigányzene fénykora a XVIII. század közepén kezdődik. A főúri rezidenciákon és városi központokban ekkor alakulnak azok a hangszeregyüttesek, amelyek a verbunkos zenét felvirágoztatják, s Európa-szerte ezt a zenét és előadói stílust mint az ősi magyar zenét viszik be a köztudatba, kialakítva azokat a kereteket, amelyek mind a szórakoztató jellegű „cigányzenének", mind a népi hangszeres tánczenének az alapjai napjainkig. Cinka Panna, majd Bihari János a magyar hangszeres zene hagyományait a korabeli európai műzene kereteibe építi be, s zenéjük, a cseh eredetű Csermákéval és a nemesi származású Lavotta Jánoséval együtt feltétlenül magas művészi értéket képvisel. Csermák és Lavotta egyébként a legmagasabb zenei kiképzésben részesült. A XIX. század derekáig e termés nemes veretű marad, s a romantikus magyar nemzeti iskola kialakításában jelentős szerepe volt. Boka Károly, Patikárius Ferenc, Fátyol Károly után azonban hanyatlani kezd a verbunkos zene. Részben import-áru, részben idegenforgalmi érdekesség, de egyre inkább szórakoztatóipari termékké hanyatlik, s Bartók meg Kodály felléptéig a világ és a magyar értelmiség tudatában mint egyetlen „magyar" zene foglalt helyet. Mielőtt azonban a fürdővízzel kiöntenők a csecsemőt is, emlékezzünk Bartók szavaira: „Nagyon örvendetes dolog, hogy nálunk a »könnyű« zenét legnagyobbrészt a magyar népies műzene szolgáltatja. Távol is áll tőlünk, hogy ennek a tömegcikknek a felszolgálóira pereat-ot kiáltsunk. Sőt ellenkezőleg, azt kívánjuk, tartsák meg még jó sokáig helyüket minden jazz és sramli-ostrom ellenében."

*

Nincsenek pontos adataink arról, hogy a cigányzene hogyan és mikor válik két részre. Rendkívüli alkalmazkodó képességével a cigány muzsikus olyan futam-zuhatagokat produkál, amely előtt Beethoven és Brahms ámulattal állnak, de képes a legfelhígultabb „ízlés"-nek megfelelő szentimentális magyarnóta-interpretációra is. Tud hagyományőrző és -átadó is lenni. Kevés adatunk van arról, hogy az utóbbi száz-másfélszáz évben a falusi zenés szórakozási alkalmakon — táncban, lakodalomban

— falusi emberekből álló „banda" szolgáltatta volna a zenét. A falusi ember, ha maga jól is játszik valamilyen hangszeren, pénzért másnak nem muzsikál, bandába rendkívül ritkán áll be.

Milyen elemek jellemzik a hagyományos stílusú falusi népi zenekarokat?

Összetétele: 3—8 tag. Legegyszerűbb formája hegedű—brácsa—bőgő vagy hegedű—cimbalom—bőgő, illetve ezek kombinációja: hegedű—cimbalom—brácsa (kontra)—kis- vagy nagybőgő. A Gyímes-völgyében ma is használatos összeállítás: két hegedű és ütő-gardon (csellószerű, nyakba akasztott hangszer, amelynek húrjait jobbkézben tartott verővel ütik, a balkézzel a két szélső húrját pengetik). A négytagú formáció kibővül gyakran klarinéttal, ritkábban a régi háromhúrú és lapos pallójú brácsa mellé kontra-hegedűt is betesznek (ha klarinét van is a bandában). Városi hatásra nyert polgárjogot a „terc-prímás", aki vagy a dallamot erősíti, vagy — újabban — terc-, illetve sext-menetekkel kíséri a dallamot. Nagy együttesbe kisbőgőt és gardont is bevesznek. A legnagyobb zenekari összeállítás tehát ez: két hegedű, klarinét, cimbalom, kontra-brácsa, cselló-bőgő. Tárogatót a romantikus dicsfény ellenére ritkán használnak klarinét helyett. Ez a hangszer ugyanis nem kuruckori: a múlt század közepe után kezdte gyártani Schunda József budapesti hangszergyáros, a cimbalom tökéletesítője. A tárogató inkább a szaxofon és klarinét kombinációja, mint a XVII—XVIII. században kedvelt ún. töröksíp utódja.

A Sóvidéken s régebb a Homoródmentén használtak trombitát is (a múlt században alakult tűzoltó-zenekarokból került be) klarinét helyett, de a klarinétot megközelítő technikai virtuozitással. Polgárjogot azonban tulajdonképpen sohasem nyert a bandákban. Az akkordeon használata teljesen idegen a népi zenekarok hangzásvilágától. Divatja föltétlenül a nagyfokú romlás jele.

A bukaresti Folklór Intézetben 1941-ben készítettek lemezfelvételt a bonyhai Jámbor Alberttel és kéttagú bandájával (háromhúrú brácsa—nagybőgő). A Pascal Bentoiu közzétette lejegyzések példamutatóak mind dallami, mind előadói stílus tekintetében. Lajtha László *Széki gyűjtésé*ben a 29 zenekari mű szólamai: hegedű—brácsa (háromhúrú)—kisbőgő (cselló). *Kőrispataki gyűjtése* 41 zenekari lejegyzést tartalmaz, ezek összetétele: hegedű—brácsa (háromhúrú)—cimbalom—kisbőgő.

Régebb a falusi zenekarok táncrepertoárja valószínűleg elsősorban hangszeres darabokból állt, olyan dallamokból, amelyeknek nem voltak ismeretesek énekes változatai. A Székelyföldön, a Maros és Szamos mentén, a Mezőségen használt táncdallamok rokonságban álltak (vagy legalábbis egy része rokonságban állott) a románok táncdallamaival (bărbunc-verbunk, ardeleana-erdélyes, fecioreasca-legényes). A dallamkapcsolatok feltárása a folklórkutatás egyik izgalmas feladata. Az erdélyi hangszeres tánczene kapcsolata a XVIII. századbeli verbunkossal s az európai műzenével csak részben tisztázott. A *Marosszéki*nek az a változata, amelyet Kodály is feldolgozott, a Vietórisz-kódexben (1680 körül) benne van mint „ősforma". Az ún. „Rákóczi-nótá"-nak Szabolcsi Bence egész családfáját mutatta ki, a csíki változatoktól a Vietórisz-kódexben levő „Oláh-tánc"-ig. Kodály egy sóvidéki csűrdöngölő dallamát Schmelzer osztrák zeneszerző „Stájer gavott"-jáig vezeti vissza. A további kutatás és az összehasonlító folklór még sok meglepetéssel szolgálhat e téren.

Az erdélyi cigánybandák hagyományos tánczenéjének sajátos *harmóniarendszere* van. Főbb törvényszerűségeit Pascal Bentoiu tárta fel már említett tanulmánysorozatában. A kíséretben kizárólag dúr-akkordokat használnak akkor is, amikor ez ütközik a dallam-hanggal. Dúr jellegű dallamok harmonizálása az I., IV. és V. fokú harmóniákkal történik olyan módon, hogy az alaphangok viszonya mindig felfelé ugró kvart vagy kvint. Így a hangzatok viszonya kb. fele-fele arányban autentikus, illetve plagális. Moll jellegű (VI. fokon záró) dallamok esetében dallamsor-kezdésnél a harmóniák sorrendje I.—V.—I., zárlatképzésnél III.—VI. felemelt terccel, ahonnan fokozatosan megy vissza a felemelt tercű II. fok közbeiktatásával az V.—I. fokra. Lajtha *Széki gyűjtésének* és *Kőrispataki gyűjtésének* futó áttekintése is meggyőz, hogy mindkét zenekar nagy vonalakban e szerint az elv szerint válogatja meg harmóniáit.

*

A falu életében a néptánc és a hangszeres népzene elválaszthatatlan egységben él. Néptáncmozgalmunk minden szintjén (a falusi tánctól az operaszínpadig vagy a tévé képernyőjéig) állandóan hangoztatott szempont az autentikusságra való törekvés. Nem beszélhetünk eredetiségről mindaddig, amíg ez nem valósul meg a zenében is. A népzene szellemétől idegen hangszerek alkalmazása (akkordeon, szaxofon, elektromos gitár), gyenge műdalok belopása a repertoárba (A csizmámon nincsen kéreg, Áll a malom, A dorozsmai szélmalom, Lakodalom van a mi utcánkban), a szűkített szeptimes, pusztán funkcionális, „vendéglői stílusú" harmonizálás — mindez megfosztja szépségétől, eredetiségétől a zenét éppúgy, mint a rá járt táncot.

Az autentikusságtól távol álló népi zenekaraink munkájának megjavításához széles körű intézkedés szükséges. Össze kell gyűjteni a még imitt-amott működő, hagyományos stílust és repertoárt követő falusi zenekarok teljes anyagát, illene földolgozni s kiadni, népszerű stílusban megírt szakkönyvet adni a műkedvelő népi zenekarok irányítóinak a kezébe, rádióban, tévében, hanglemezen népszerűsíteni mindezt. Megérné a fáradságot...

Molnos Lina (Korond): Szüret (faliszőnyeg)

HAÁZ SÁNDOR

TÁNC – MOZGÁS – VISELET

A népi táncmozgás alakulását tudományos szempontból sokan tanulmányozták, s avatott magyarázatokkal gazdagították a hatótényezőkre vonatkozó ismereteinket. A kutatók képzeletét mindig is izgatta a kérdés: milyen kapcsolatban állnak a táncmozdulatok a térrel, viselettel, a különféle tárgyakkal, használati eszközökkel. A kinetográfia — mint ismeretes — az ilyen jellegű megfigyelések leírására, rögzítésére, tudományos összegezésére vállalkozik.

A mozgáselméleti kutatások az alaptényezőkből (tér, erő, idő) indulnak ki, és igyekeznek föltárni azokat az összetevőket, amelyek a mozgásra hatnak. Nyilvánvaló, hogy az egyes tárgyak más-más irányban befolyásolják és módosítják az emberi mozdulatokat. Minden külső-tárgyi tényezőt figyelembe kell tehát venni a táncmozgás tanulmányozása során. Népi táncaink mozgáselemeinek alakulásában nagy szerepet kap a viselet, valamint a vele kapcsolatos eszközök. Mielőtt ezt a hatást részleteznők, vegyük számba, milyen ruházatelemekről van szó.

Van, ami a test takarásához föltétlenül szükséges (ing, nadrág, szoknya stb.), ezeket *kötött ruhadarabok*nak tekinthetjük. Mellettük számon tartjuk a *viselettel összefüggő, ahhoz tartozó* darabokat (kalap, párta, főkötő, mellyrevaló, zeke, ujjas, szokmány, tüsző, karmantyú, suba, guba, cedele), melyek használata főleg az éghajlati viszonyoktól függ. Ezek *mozgó viseleti elemek.* Befolyásolják ugyanakkor a táncot *a viselethez csak lazán kapcsolódó tárgyak,* amelyek elsősorban a foglalkozás eszközei, jelei: bot, fejsze, ostor, fokos. Ezeket mint *kötött eszközöket* megkülönböztetjük a szokáshagyományokhoz kapcsolódó kellékektől (párna, gyertya, üveg, vőfélybot), melyek *kötetlen eszközök.* Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a viselet nemcsak elsődleges a tánc jellegét meghatározó tényezők között, hanem a tánc kiegészítője, hangsúlyozza a mozgás sajátságát, és rögzíti a néprajzi övezet eredetiségét.

Meghatározó hatással van a mozgásra a *fej-viselet:* a lányok hajzata például többnyire egyenes fejtartást követel a táncban, a nyak és váll mozgását, a gerinc egyenességét szabályozza. A menyasszonyi párta, a gyöngyöspárta és sok egyéb fejdísz ugyanolyan merevséget kényszerít a mozgásra, mint a magas gyöngysor vagy a kemény-gallér (Avas, Kalotaszeg). A férfiak kalapján díszelgő bokréta, toll ugrás, forgás esetén korlátozza a gyorsaságot. Ha viszont nincs ilyen kötöttség, a fejmozgás szabad — innen erednek a sajátos fejfordításos motívumok. A jobbágytelki legényeknél külön karmozdulat alakult ki, hogy a fejtetőn viselt kalapjukat megóvják a leeséstől. Ismerünk kalappal, bundasapkával járt táncokat, a „süveges" táncot több székely faluban nemrég még járták.

Az *ingek* szabása, anyaga — szűk és bő, hosszú és rövid — sajátos mozgáskülönbségekhez vezet. A szoros, kétgombos ingnyak például a kecsed-

kisfaludiaknak kevés teret enged a fejmozgatás terén. A korondiakat viszont elítélték, mert a nyitott ingnyak révén — úgymond — „dísztelenül lógatják a fejüket". A bőujjú inget viselő táncosok általában kevesebb ideig tarthatják magasban a karjukat, mint a mandzsettás ingűek (csűrdöngölő, legényes). Ha a női viseletben az ing felsőruhaként szerepel, és dús hímzésű, gyors, hirtelen fejfordításhoz vezet. Ezt bizonyítják egyes marosmenti román táncok.

A *mellény* kivágása a karöltőben megkönnyíti a mozgást, rövidsége pedig a derékot teszi szabaddá. A kigombolt férfimellény a legényes táncoknál (csűrdöngölő, pontozó) elemi szükséglet, minthogy mozgásszabadító.

Felsőkabátfélék (zeke, szokmány, suba) csak addig jöhetnek számításba, míg a táncot bent a helyiségben, néha kint a szabad ég alatt meg nem indítják. Ilyen esetben a súly szerepe a mozgás rovására nő, de a jelleg kiválik. Az avasi táncok némelyikére jellemző topogó lépések éppen a súlyos guba viselésével függnek össze. Pásztorkodó népek körében ősi viseleti kellék az *öv*, a *tüsző*. Ez a ruhadarab alkalmas arra, hogy a táncosok egymás övét megfogva olyan mozgásba lendüljenek, amely során a lábak mutatványa dominál. A balkáni népek mindegyikénél honos az ilyen tánc.

A szoknya (rokolya) súlyos, bő, több darabból áll. Háziszőttes gyapjú- vagy vászonanyaga és vidékenként változó hossza lágy, tovalendülő mozgást és folyamatosságot kölcsönöz; innen ered a táncmozdulatok sajátos jellege, finomsága, természetessége. Gondoljunk csak a forgások befejezésére, az átváltások lágyságára, „hangulatára". A „lippenős", „mártásos" táncok során például meglepő esztétikus és erotikus hatást vált ki a hirtelen irányváltoztatás nyomán a szoknyák felröppenése, libbenése, „harangozása". (A lányok sajátos csípőmozgást tanulnak, hogy fordulásaik során sikerüljön a szoknyák „harangozása".) Ezzel szemben a csángó táncokban kevés szerep jut a nőknek, minthogy a szorosan testre tekert szoknya nem enged teret széles mozdulatoknak. A sok kikeményített alsószoknya megint másféle csípőmozgással gazdagítja a táncos mozdulatok skáláját. A szoknya anyagának könnyedsége a bő szabással együtt gyors pörgést enged, ami különösen a forgatós táncok terén mutatkozik meg.

A *kötény* fogása főleg a német táncok sajátja, a zárt karmozgásokat a szoknya fogásával együtt alkalmazzák. Korondon például a „kipördített" leány (míg a fiú csizmaverődzik és egyedül táncol) az egyirányú pörgés alatt páros kézzel szorítja magához a szétröpülő kötény-szoknyát.

A *nadrág* (feszes posztóharisnya, avagy szövetholmi) több módon alakítja a mozgást mind anyaga, mind szabása révén. A feszes székely harisnyában hajlékonyabb, „csavarintosabb" mozgás tehető, mint bármely más ruhában. A bővebb háziszőttes nadrág magas térdemelésre nyújt lehetőséget (ami különösen az erdélyi legényes táncok esetében figyelhető meg), valamint könnyed, gyors lábmozgatásra, aprózó lépésekre.

Bőgatya viselése (Arad, Kalotaszeg, Avas) laza, széles mozdulatokat engedélyez, amit főleg a szilaj pásztorok táncaiban láthatunk (széles, kanyarítós mozdulatok); ezt fokozza a feszes kartartás is. Jellemző, hogy

a dobpergésszerűen gyors férfitáncokat nem lehetne járni feszes nadrágban, bőgatyában viszont „elvesznének" a mozdulatok.

Fontos kelléke a táncnak a *lábbeli.* Különösen a csizmás táncokat kell megkülönböztetni a többitől, főleg a mozdulatok alapján. A „csapásolásos" elemek lényegesen eltérnek a bocskorban vagy papucsban járt táncok fölépítésétől. A keményszárú csizmán viselt *sarkantyúnak* különös szerep jut a táncritmus megadásában, valamint a zenei aláfestés tekintetében. Tarajos sarkantyú viselete ugyanakkor körültekintő mozgásra készteti a táncost. A sarkantyú különben egész mozdulatsorozatokat alakított ki. Istvánházán (Maros megye) ma is megfigyelhető ez az öreges verbunk esetében, noha már sarkantyú nélkül járják. A sarkantyú egyébként még a leánytáncokra is erősen hatott. A csizma szárának csillogása és hangzása csapásolásra késztet. A csapásolás nem annyira táncelem, mint inkább kísérő mozdulat. Kötött jellegű, a csizmához lehajló vagy a csizmát fölemelő mozdulattal párosul. A csizmás dobbantások, „döngölő" mozdulatok másféle lábbelivel történő másolása csupán halovány utánzata az eredeti csizmás hatásnak; másképpen „szól" a kemény csizmaszár a bokázóknál, de másként csillog is, ami figyelemfölhívó és érzelmileg ható tényező, tartást késztet a férfiakra, és ez már tánc.

A *bocskor,* a legrégibb lábbeliféleség jelentős módon hat a táncmozdulatokra. Puha és könnyű volta szapora mozgásra nyújt lehetőséget, kerüli a dobogtatást, inkább a csúsztatást formálja. Innen ered a szerb és bolgár táncok gyorsasága, élénksége. Kedvelt kiegészítő eszközei a bocskoros táncoknak a zörgők és a gyapjúbojtos „hámok", melyeket a legények a lábuk szárára aggatnak. Ez a sajátos táncdísz mozdulatmeghatározóvá lett, minthogy a táncosok bokázással, dobbantással, kilendítő lábmozdulatokkal a zörgők ritmusos megszólaltatását igyekeznek elérni.

Papucsos női táncaink említésre méltók; a lábbeli ugyanis a mozdulatok, a testtartás, ritmus terén sajátos jelleget határoz meg, a papucs könnyen leeshet. Emiatt nincs lehetőség széles, gyors, szilaj fordulatokra, sem erős dobbantásokra, viszont a kecsesség, finomság annál inkább megnyilvánulhat. A sarkos női cipőkre is érdekes szerep hárul a tánc alakításában. Az ismert román táncban, az învîrtitában (forgatós) a sebes fordulatokat a cipősarok teszi lehetővé. Gyors perdülést engedélyez a női csizmasarok is; a nyárádmagyarósi, sellyei táncokban ilyen motívumokat figyelhetünk meg.

A viselet mellett bizonyos *eszközök* — például a bot, a juhász-, illetve kanásztáncok esetében — határozzák meg leginkább a táncmozdulatokat. A botok lendítése, forgatása, kézbentartása kötött mozdulatot, de ugyanakkor jellemző (egyenes derék) tartást is szab meg. Egy vagy két bot földre fektetése, a botos ugrómozdulatok, térdemelések, ügyes oldalugrások (zenei ütemre) nagy rugalmasságot, ügyességet kívánnak a pásztorlegénytől.

Hasonló mozdulatokat láthatunk az *üveges, poharas,* (földre vagy üvegre helyezett) *gyertyás, kalapos, seprűs* táncokban. A fejen elhelyezett üveg alakította ki bortermő vidékeinken az üveges leánytáncokat. Nálunk ilyen a szentgericei tánc. Somogyban viszont még a keringőt is üveggel a fejükön járják. A tárgyak fejen történő elhelyezése sima mozgást kíván, egy tengely körül, ezzel szemben annál föltűnőbbé válik a

felszabadultság, ha az üveget, poharat, kosarat adott pillanatban leveszik a fejről, és a földre téve vagy kézben tartva illesztik be a táncba. A földre tett üveget kerülgetik, átugorják szép, ütemes mozdulatokkal. Hasonló mozdulatokból áll a poharas és gyertyás tánc. Virtuskodás, magamutogatás végett hajdan ilyesmit az asztal tetején is jártak, mindezek eredete valószínűleg a betyárvilágba nyúlik vissza.

A *cséphadaró* forgatása a térdek között a munkatáncok közül kitűnik mint sok ügyességet kívánó férfitánc. A nyárádmagyarósiak ilyen táncában a cséphadarók egyenletes gurulása a földön a hang és mozgás terén egyaránt újat nyújt. E munkatáncok egy része az eszközökkel, más csoportja viszont a munkát utánzó mozdulatokkal válik ki.

A *zsebkendő* (keszkenő) szerepe az erdélyi forgatós, páros táncokban mutatkozik meg leginkább: kézfogást helyettesít, és ily módon a sebesség fokozását teszi lehetővé. Egyes bekecsalji és mezőségi táncok nélkülözhetetlen járuléka ez a megoldás. Ismeretes, hogy a zsebkendő a fiatalok körében „szerelemjegy" is (jegykendő), s ezt a hímes „vallomást" alkalmazzák nemcsak a táncbahívásnál, hanem a táncban is. A homoródszentpáli zsebkendős gyermektánc páros forgói a zsebkendő puha anyagára épülnek.

Fonókban alakult ki a *kisszék-tánc*. Szokatlan helyzetben, ülve „járják". A kicsi szék mint ülő alkalmatosság a lábat szabaddá teszi, és a szokásostól eltérő mozdulatokhoz vezet. Ezek az „ülő-táncos" mozdulatok jobbára ütemkövető és dobbantó, valamint lábfejforgató elemekből tevődnek össze. A széket ugyanakkor átugrásos figurákhoz is használják, rá is állnak, hogy lábkanyarító és csapásolásos mozdulatokat végezzenek. E mozdulást erősen befolyásolja az egyensúlytartó kötöttség, a szűk mozgástér és a csökkentett sebesség.

A *maszkos, maszkurás* táncok függvénye a *kosztüm* (kitömött, lekötött, becsavart, leterített) és az arcra illesztett *álarc*. A közismert kecskés tánc elemzésekor kiderül, hogy elég szűk skálájú lépésekből áll, és mozgásutánzó, valamint szinkópás ritmusú csattogtatásokból. Hasonlóan kötött mozgású a „lovasjáték" is, amely Suceava megyében és részben még Farcádon is élő hagyomány. Mozdulatai a lovaglásra emlékeztetnek, lépései viszont a tánccal vegyes előre-hátra futásból, fütva forgásból, tehát csupán korlátozott lábmozgásból állnak. A karok zártak és mozdulatlanok a „gyeplőfogás" miatt.

*

A fölsorolt mozgásbefolyásoló tényezők hatásával szemben elemezzük a fordított viszonyt is: a táncok viseletalakító erejét. Ennek a kutatása alighogy megkezdődött. Egyelőre csak bizonyos jelenségekből következtethetünk némi törvényszerűségre. A kalapokon viselt állazó szíj vagy pertli például nyilvánvalóan a táncokból ered, ugyanis a sűrű mozgás igényli a kalap áll alatti lekötését. Ez tapasztalható egyes avasi és szamosmenti táncokban. Ugyanígy a tánc hatására nagyobbodott meg a mellények karöltőinek a kivágása, hogy biztosítsa a szabadabb, szélesebb mozdulatokat. Tánc közben a férfibundikák, -mellények nyitva vannak, hogy lehetővé tegyék a könnyebb mozgást; e jelenség hatása mutatkozik meg abban, hogy több ruhafélét egyáltalán nem gombolnak be, sőt a hosszúszabású irhabundákra már gombot sem varrnak.

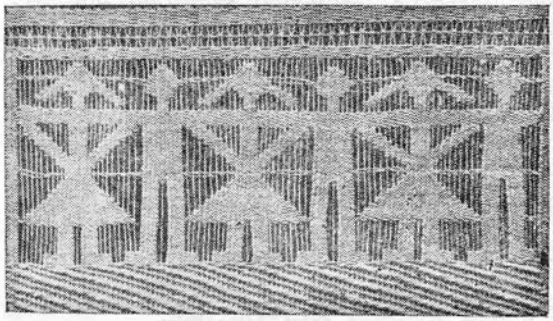
Az *alsószoknyákra* a csipkézés fölé színes hímzést varrnak, mert a forgásnál az jól látszik — különösen a sóvidéki táncok aknázzák ki ezt a lehetőséget. Régente hagyományosan betartották az „előírásokat" a lányok hajfonatára, szalagozására, csatjaira vonatkozóan, hogy a különböző táncoknak megfeleljenek. Maga a táncalkalom és a táncjelleg a viseletet is megszabja. Kalotaszegen a különböző táncokhoz, ünnepi alkalmakhoz más-más öltözetet illik fölvenni. A csángók a csavart szoknya sarkát alulról föltűrik az övbe tánc idején, hogy lépéseiket megnyújthassák.

Ma már nem használatos a sarkantyú, de éppen a tánc hatására a vele kapcsolatos mozdulatok napjainkban is élnek, s a sarkantyús vonások még a bakancsos táncokban is kimutathatók. A hangsúlyozott bokázókhoz ma is alkalmazzák a tánchoz idomított sarkantyúkat, a „zörgős tallérok" pedig a sarok külső részén fityegnek. A bokázók táncpatkót is csináltatnak, a tánc, a mozdulat ugyanis érdekesebb, ha „csereg a sarkantyú" és „koccan a patkó". Kétségtelen e tekintetben, hogy a tánc szülte a patkó belső részének megvastagítását egyes tájakon.

A csizmaszár mély kivágásának hátsó vonala követi a lábszárizmok alakját, s föltételezhető, hogy ez is a táncosok kezdeményezéséből ered. A kiskapusi (Kalotaszeg) legények oldalvarrott lágyszárú csizmájukat valaha úgy viselték, hogy a szár felső részét a piros béléssel kihajtották, amely a rajta fityegő bojttal különösen hatott tánc közben.

Megjegyzendő, hogy a kulturális versenyek során sok esetben túlzásba esnek az ilyenszerű kellékek, díszek vagy mozdulatok alkalmazása terén, és az övezettől, tánctól, mozgásjellegtől idegen kölöncöket aggatnak magukra a táncosok. Szakavatott ellenőrzés híján a televízió is népszerűsíti olykor-olykor a deformált köntösöket, lábbeliket, mozgásokat.

Végül ide illik az intés: a hatás kedvéért nem lehet bármilyen viseletet, lábbelit, ékítményt felölteni, hiszen — amint láttuk — az egyes ruhadaraboknak, eszközöknek jól meghatározott szerepük van. Nem feledkezhetünk meg hát az alkalomhoz fölvett ruha, az alkalmazott eszközök és a célt követő táncmozdulatok dialektikus egységéről, különben a fölös ornamentika, az oda nem illő kellék vagy a nem művészi szempontokat követő, nem eredeti lábbeli eltorzítja a táncot, üres járatúvá tehet bizonyos mozdulatokat. A további kutatások célja épp ezeknek a kölcsönös összefüggéseknek, a táncok rejtett törvényszerűségeinek a föltárása, tisztázása.

Lukács Margit (Szentdemeter): Tánc (faliszőnyeg)

DANI JÁNOS

FOLKLÓR ÉS TÖRTÉNELEM

Művelődéstörténetünk egyik fontos fejezete a folklórtörténet: a népélet, a népi műveltség, a babonák és hiedelmek, a népi táplálkozás és népi orvoslás, a népszokások, a népzene és a népi táncok története. A rendelkezésünkre álló összefoglaló munkák, a naplók, az emlékiratok, az alkalmi feljegyzések, a hazai és külföldi szerzők útleírásai, a régi metszetek és egyéb ábrázolások, valamint az inventáriumok és birtokösszeírások alapján sok értékes folklórtörténeti anyagot is felszínre hoztak. A levéltáraink rejtekében lappangó adatok közrebocsátásával viszont hasznos munkát végeztek szakfolyóirataink is, és hozzásegítettek a hűbéri paraszti életforma műveltségbeli vetületeinek teljesebb megismeréséhez. Mindazonáltal még nincs folklórtörténeti monográfiánk, s valószínűleg időbe telik, amíg a modern népiségtudomány és história együttes követelményeinek megfelelő ilyen mű születik majd. A késedelmeskedés egyik objektív okát abban látom, hogy folkloristáinknak elsődleges feladata az élő folklór kutatása, rendszerezése s az eredmények beillesztése szocialista művelődésünkbe. Másik oka az, hogy a történeti adatok kimerítő feltárása a források és a tudományág multidiszciplináris jellege következtében csakis levéltárosok, néprajzosok, nyelvészek és történészek egybehangolt közös munkájával oldható meg. Amikor forrásokat említek, akkor a levéltárainkban megőrzött különféle iratokra gondolok.

Másfél évtizedes levéltárosi működésem során számottevő iratmennyiség fordult meg kezemen, mely valósággal ontja a folklórtörténeti anyagot. Ilyeténképpen sok adatot találtam a magánlevelezésekben, a hatósági rendelkezésekben, az inventáriumokban és jobbágyösszeírásokban, a kezeslevelekben és gazdasági elszámolásokban, a falujegyzőkönyvekben, a legtöbbet pedig a tanúkihallgatási és úriszéki iratokban. Az urbáriumok kétségtelenül a paraszti múlt alapforrásai: a népi tömegek anyagi helyzetére, társadalmi tagozódására, demográfiai vitalitására, valamint kötelezettségeire vonatkozóan nélkülözhetetlen adatokat tartalmaznak, az általuk nyújtott kép azonban statikus, egysíkú. A népélet történetét a maga összetettségében és dinamizmusában, tért és időt átölelő dimenzióiban csakis a falujegyzőkönyvek, tanúkihallgatási és úriszéki iratok tanulmányozásával lehet hitelesen megírni.

A tanúkihallgatásnak a feudális törvénykezésben — a perfolyamat második mozzanataként — az volt a szerepe, hogy segítségével valamely sértett avagy törvényes jogaiban megrövidített fél (szabadparaszt, zsellér, jobbágy, mezővárosi és városi polgár, az uralkodó osztály tagja vagy éppen maga az államiság) elegendő bizonyító információhoz jusson. Tanúkihallgatást csakis a jogszokásokat ismerő és jogi műveltséggel rendelkező hatósági személyek eszközölhettek, akik a vallomásokat szó szerint vagy pedig tartalmilag írásba szerkesztették, és a hivatalos okira-

tok minden kellékével ellátták. Az úriszék tartása egyes nagybirtokosok kiváltsága volt, amelyen jobbágyaik felett, azoknak kisebb vagy nagyobb vétségei miatt, teljhatalmúlag ítélkeztek. Mondanom sem kell, hogy az úriszék a feudális elnyomás egyik leghathatósabb és leghírhedtebb eszköze volt. Mind a tanúkihallgatási, mind pedig az úriszéki jegyzőkönyvek elsősorban a feudális jogszolgáltatás és a társadalomtörténet forrásai, de mint már jeleztem, járulékosan igen becses adatokat tartalmaznak a népi kultúra történetére is. Így például részletes leírások maradtak fenn a születéssel, szerelemmel, házassággal, betegséggel és orvoslással, valamint a temetkezéssel kapcsolatos szokásokról és szertartásokról. Egyes vallomástevők bőbeszédűségének köszönhetően kötetekre menő anyagot gyűjthettem a román, a magyar és a cigány muzsikusok (hegedűsök, cimbalmosok, gordonosok, furulyások, síposok, töröksíposok, trombitások, dobosok, dudások-csimpolyások), hegedű-, furulya- és csimpolyakészítők egész sorára, gyermekjátékokra, a jeles napokra, a termékenységgel kapcsolatos szokásokra (májusfa-állítás, új épületek zöldággal való feldíszítése, sînziene) és a népi táncokra vonatkozóan. Megjegyzem, ezek rendszerezése és sajtó alá rendezése rendkívül sok időt és energiát kíván. Az alábbiakban egy terjedelmesebb dolgozatból ízelítőül néhány, a népi tánccal kapcsolatos, érdekes adatot közlök.

Igen sok adat vonatkozik a parasztság muzsika- és táncszeretetére, olykor pusztán a táncalkalmakra (fonók, kalákák, lakodalmak stb.) és a tánchelyekre. Lássunk ezek közül egypárat.

1741 márciusában a frátai 50 éves Hóka Marci jobbágy cigányhegedűs így vall: „Minthogy mi jobbágyi vagyunk a méltóságos úrnak s muzsikálni kénytelenségünk tartja, hogy az úr korcsómályáján muzsikáljunk, sokszor éjjel-nappal muzsikáltunk, az boron ivókat tánccal megelégítettük, de az fogadóst, Kindai Ferencet meg nem tudtuk az fogadóban elégíteni, hanem éccakának idején egynéhány ízben a faluban vitt bennünket s oda hordatta az bort az fogadóból s ott táncolt . . .“ (az RSZK Akadémiája könyvtárának kolozsvári történeti levéltára, ezután Akad. lvt. — Béldi cs. lvt.)

1693. november 29-én Szeszármán vallatnak Kirán Tódor halála felől. A 40 éves Hityikás Tódor így tudja az előzményeket: „. . . az verekedés után meg is gyógyítottam, semmi gondja nem volt, az után *fonóházban* is járt másokkal edgyütt, táncolt Bethlenben is az sokadalomban . . .“ (Akad. lvt. — Bethlen cs. keresdi lvt.)

A legtöbb faluban a jobbágyifjúságnak állandó táncoló helye volt. A tövisi tánchelyről ezt tudta 1682. április 5-én a 70 éves özvegy Literáti Péterné, Kovács Katalin nemesasszony: „. . . én kis leány gyermek lévén, egykor vásárnap az patak mellé az fűzfák közé mentem volt ki tánc nézni, mivel akkori időben az ifjúság innep napokon és vasárnapokon az patak mellé az fűzfák közé jártanak táncolni . . .“ (Akad. lvt. — Bethlen cs. keresdi lvt.)

A „Mioriţa“ drámája ismétlődött meg, ki tudja hányadszor már, egy asszonynépi Ferenc nevű pásztorlegényke megkötözése és megveretése során két elekesi jobbágylegénytől, minek következtében később meghalt. Mányág Iliszia 50 éves jobbágy vallomása eléggé érdekes: „Az én tüzömnél telepedtenek volt meg az idevaló legények . . ., de én

a juhaimmal még jó hajnalba elindultam volt, hogy legeltessem, mi baja történt legyen az utrált [kérdett] asszonynépi legénynek nem tudom, nem is láttam, mivel én jó parasztebéd tájba érkeztem visszá a tüzömhöz, akkor csak 3 legénykéket találtam a tüzemnél Germán Jon fiát Tógyert, Prekup Filip fiát Petrut és Márk Jozia fiát, Vasziliát, a több idevaló legénykék pedig az asszonynépi legényhez mentenek volt az asszonynépi hegytetőn levő tánc nézésére, miként történt legyen az utrált asszonynépi legénynek [halála] azt csak a jó Isten tudja . . ."

1761-ben április 26-ra esett a görögkeleti húsvét. Ekkor tartották a Kővár-vidéki kötelesmezei legények a hagyományos főkirályválasztást. Két nemzetségbeli fiatalok, a Horgas és a Dants családbeliek azon versengtek, hogy melyikük családjából válasszák meg a legények új királyát. Azonfelül is összekaptak a muzsikus- és a táncoló hely fölött. A vétkesek fölött a földesúr tanúvallatást eszközöltetett és úriszéket tartatott. A tanúkihallgatást már május 4-én megtartották, széket azonban csak a következő év októberében ültek. A hatósági tényálladék többek közt ezeket mondta: „. . . Sovre Aleksa Many Vonullyal hegedüs Koptyil Zahariát magok mellé vévén oda mentenek volt s vélle edgyütt táncoltak is, ezek is [a Dants családbeliek] odaérkezvén közikben elegyedtenek táncolni, de nem úgy mint emberséges emberek, hanem csúfságból s amint járták volna e szerint is a táncot, egyszer mondá Dants Ilie a hegedüsnek: »utánam vonjad s tőllem hallgass huncfut, mert ma te az göröngyeken is táncolsz . . .«" (Akad. lvt. — Teleki cs. kendilónai lvt., Kővár-vidéki iratok.)

A földesurak általában nem tiltották el jobbágyaikat a tánctól és a fonóktól, s ami házasságukat illeti, bizonyos korhatár elérése után egyenesen kényszerítették is, lakodalmaikhoz muzsikást adtak, néha meg is ajándékozták, hogy ezzel is biztosítsák a jobbágyi munkaerő utánpótlását. A tiltó rendelkezéseket bécsi utasításra a Gubernium szokta foganatosítani kötelező módon a helyi törvényhatóságokon keresztül. 1703. január 17-én például a középszolnoki szolgabírák felcirkálták Kővár-vidék falvait. Szakaturán megbüntették két forintra Petris Mátyást, mert *fonóházat* tartott. 1746. február 25-én 12 forintig rótták meg a kötelesmezei táncosokat. (Akad. lvt. — Teleki cs. kendilónai lvt., Kővár-vidéki iratok.)

De találunk kedvező vélekedést is a nép muzsikaszeretetéről. A Gubernium 1792. február 3-i F. 552. sz. rendeletére a következő véleményezést terjesztette fel Kemény Sámuel, Torda megye főispánja: „A musikálásra nézve úgy vélekedem, hogy míg országunkban hellye lészen nyári munka idején is az elmét ébresztő s a munkának jókedvvel megtételére alkalmatosobbá tévő ártatlan mulatságoknak, vagy míg Hazánkban más nemzetbéliek magokat a musikálásra nem adják, addig a köz nép között származó nevezetes kedvetlenség nélkül bajos ennek pontos telylyesedése." (A rendelet a cigányok helyhezkötésére és a muzsikálástól való eltiltására vonatkozott; Akad. lvt. — Kemény József gyűjteménye, Chart. Transs. XI.)

A nép számon tartotta a jó táncosokat. 1762. szeptember 7-én a Mikó család Árapatakáról elszökött jobbágyai között volt Marika Ráduly is, akiről a kérdőpont így tudakozódik: „Azt is tudja-e a tanú, nyilván és

bizonyoson, avagy hallotta-e, hogy ezen Marika Rádulyt avagy az attyját még Árapatakában laktában azért nevezték volt Tapellágának, hogy jó táncúak voltanak, de a valóságos nevek nem az volt?" (Akad. lvt. — Esterházy—Mikó lvt.)

Adataink vannak olyan táncfajtákról, amelyeket a régi forrásmunkák sem ismernek, például Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae*ja sem. 1735. december 25-én este a Fehér megyei Pókafalván megöltek egy „igaz kenyeren élő, jó erkölcsű embert", Opra Broszkoczánt, más néven Balult. A tettes Paladi Muntyán, az áldozatnak korábbi cimborája volt; mindketten juhászok. A végzetes esetkor sokan voltak együtt bírságpénzitalon, így Szabó Ioan 36 éves jobbágy is. Vallomásakor többek közt ezeket mondotta: „Én az akkori actusban jelen voltam és Paladi közinkbe jöve, amint iszunk vala; és amint Opre Balul a *medvetáncot* járja vala, monda néki: »ne fend reám annyit a fogadat Opra . . .«" (Akad. lvt. — Jósika cs. fenesi lvt.)

A szentbenedeki Kornis-uradalom 1732—1740 között a tulajdonos Kornis Zsigmond fiatal kora és távolléte folytán egy Fülöp Antal nevezetű kapzsi, féktelenül duhaj és lelketlen udvarbíró kezébe csúszott át. Tékozló igazgatása alatt a birtok teljesen leromlott, ezért 1740-ben elbocsátották, és törvényes eljárást indítottak ellene. A perfolyamat nyitánya az az 1740. április 17-én megkezdett tanúvallatási jegyzőkönyv, mely 223 tanú részletes vallomását foglalja magában. A jegyzőkönyv nemcsak gazdaságtörténeti szempontból értékes, hanem becses folklórtörténeti forrás is, ami az alábbiakból is kitetszik. A 6. pontra Kosztin Mihály 30 éves jobbágybéres így válaszolt: „A száma nélkül való sok vendégségekben, mellyeket üzött udvarbíró Fülöp Antal uram, nékünk is, béresekül, igen gyakorta volt részünk, mert minket is mulatságai alkalmatosságával, mikor jó kedve érkezett, felhivatott a palotára s Harcz István furulyálván, udvarbíró urammal együtt jártuk vigan a *tőkéstáncot*, ettünk, ittunk az úrfi őnagysága pincéjéből." Maga Harcz, vagy másik nevén Kerekes István, 40 éves jobbágy többek között ezeket vallotta: „. . . én nékem is volt részem egynéhányszor a vendégségben, mert furulyás lévén, néha-néha felhivatott magához az udvarban s egész éjjeleken is furulyáltam, s őkegyelme a kedves vendégeivel s úgy mint néhanéha a béresekkel is járta a sukát s a *tőkéstáncot* . . ."

Megrendítő a 78 éves szászsnyíresi Kiss Miklós nevű jobbágy vallomása: „Minthogy darabant lévén, többire az udvarban kellett ülnöm; tudom bizonyoson, láttam és tapasztaltam, kiváltképpen míg az úrfi őnagysága Kolosváratt volt iskolákban, — hogy Fülöp Antal uram, minden esztendőben száma nélkül, sok számtalan külső eszem-iszom embereket [. . .] s más sok embereket bégyűjtött az udvarba, úgy, hogy néha tíz s tizenöt szán vendég is egyszersmind megvolt, afelett különbféle musikásokat, kiknek számára úri módon főzetvén, két-három napok alatt is egyvégtében, éjjel-nappal vendégeskedtek, ettek-ittak, tobzódtak, táncoltak. Az úrfi borát pedig, éjjel-nappal, kimilletlen nagy vizhordó csebrekkel hordatta fel a palotára a vendéginek, úgy, hogy a palota is gyakran eleget ivutt belőlle, nem volt szükséges vízzel öntözni. Számtalan sok vendégeskedés között pedig, táncba kerekedvén, gyakorta engemet is mezitelen vetkeztetett Fülöp Antal uram, erőszakoson, nem nézvén vén-

ségemet, egészségtelenségemet és magához hasonló társaival együtt egy irtóztató nagy tőkét a vállamra tétetett és erőszakoson, a több magához hasonló vendégpajtársival együtt táncoltatott; tánc közben pedig, ha inye szerint nem toppantottam, a mezítelen hátamat éles és súgár vesszőkkel szűntelen veregette, csabdosta [!] maga is táncolván és így kínzott engemet, így annyira, hogy néha csupán csupa pecsenye volt a hátam, csaknem az egész testem is. Mikor haza fordultam darabontságból, a feleségem látván a testemet, csudálkozott, s álmélkodott rajta: micsoda lélekkel viteti véghez rajtam ezen csúfos dolgokat udvarbíró uram." A jegyzőkönyvvezető latin nyelvű közbevetése: „és amikor ezeket mondotta, minden egyes szóra cseppenként hullottak könnyei." Végül is így folytatta: „... a szentbenedeki nyevásztákot is, száma nélkül, béhivatván az udvarban, néha az urokkal együtt s gyakrabban magánoson, éjjel-nappal ivutt, tobzódott véllek, egyik házból másikba eggyenként vezetgetvén őket, (mert akkor még nem volt házas) csaknem bordéllyházat csinált az uri házakból. Mikor hegedüs nem volt, a furulyást béhivatta, a béresekkel és gyakorta egész éccakákon sukált véllek együtt, járatván gyakrabban a *tőkéstáncot* velem együtt..." (Akad. lvt. — Kornis lvt., szentbenedeki iratok.)

A legterjedelmesebb vallomást a 223. tanú, a 37 éves Kirszte Fülöp tette. Ebből csak a következőket idézem: „... egyszer húshagyó kedden igen nagy vendégséget vűn véghez itt a kastéllyban, lévén egyszersmind akkor húsz szán vendége [...] két hegedüs, két cimbalmos, kiknek a számára uri módon, huszonhat tál étket (ha nem többet) főzetvén vacsorára, egész éjjel s hammas szeredára virradólag délig ettek-ittak, táncoltak tobzódtak, [...] Akkor éjjel csak fel nem fordították az egész kastélyt, minden vendéginek gyertyát adván a kezibe muzsika, dobszó és puskaropogások, lármázások alatt, maga Fülöp Antal előre menvén, házakról házakra, palotáról palotára vezetgette a vendégit, járatván véllek a bolondok processzióját és ollyan lármázással az egész kastélyt megkerülték... Kiss Miklós darabantat is, a szegény erőtlen vénembert, láttam egy néhánszor, hogy mulatság közben, mezitelen vetkeztette s egy irtóztató nagy tőkét vállára tétetvén, erőszakoson úgy járatta vélle a *tőkéstáncot*, maga is vendégivel együtt táncolván és mikor a szegény öregember kedve szerint nem toppantott, éles súgár vesszővel mindenkor veregette csabdosta a mezitelen hátát, ugy hogy gyakorta csupa vér és pecsenye volt a szegény ember háta... több efféle, illyen színű actáit sok volna elő számlálni, s hirtelen eszembe sem jutnak." (Akad. lvt. — Kornis cs. lvt. 54. Fiók; Gazdasági iratok.)

A fenti vallomástöredékek egymást egészítik ki, s az azonos állítások meg-megismétlése növeli e forrás hitelét. Rendkívül színes, fordulatos nyelvezete önmagában is érték. Tartalmilag az olvasót annyira meggyőzi az emberi mivoltából kivetkőzött kiskirály viselt dolgai valóságáról, hogy szinte magunk előtt látjuk a szentbenedeki kastélyban zajló végnélküli tivornyákat. Majd mindegyik megszólaltatott tanú említi a *tőkéstáncot*, mely feltételezhetően a régmúltban az erdőirtó, erdőóvó, erdei favágó emberek körében keletkezett, majd pedig a földművelő parasztság között is elterjedt.

Több XVIII. századi adatunk van a *turka* táncoltatásra Hunyad és Küküllő megyéből, a híres *kalusertáncról* pedig ugyancsak Küküllő me-

gyéből és Fehér megyéből. 1799-ből pedig Nagygalambfalváról az *arnót táncról*, amely valószínűleg a XVI—XVII. században származott át hozzánk az albán zsoldos katonák révén, akiket szívesen alkalmaztak a román fejedelemségekben. Feltételezésem szerint valamelyik albán népi táncból keletkezett, és nálunk katonák közvetítésével szintén népi tánccá vált.

Amint a bevezetőben is megállapítottam, levéltáraink rendkívül gazdagok a folklóranyagot illetően. Az anyagnak e szerény jelzése eléggé bizonyítja, hogy egy folklórtörténeti korpusz összeállítása a közeljövőben eléggé sürgős feladat.

Kotsis Nagy Margit: Ritmus

RÁBAI MIKLÓS

AZ ÉN ARS POETICÁM

Koreográfus vagyok, szeretem a táncot. A tánc minden fajtája érdekel, de csak a néptánccal foglalkozom igazán. A néptánc mindig megragad varázsával és igazmondásával. Amikor valaki beszélni kezd magyarul vagy románul, egy idő után kirajzolódik előttünk az ember jelleme, de csak akkor, ha értünk magyarul vagy értünk románul. Ha ugyanaz az ember viszont táncolni kezd, tolmács nélkül is azonnal megértjük jellemét, vérmérsékletét, vágyait, ízlését. Mert a tánc ugyanúgy hordozza az emberi és a nemzeti karaktert, mint a beszéd, de nem kell közbeiktatott fordító: közvetlenül kaphatok képet a táncoló ember gondolatairól, érzéseiről.

Főleg persze érzéseiről, mert a tánc az érzelmek nyelvén beszél a legkönnyedébben. Azt, hogy „szeretlek, gyűlöllek, gyanakszom rád", minden művészetnél könnyebben tudja elmondani, az érzelmi szituáció szinte egy pillanat alatt világossá válik. De azt eltáncolni, hogy „tegnap apám Szegeden járt", majdnem lehetetlenség — órákig táncolhatod, mégsem értik meg. Mert a tánc elsősorban az érzelmek művészete —, s ebben szoros rokonságot tart a zenével.

Gondolom, ezeket mindenki tudja a táncról. Hogy mégis elmondtam, ezzel csupán arra akartam felhívni a figyelmet, hogy a tánc az erősen gondolati tartalmú témákat is csak az érzelmek felől közelítheti meg.

Bár a táncról általában beszéltem, rajta burkoltan mindig a néptáncot értem, minden népnek ezt a csodálatos kifejező eszközét. Varázsa abban rejlik, hogy egyszerre nemzetközi és nemzeti is. Ennek az a magyarázata, hogy a népművészet egyúttal ősművészet is. Az emberré válás maga teremtette eszközei — ha akarom — a szakmák előtti ősrétegek népművészete is. Mert ahogyan a tárgyak első művészi emlékei: az első szakócák, a nyíl- és a lándzsahegyek vagy a fazekak, ugyanúgy a teremtés közösségi fokán születtek meg az első énekek és táncok is. Ez az ősművészet a világ minden népénél megvolt, s bár a későbbiek során a hordák, csapatok, nemzetségek, törzsek, nemzetek sajátos színeit vette föl, ősi jellegét megtartotta. Így a népművészet kettős kötődésű. És ez a lényege az egész néphagyománynak. Nemzetköziségét azzal is bebizonyította, hogy míg némely régi tradíció sokszor szembeállította a népeket egymással, a népművészet soha — mindig összekötötte őket. A néphagyományt azért tartjuk fontosnak és azért használjuk, mert nemcsak megtart minket magyar jellegzetességeinkben, hanem össze is kapcsol más népekkel. Az mindnyájunk előtt világos, hogy a népművészet olyan érték, amely — bár régi időkben született — ma is hatni tud. Ha pedig érték, akkor be kell kapcsolnunk mai művelődési életünkbe, mert ha nem, elpusztul, és mai életünk lesz szegényebb nélküle. A kérdés minden koreográfus előtt az: hogyan használjuk fel?

Európában — mondhatni — két elképzelés hívei harcolnak egymással szinte már egy évszázad óta: a megőrzők és az újrafelhasználók.

„A megőrzők" azt mondják: a néphagyományt az írástudatlan nép hozta létre, zárt közösségek teremtették, hagyományozása szájról szájra, lábról lábra történt. A hagyomány a régi társadalom terméke; érték, de csak úgy, ha nem nyúlunk hozzá. Táncold, tiszteld, szeresd úgy, ahogy volt!

„Az újrafelhasználók" meg ezt: igaz, hogy régi társadalmak szülték, de a hagyomány a régi társadalmakban is változott. Ez a változás nem halált, hanem életet jelent, változzék tehát úgy a hagyomány, hogy hatni tudjon most is a ma életére. Ha régi módon nem alkalmas, alapjait és értékét megtartva változtassunk rajta.

Én ebben a vitában, amióta koreográfusként működöm, a második csoport mellé álltam, s ma is ezt vallom a helyes útnak. Mert fontosnak érzem, hogy a hagyomány éljen. A hagyomány alkalmakhoz kötődik (fonó, farsang, kenderdörzsölő stb.), s ha az alkalmak elmúlnak, a hozzá kötődő hagyomány is szükségszerűen elhal. Békéscsabán gyerekkoromban még a Jókai utcai kútra kellett járnom vízért, s amíg a víz csordogált a kannába, énekeltünk, táncoltunk, játszottunk a kút körül. Most Budapesten a Fodor utcában csak megnyitom a vízcsapot, és nem éneklek, nem táncolok.

Változik a hagyomány? Nem baj. Változott régebben is, amikor például megjelentek az első szűrszabók, gubacsapók, ácsok, asztalosok, mézeskalácsosok, szíjgyártók, ványolók, takácsok. Ők vették át immár mesterségszerűen a hagyomány tárgyainak készítését a parasztságtól. Ma viszont már őket is mint néphagyományt tartjuk számon. Kodály mondja: „A hagyomány formái változhatnak, de lényege ugyanaz marad, míg él a nép, melynek lelkét kifejezi." Nekem is van egy „magánjelszavam": hűnek kell lenni a hagyományhoz, de nem szóról szóra, hanem szellemében. Persze, mindennek alapfeltétele az, hogy a hagyomány régi formáit nagyon kell szeretni és biztonságosan meg kell tanulni.

Mindig is a néptánc volt a „hobbym", a szenvedélyem. 1950-ben, amikor megalakult az Állami Népi Együttes, s rám bízták a tánckar vezetését, az első műsort még szinte gondolkodás nélkül, könnyedén fogalmaztam — s az arányosra, tisztára, elegánsra sikerült műsor mintegy 2000 alkalommal került a közönség elé. Ez az első nagy műsorunk lényegében az akkori táncmozgalom esszenciája volt. De azt is tudtuk, hogy a nemzeti táncművészet megteremtésében nem elég csupán az eredeti táncokat megtanulni. Az általános érzelmi-hangulati tartalmán felül a táncokkal mélyebb emberi érzéseket, szenvedélyeket is ki kell tudnunk fejezni. Ezzel kapcsolatban azonban szinte semmi hagyománnyal nem rendelkeztünk. Kísérletezni kellett tehát minden azzal járó kockázat vagy félsiker ellenére. És jöttek is a művészi megpróbáltatások évei. Ahogy egyre jobban megismertem a néptáncot, egyre görcsösebben ment a komponálás — mintha nemcsak a kezem, a lábam, hanem a gondolataim is megbénultak volna. Valahogy úgy jártam, mint Mikszáth hályogkovácsa. Az én kezemből is majdnem kiesett a „bizsók". De ha már ráléptem az útra, végig is akartam menni rajta. Mankóm lett a „lépcsőfok-elméletem", a fokozatosság elve. Ez fogta aztán rendszerbe a lépéseimet. Körvonalaztuk, kialakítottuk, megterveztük, majd megvalósí-

tottuk „lépcsőfokainkat". Így kerültek sorra: *eredeti néptáncok* (táncszvitek — minimális feldolgozással, időkorrekcióval és szép térrajzzal: Kunverbunk stb.); *kisebb gyöngyszemek* (csiszolt kompozíciók: Pontozó, Györgyfalvi legényes stb.); *népi életképek* (az alapul vett szokásanyagba ágyazva kicsi cselekményfonalra fűzött táncok sora, szép kompozícióban, még ragaszkodva a hagyományokhoz: Ecseri lakodalmas, Este a fonóban, Magyarországi cigánytáncok stb.); *cselekményes népi játékok* (erős koreográfiai feldolgozással, erőteljes cselekményvonalakkal, nem követve szóról szóra a hagyományt: Békési esték stb.); *cselekményes zsánerképek* (néptáncból kiinduló, megújított formanyelven mai témákhoz közelített, kevés külső cselekményes táncok sok „belső" érzelemmel: Almalopás, Vízparton, Bölcső stb.); *az új élet ábrázolása* (néptáncból fejlesztett nyelven: Bevonulás stb.); *adott zenei műalkotásokra készített koreográfiák* (amelyben a zene az uralkodó, a tánc csak megpróbál egyenrangú kiegészítést adni: Háry-intermezzó stb.); *drámai egyfelvonásos* (néptánc-alapból fejlesztett, erősen változtatott táncok magyar karakterű formanyelvvel: Barcsai szeretője, Kádár Kata, Jóka ördöge stb.); *háromfelvonásos mesejáték* (gyermekeknek — aránylag hagyományos feldolgozásban: Kisbojtár); *történelmi képek* (történelmi elképzelés a régen volt táncokról: Katonafogás, Kuructáborban stb.); *Magyar Századok* (elképzelés, rekonstrukció és fantázia az Árpád-kortól az I. világháborúig terjedő időszakról); *szocialista témájú művek* (néptánc alapú, cselekményes, drámai szerkesztéssel készült alkotások: Latinka Ballada, 1919; Hajnalodik, 1945 és Utak, 1956); *népek táncai* (a szomszéd népek táncait véve alapul: Hétszínvirág — hét nép tánca stb.); *komplex táncok* (úgy használni ki az Együttes erényeit, hogy összművészetben legyen magasabb rendű, a kórus is táncoljon, a tánckar is énekeljen egységes ruhákban: Jeles napok). Ez a „lépcsőfok-elméletünk" természetesen menet közben is bővült, amint az is természetes, hogy egyik műfaj vagy forma sem egyedülállóan üdvözítő. Az értékrendet is legfeljebb a fokon belül levő értékek összessége adhatja meg, s talán meg sem kellene említenem, hogy a felsorolás sorrendje sem jelent értékítéletet.

Mi úgy tekintjük Együttesünket, mint amelyben a tánc szövetségre lép — egy műsor, egy történet, egy hangulat megteremtése érdekében — a zenével, a pantomimmal, a színpad- és jelmeztervezéssel. Ez a szövetség Együttesünk működésének lényege. Arra törekszünk, hogy létrehozzuk a dráma, zene, képzőművészet és tánc tökéletes színházi ötvözetét. Ebből a szintézisből olyan művészet születhet, melynek emocionális ereje nagyobb, mint összetevőié külön-külön. Ez a komplexitás máskülönben magában a néphagyományban is benne van. A művészi siker további feltétele: az alkotó-, az előadó- és a szervező-kiszolgálógárda harmonikus együttműködése, „együtthúzása". A mi munkafolyamatunkban a diszharmónia azért lenne veszélyes, mert csak akkor válna láthatóvá, amikor már túl késő rendbe hozni a dolgokat. Én különben fontosnak tartom a táncosok részéről az alkotótársi szerepet is. Nem szeretem a hónalj-embereket, akik kitárják karjukat, és azt mondják: „Itt vagyok, cipelj!" Olyan táncossal szeretek dolgozni, aki lélekben is jelen van egy kompozíció kidolgozásakor. Számítok táncosaim alkotói erényeire, gondolataira, aktív közreműködésére és vitakészségére. Véleményem szerint

így alakul ki a jó szerep — a táncos és a koreográfus együttműködésével. Ebben az együttműködésben természetesen éppúgy kell érvényesülnie az „újrafelhasználás" szellemének és gyakorlatának, amint arról már az elején vallottam.

Hevesi Sándor, az egyik legnagyobb rendezőnk mondja egy helyen a hagyományról:

„A tradíciót nem lehet úgy őrizni, mint a poszt a lőportornyot vagy a takarékpénztárat;

a tradíciót csak úgy lehet őrizni, mint a Vesta-szüzek a Tüzet: folyton éleszteni kell, hogy ki ne aludjék.

Pedig a tüzek mindig kialszanak, ha azok nem lángolnak, akik az oltár előtt állnak.

A tüzet táplálni kell, s amit rárakunk, az látszólag eltűnik.

Így sül ki a titkos rokonság a tradíció és forradalom között.

Ahhoz, hogy egy tradíciót elevenen megtarthassunk, folyton forradalmat kell csinálnunk."

Munkám mottójául én is ezt választottam.

Paulovics László: Zene és költészet

KELEMEN FERENC

TÖPRENGÉSEK TÁNCMŰVÉSZETÜNKRŐL

„[...] a tánc művészete nem valami újdonsült tevékenység, és nem is tegnap vagy tegnapelőtt, esetleg nagyapáinknak vagy nagyapánk nagyapjának az idejében keletkezett, hanem azok, akik a helyes tanítást közlik a tánc eredetéről, azt mondják, hogy a világmindenség keletkezésekor született meg a tánc is. [...] Apránként növekedve és egy lépést haladva a tökéletesedés felé, most úgy tetszik, hogy fejlődése csúcspontjára ért, és valami sokoldalú és harmóniában gazdag és múzsákkal teli érték lett belőle." (Lukianosz — i.sz. II. évszázad)

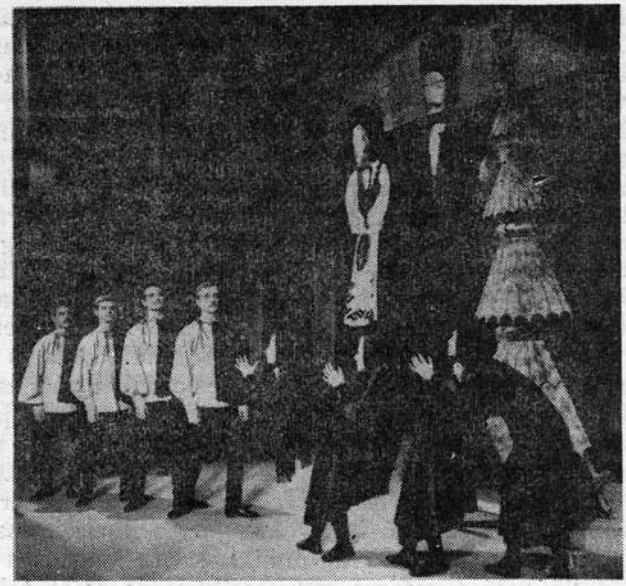
Hazai táncművészetünk helyét és értékét képtelenség volna kijelölni sajátos művészettörténeti és helyzeti adottságainak a figyelembevétele nélkül. Írásomban is elsősorban ez szabta meg táncművészeti kérdéseink fontossági sorrendjét s egyik-másik kiemelését, és csak részben annak a tudata, hogy több lényeges elvi és gyakorlati problémával e számban más önálló cikk foglalkozik. Tudatosan helyezem előtérbe a néptáncművészetet, mert úgy érzem, hogy éppen mi, akik — rendkívül kedvező helyzetben — az egész világon párját ritkító élő néptánckincs légkörében élünk, feledkezünk meg legtöbbször arról, hogy a táncnak is jól meghatározott társadalmi szerepe, hivatása van.

A néptánc a nemzeti-nemzetiségi kultúrának, egy nép évszázadok során felhalmozott szellemi kincseinek legszervesebb része, s mint ilyen, a hazafias nevelésnek, önmagunk megismerésének és megbecsülésének is egyik leghatásosabb eszköze, hiszen közhely, hogy a táncban gyönyörködni mindenki szeret, s a néptánc hatásfoka hatványozottabb. Ezért kellene mindenekelőtt néptáncmozgalmunk létezési formáit, gyakorlatát és lehetőségeit alaposabban szemügyre vennünk. A határvonal a tízezreket magába tömörítő műkedvelő néptáncmozgalom és a hivatásos népi együttesek művészi tevékenysége között elvben könnyen megvonható, a gyakorlatban azonban sokszor a legnagyobb odaadással sem sikerül kibogozni, hogy hol végződik az egyik, és hol kezdődik a másik. Elgondolkoztató, hogy műkedvelő táncmozgalmunk erejét, az össznépi kultúránkban betöltött szerepét, a csoportok képességeit és értékét többnyire csak mesterségesen táplált versenyekben mérjük. Holott a „győztesek" — tapasztalatom szerint — itt rendszerint nem azokból kerülnek ki, akik valamilyen tánczóna sajátos varázsú, szilárd esztétikai értékű és belső törvényű ritmus- és mozgásvilágát az eredeti modellhez méltó tisztelettel és hűséggel mutatják be, hanem inkább azokból, akik minél „színesebb", „mutatósabb" térformákkal, minél meghökkentőbb, minél revüszerűbb stílussal ötvözött, kikevert, úgynevezett „mesterkoreográfiákkal" jelentkeznek. És nem egy jó hírnevű műkedvelő együttesünk már nem

az előbbire büszke, hanem arra, hogy milyen mértékben sikerül a hivatásosok külsőségeit utánoznia.

Jó volna néhány elvi szempontot a gyakorlatban is érvényesíteni és meghonosítani. Mindenekelőtt azt, hogy a műkedvelő mozgalom valóban a közösségi kultúra értékeinek a megőrzője és éltetője, a tehetség, a képesség esztétikai érvényű és nevelő erejű önmegvalósítása legyen, nem pedig a hivatásos együtteseket jól-rosszul vagy éppen ízléstelenül majmoló félhivatásosdi. A falusi és a városi néptáncos csoportok tevékenységét is sokkal inkább a lehetőségeikhez és adottságaikhoz kell igazítani. Egy faluközösség sajátos táncvilágát nyilván tisztábban képviselik saját népi tehetségei. Színpadi előadásukat nem lenne szabad különféle avatatlan személyes igények szerint átstilizálni. Táncaikban hadd érvényesüljön szabadon az általuk legjobban ismert, belülről érzett és szeretett stílus. A városi csoportoknak viszont arra kellene törekedniük, hogy táncaikat az eredeti néptánc hiteles képviselőitől tanulják meg, és ezeket terjesszék. Bonyolultabb cselekményű drámai tánckompozíciós kísérleteiknél föltétlenül figyelembe kell venni a táncosok egyéni — fizikai és szellemi — képességeit, lehetőségeit vagy korlátait. A táncos vetélkedőket is úgy kellene megszervezni, hogy az ne a csoportok kampányszerű színpadra „terelése" legyen, hanem a néptánc előadóinak és szemlélőinek egyaránt élményt nyújtó ünnep. Örvendetes tény, hogy néptáncos rendezvényeink — különösen a román sajtóban, a *Revista de etnografie şi folclor*ban, a *Scînteia*ban, a *Contemporanul*ban, a *Flacără*ban lezajlott éles hangú viták után — tovább differenciálódtak, letisztultak, és fokozatosan közelednek azokhoz a formákhoz, amelyek új távlatokat nyitnak. Csak megemlítem, hogy a marosvásárhelyi kezdeményezésnek, az öreg táncosok találkozóinak — itthoni gyümölcsein túl — már nemzetközi visszhangja van; az 1972 óta évenként, Kolozsvárt megrendezett erdélyi legényes táncok fesztiválja is új színfoltja hazai néptáncmozgalmunknak.

A néptánc egyik sajátos formája, az önálló műalkotásként tovább élő színpadi néptánc az egész világon most éli reneszánszát. Tiszta forrásból ihletődő neves koreográfusok és zeneszerzők teremtették meg. Az új táncműfaj lényegével, helyével a színpadi tánckompozíciók sorában, az eredeti modellhez való viszonyával sokat foglalkozik a táncirodalom. A nemegyszer egymásnak ellentmondó vélemények azonban abban megegyeznek, hogy önálló művészi alkotó fantáziával létrehozott műalkotás. Ezzel kapcsolatban találónak érzem a hazai román tánctudomány egyik szaktekintélyének, Anca Giurchescunak a véleményét: „A néptánc mint előadási eszköz, tehát színpadi formájában, sajátos készítmény, amely nem enged semmiféle spontán variálást [...] [A színpadi néptáncot] bizonyos esetekben a folklór új formájának is tekinthetjük, ha a színpadi beavatkozás minimális. De semmi esetre sem téveszthetjük össze a tulajdonképpeni folklórral. Abban az esetben, ha a színpadi feldolgozások igazodnak az eredeti modellhez, és az alkotói hozzáállás tartalmazza az eredetinek valamennyi lényeges vonását, és nem torzítja el őket, beszélhetünk hitelességről. Ne feledjük azonban, hogy a színpadi táncelőadás elsősorban művészi tett, vagy legalábbis annak kellene lennie." (*Raportul între modelul folcloric şi produsele spectaculare de dans popular*. Revista de etnografie şi folclor, 1971. 5.)

Görög Ilona balladája — a marosvásárhelyi népi együttes előadásában

Természetesen nem véletlen, hogy a hivatásszerű színpadi néptánc azokban az országokban bontakozott ki a legsokrétűbben, és emelkedett a legmagasabb művészi szintre, amelyeknek a néptánckincse a leggazdagabban és a legtisztábban őrződött meg. Elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy a világhírű orosz és más szovjetunióbeli, bolgár, jugoszláviai, magyar, lengyel, általában kelet-európai népi együttesek mellett hazánk hivatásos együtteseit is jól ismeri és értékeli az egész világ. Ezek között méltó helyet keres jelenleg magának néptáncművészetünk hazai letéteményese, az 1957-ben alakult, mostani nevén a marosvásárhelyi Filharmónia mellett működő Maros Művészegyüttes. A közelgő húszéves évforduló méltó alkalom lesz majd arra, hogy tudományos igényű esztétikai mércékkel is lemérhessük ennek a sok felejthetetlen élményt nyújtó, igazi művészközösséggé kovácsolódott együttesnek, nemzetiségi tánckultúránk egyetlen ilyen szintű hivatásos tolmácsolójának eddigi útját, ígért terveit és jövendő teendőit. Átlapozva 16 év sajtódokumentációját, sok olyan szakvéleményre bukkanunk, amelyben hazai kultúránk kiváló képviselői, románok, magyarok és németek nyilatkoztak elismerően az együttes munkájáról, művészi és eszmei hivatástudatáról, s fogalmaztak meg időtálló tanulságokat és intelmeket adott lehetőségeiről, nemzetiségi kultúránkban betöltött szerepéről. Érdemes felidéznünk belőlük néhányat: „Ennek az ének- és tánckultúra kölcsönhatására épülő komplex együttesnek fontos kultúrmissziója, tömegnevelő szerepe van. A magam részéről több magyar folklórra lettem volna kíváncsi, hiszen ez az együttes specifikuma, ebben nyújthat többet, mást, mint a többi országos együttes.“ (Zeno Vancea, a művészet érdemes mestere, az 1970. januári bukaresti vendégszereplésről, *Előre*, 1970. január 15.) „Szépen, árnyaltan és hajlékonyan, jó stílusérzékkel énekelnek, a magyar és a román nemzeti specifikumra egyaránt érzékenyen. Ez az ének- és táncegyüttes országos viszonylatban is a legjobbak közé tartozik.“ (Constantin

Palade, állami díjas zeneszerző) „A marosvásárhelyi Állami Ének- és Táncegyüttes évek hosszú során több száz viharos sikerű előadással bebizonyította azt, hogy nemcsak képes volt felnőni bármelyik kiváló hivatásos együttes szintjére, de sikerült egyszersmind megőrizni a népi kultúra csodálóinak tiszteletét azáltal, hogy minden stilizálás és finomítás ellenére is alapvetően hű maradt a feldolgozott, színpadra alkalmazott nyersanyaghoz. Legnagyobb erénye az együttesnek az a szerves egység, amely az egyes csoportok, karok között kovácsolódott, előadásról előadásra, s ami ma már alkalmassá teszi arra, hogy a külön életet élő népművészeti elemeket a műfaj legmagasabb rendű egységébe — mely egyben a művészet legnehezebb próbája —, színpadi játékba egységesítse." (Magyari Lajos — *Megyei Tükör*, 1969. november 1.)

Tévedés volna azonban göröngytelennek és hibátlannak minősíteni a marosvásárhelyi népi együttes eddigi útját és munkáját. Kétségtelen, hogy sok égető kérdésének, művészi koncepciója alakulásának alaposabb megvitatására nem várhatunk évfordulókig, ez alkalommal azonban csak néhány észrevételre szorítkozom. Műsorfüzeteiket, plakátjaikat, művészi pályájuk dokumentációjának rendkívül értékes részét nem mindig állítják össze kellő igényességgel és hozzáértéssel. A mai napig sem sikerült létrehozniuk, a többi hasonló hivatásos együttes mintájára, egy önálló házi filmtárat gyűjtéseikből és saját feldolgozásaikról. Az énekkar számait magnó-, az elillanó tánckompozíciókat filmszalag kellene hogy megőrizze mind a művészi munka, mind a tudományos kutatás érdekében. Néhány éven belül súlyos gondként merülhet fel az utánpótlás kérdése is, különösen a tánckarban, amelynek derékhada együtt indult az együttessel, és rövidesen erőteljesebben ki kell szélesíteniük az elkerülhetetlen tehetségkutatást, ha el akarják kerülni az alkalmiság súlyos kockázatait.

*

A klasszikus táncművészet (nálunk elsősorban a romantikus balett) és az ebből táplálkozó új mozgásművészeti irányzatok (a modern balett és a szabadtánc változatos formái) hazai és nemzetközi helyzetét és viszonyát vizsgálva, nem kétséges, hogy szintén sok égető és vajúdó kérdéssel találjuk magunkat szemben.

Habár nálunk a klasszikus balettművészetnek négy nagyvárosban, Bukarestben, Kolozsvárt, Iaşi-ban és Temesvárt van operához tartozó balettegyüttese, nem meglepő, hogy kiváló előadóművészeink egész sora sürgeti, igényli egy önálló hazai Nemzeti Balettegyüttes létrehozását. Klasszikus táncművészetünk sokszálú művészi és szervezési problémákkal küszködve próbálja magát újjáteremteni, s habár erről tavaly nyáron országos szintű eszmecsere is folyt, a készülődés a hiányok leküzdésére még mindig a kezdet kezdeténél tart. „A legnagyobb sajnálatunkra a kolozsvári balettművészet megtorpant fejlődésében, egyhelyben topog. Együttesünknek nincs balettmestere, s ez repertoárunk szegényedését vonja maga után" — vallja a többi között Valeria Gherghel, a kolozsvári Román Opera szólótáncosnője (*Dolgozó Nő*, 1973. február). A román táncművészet nemzetközi hírnevű első táncművésznője, prímabalerinája, Magdalena Popa pedig többször szóvá tette a román balett és előadóművészei értékének viszonylagos ismeretlenségét és elzártságát a hazai közönség

előtt és elől. Az egyetlen modern balettkompozíciókkal kísérletező együttesünk, a temesvári opera védnöksége alatt tevékenykedő Chore Együttes több mint négy éve alakult meg, de itthon — tudomásom szerint — még csak a fővárosban szerepelt. A tévében bemutatott Brâncuşi-kompozíció viszont bebizonyította, hogy ez a merész tartalmi és formai elemeket sajátos nemzeti táncmotívumokkal színező együttes, élén Alexandru Schneider koreográfussal, sokkal nagyobb népszerűséget érdemelne.

Táncművészetünk felfrissülésének, megújhodásának alapja koreográfiai oktatásunk korszerűsítése. Nem titok, hogy a mostani nehézkes, és megérett az alapos elemzésre. Táncos tehetségekben nem szenvedünk hiányt. Ezt bizonyította máskülönben a két létező (a bukaresti és a kolozsvári) táncművészeti középiskolának az idén áprilisban lezajlott országos fesztiválja is. De egyúttal itt érezhettünk rá legjobban táncművészetünk két legégetőbb problémájára: a modern mozgásművészet hiányára és a táncmesterképzés, az utánpótlás ügyének megoldatlanságára. A mai ember gondolat- és érzésvilágát semmiképpen sem tolmácsolhatjuk múlt századi klasszikus-romantikus balettelemekre épülő koreográfiákkal. A XX. század emberének a társadalomhoz, önmagához, az élet nagy problémáihoz való viszonyát a kor táncművészete új tartalmi és formai elemekkel próbálja életre kelteni. Az avantgarde táncművészet azonban nem föltétlenül rombolója a klasszikus értelemben vett színpadi táncnak. A fejlődés törvényei szerint annak magasabb rendű újrafogalmazása. Különös paradoxon, hogy a modern mozgásművészetnek olyan kiváló romániai képviselői, mint Miriam Răducanu, George Căciuleanu, Alexandru Schneider, Petre Bodeuţ (és ezzel a névsor, sajnos, lezártnak tekinthető), művészetükkel a világon mindenütt, ahol csak megfordultak, elismerést szereztek, itthon azonban szinte ismeretlenek. A *Flacăra* munkatársának nyilatkozva, Miriam Răducanu meg is jegyzi: „Köszönjük a lehetőséget, hogy a sajtóban is elbeszélgethetünk a modern táncról. De nem gondolják, hogy itt lenne már az ideje, hogy színpadjainkon a hazai közönségünknek is bemutassuk művészetünket?“ George Căciuleanu immár másodszor nyeri el a modern tánc ifjú koreográfusainak nagy nemzetközi vetélkedőjén a legmagasabb kitüntetést. (Nyilatkozatai szerint kompozíciói megalkotásában hazai néptáncművészetünkből is sokat ihletődik.) Most már csak az a kérdés, hogy mikor láthatná a nagyközönség is ezeket a produkciókat. S ha már a nézőkről van szó, hosszasan elmélkedhetnénk arról is, hogy mi, mennyi és hova jut el öt operánk balettkarának a repertoárjából, vagy egyik-másik mű miért is jut el, ha a ritka vidéki vendégszerepléseiken olykor csapnivalóan rossz előadásban, nyugdíjazásukat kifáradva váró, negyedrangú előadóművészekkel kerül színre. Operaházaink vezetőinek átgondoltabb és rendezettebb műsorpolitikával lehetővé kellene tenniük, hogy a mindig és mindenkor milliós tömegekhez szóló táncművészet ne maradjon csak egy kis csoportnak vagy egy város szűkebb közösségének külön ügye. Beszélhetünk-e igazi tánckultúráról, ha élményeink szegényesek és hézagosak, ha nem ismerhetjük meg mindazt vagy legalább nem kóstolhatunk bele mindabba, ami a nemzetközi táncművészetben is haladást, fejlődést, egyetemes értéket vagy éppen csúcsot jelent? A tavaly Alwin Nikolais világhírű modern balett-együttese ellátogatott Romániába. A nagy élményből azonban a fővárosiaknak is csak egy igen szűk rétege részesülhetett.

Felmerül az újabb kérdés: hol, kiknek és miért szerepeltetjük a nagynevű külföldi együtteseket? Hacsak nem tekintjük ezt is egy puszta rovatba bevezethető eseménynek. Ezen a televízió munkatársai gondolkodhatnának a legtöbbet. És ezzel el is érkeztem a táncművészet és a televízió nyilvánvaló összefüggésének a kérdéséhez.

A tánc évezredek művészete. „Kimért mozgása, fordulatai és körei, szökellései és hátrahajlásai másoknak szép látványt tudnak nyújtani ugyanakkor, amikor maguknak, akik e mozgásokat végzik, az egészségére szolgálnak. A magam részéről minden testgyakorlás közül is ezt mondanám a legszebbnek és a legritmikusabbnak, hiszen a testet lággyá és hajlékonnyá és könnyűvé teszi, s megtanítja arra, hogy minden változásra képes legyen, a test erejét sem kis mértékben gyarapítja. Hogyne volna hát minden tekintetben tökéletes valami a tánc, ha tűzbe hozza a lelket, de edzi a testet is, s egyszersmind azokat is, akik nézik, eltölti gyönyörűséggel." Elámulva olvasom Lukianosznak, a nagy görög bölcselőnek csaknem kétezer évvel ezelőtt írott sorait, s mai vitáinkra gondolok. Kétségtelenül bőven van miről vitáznunk. De végre tenni is kellene már valamit!

A marosvásárhelyi népi együttes tánccsoportja

SZÉKELY DÉNES

NÉPI TÁNC A SZÍNPADON

A népi tánc sokrétű komplexumából színpadi bemutatásának kérdését szeretném kifejteni a marosvásárhelyi Maros Ének- és Táncegyüttes közel két évtizedes alkotótevékenysége, valamint egyéni munkám tanulságai alapján.

A gazdag repertoárt tanulmányozva akaratlanul is felvetődött bennem a kérdés: vajon szükséges-e a „külső" beavatkozás ahhoz, hogy a népi tánc évszázados üzenetét, sajátos érzelem- és gondolatvilágát, a nép hagyományait, szenvedélyeit mint valami rendszerbe foglalt igazságokat tárja a népi együttes a néző elé. Szerintem a felelet egyértelmű — igen —, de a kérdés az, hogy az alkotó művész milyen utat választ, milyen eljárásokat alkalmaz, szem előtt tartva a népi tánc őstörvényei mellett a színpad sajátos törvényszerűségeit.

A népművészet kutatásában, tanulmányozásában és alkotó módon való felhasználásában mindig törekedtünk a nép alkotó művészetének megismerésére, valamint tanulmányoztuk a nagy alkotó művészek, zeneszerzők, táncalkotók tapasztalatait, módszereit, nem utolsósorban pedig azokat a követelményeket, amelyeket a népi tánc hitelessége a színpadi újraalkotásban az idők folyamán felvetett. George Enescu, Bartók Béla kutató és alkotó tevékenysége irányvonalként szolgál mind a folklór tudományos felgyűjtésében, tanulmányozásában, mind színpadi újrakomponálásában.

Arra a kérdésre, hogy miként alkalmazható a parasztzene a magasabb műzenében, Bartók világosan válaszol: „*Először* is úgy, hogy a parasztdallamot minden változtatás nélkül vagy csak alig variálva, kísérettel látjuk el", *másodszor*, „a zeneszerző nem használ fel valódi parasztdallamot, hanem ahelyett maga eszel ki valamilyen parasztdal-imitációt", *harmadszor*, „ha sem parasztdallamokat, sem parasztdal-imitációkat nem dolgoz föl zenéjében, mégis ugyanaz a levegő árad, mint a parasztzenéből". Itt választ kaptunk a népdal, népzene alkotó módon való felhasználásának módszertani kérdésére. Úgy gondolom, hogy sajátos módon, sajátos eszközökkel ezt az utat kell követnie a népi tánc hivatásos művelőjének is. A népi tánc alapos tartalmi és formai ismerete és a fenti módszer helyes alkalmazása biztosíték arra, hogy a népi táncművészet évszázados üzenete hamisítatlanul kerüljön színpadi bemutatásra. Ennek a felismerésnek a szellemében követem végig azt az utat, amely egy tánc, táncszvit, táncköltemény, népszokás, táncjáték megszületését jelenti egy repertoár számára: egy szám megszületésének folyamatát a gyűjtéstől a színpadi bemutatásig.

Néhány szót a gyűjtésről. Nem maga a *helyszíni gyűjtés* az első munkaszakasz, hanem az azt megelőző könyvtári, néprajzi dokumentáció. Kutatjuk az illető környezet, falu gazdasági-társadalmi-történelmi viszonyait, életfeltételeit, tájékozódunk az illető nép kulturális feltételeiről,

néprajzáról, továbbá az összes olyan körülményekről, amelyeknek meghatározó szerepük volt a népművészet alakulására, fejlődésére. Egy-egy kutató-, gyűjtőcsoport csak a fentiek ismeretében indulhat a helyszíni tanulmányozásra. Egy ilyen csoport tagjai: zeneszerző, koreográfus, néprajzos és egy-két jó technikai felkészültségű és stílusérzékű táncos. A csoport a rögzítés céljára természetesen felhasználja a rendelkezésére álló összes gépi eszközöket (magnetofon, kamera, fényképezőgép). Ez a gyűjtés nem az etnográfia céljait szolgálja elsősorban, hanem a konkrét műsor szükségleteihez igazodik. Munkánk etnográfiai célja sem mellékes, az anyagot színpadi felhasználása mellett tudományosan megvizsgáljuk, rögzítjük, és rendszerbe foglalva átadjuk a szakembereknek.

A csoport a helyszínre érkezve az előzetes tanulmányok alapján most a konkrét viszonyokkal ismerkedik meg: az emberekkel, sajátos életmódjukkal, kialakult szokásaikkal, tulajdonságaikkal, vagyis azokkal a tényezőkkel, amelyek lehetőséget nyújtanak a népművészet — a népdal, népi tánc, néprajz — hiteles felmérésére. Éppen ennek érdekében őszinte, bensőséges kapcsolatnak kell kialakulnia a csoport és az emberek között, ez a biztosítéka az eredményes gyűjtésnek. Őszinteségünk hatására az emberek közlékennyé válnak, feloldódnak, és készségesen közvetítik azt a mondanivalót, amely a maga teremtette különböző formákban a nép évezredes művészetének tartalmát alkotja. A csoport ily módon már a helyszínen igyekszik átfogó képet kapni a népművészetről (népdal, népi tánc, néprajz), hogy a színpadi újraalkotásban a népművészet lehetőleg a maga teljességében, egységében kerüljön a közönség elé. A tartalmi mondanivaló mellett a népi tánc helyszíni felgyűjtése jelenti a forma, a figurák elsajátítását. Ezzel párhuzamosan meg kell figyelni és rögzíteni kell azokat a dinamikai, plasztikai, ritmikai stílusjegyeket, amelyek elsősorban az illető népi táncra jellemzők, ugyanakkor megfigyelhetjük azokat a vonásokat, kapcsolatokat, amelyek a népzenét, népi táncot, néprajzot egységbe foglalják. Időben a gyűjtés nem korlátozódik egy alkalomra, rendszerint többször visszatérünk ugyanarra a helyre, sőt egy-egy nagyobb tánckompozíció megszerkesztése előtt hosszabb időt töltünk az illető helyen.

A népi tánc tartalmának, formájának, stílusbeli jellegzetességeinek alapos elsajátítása érdekében a gyakorlat számunkra két alapvető eljárást igazolt: az *egyik*, amikor a gyűjtés valamelyik szakaszában táncosokat is magunkkal viszünk a tánc technikai és stílusbeli jellegzetességeinek konkrétabb elsajátítása végett, a *másik* pedig, amikor egy-egy falunak néhány táncosát vagy akár egy egész csoportot behozunk néhány közös tanulmányra. Természetes, hogy az első eljárás az eredeti, helyszíni környezet alaposabb megismerését biztosítja, de ezt követően a második eljárás elősegíti az elmélyítést. Mi ezt értjük igazi kapcsolaton az élő népi táncművészettel. Attól függetlenül, hogy a koreográfus milyen formát választ sajátos mondanivalójának kifejezésére, tökéletesen igyekszünk elsajátítani és rögzíteni az eredeti népzenei, néptánc- és néprajzi anyagot, magunkba szívni azt az atmoszférát. Ez biztosítja az újraalkotásban a hiteles, stílusos, ízes színpadi közvetítést.

Következik a gyűjtött anyag tanulmányozása. Hazatérése után a csoport elsőrendű feladata *az anyag rendszerezése*, felmérése. Tisztára „mossuk" a gyűjtött népművészeti anyagot, leválasztjuk róla azokat a je-

gyeket, amelyek idegenek, nem sajátosak. Az anyag összevetése alapján a lényeges jegyeket kidomborítjuk. Ez voltaképpen szelektálást is jelent.

A népművészeti anyag tudományos megszervezése után megtervezzük a színpadi mű szövegkönyvét, ennek alapján *a szám felépítését*. Világosan el kell határolnunk, hogy eredeti népi táncot viszünk-e színpadra, különösebb változtatás nélkül, vagy az eredeti anyag konkrét felhasználása nélkül, de annak alapján alkotunk saját kompozíciót, illetve mint a zeneszerző: nem használjuk sem az eredeti motivikai anyagot, sem láncolatát, a kompozícióból mégis ugyanaz a levegő árad, mint a népi táncból. Egyidejűleg kiválasztjuk a színpadi táncnak azt a műfaját, azokat a formai elemeket, amelyek a sajátos érzelmi mondanivalót leghatékonyabban, elmélyülten fejezik ki.

A zeneszerző és a koreográfus közös munkája a *szövegkönyv*, de az elkészítés fázisában a hangadó a koreográfus. Természetes, hogy a kompozíció egységét biztosítandó mindent megbeszélünk a néprajzossal, aki itt mint a kosztüm és a színpadi dekoráció megtervezője szerepel. Ennek alapján *a zeneszerző megkomponálja a zenét*. A legjellegzetesebb mondanivalót legtömörebben kifejező zenei anyag a kompozíció alapja.

Az út további szakasza *a zene betanítása és felvétele*. Ennek alapján fog hozzá a koreográfus a színpadi tánckompozíció felépítéséhez. Az újraalkotott, megkomponált tánczene alapos tanulmányozása és elsajátítása után alkotja újra maga is az eredeti népi táncot a tartalmi mondanivaló alapján: a választott megoldástól, műfajtól függően „újraönti" az eredeti néptánc-anyagot. A kapcsolat az élő forrással a mű születésének ebben a szakaszában sem szűnik meg.

Mind gyakrabban találkozunk a kijelölt tájegység, falu táncosaival, zenészeivel. Különösen, ha eredeti táncot viszünk színre, a tánckart állandó ellenőrző munkának vetjük alá a stílusjegyek tökéletes elsajátítása érdekében. A bemutató után rendszerint kiszállunk a helyszínre, ahol szembeállítjuk az eredeti táncot az együttes tánckara elsajátította és újraalkotta tánccal. Itt kívánom megjegyezni, hogy ezek a „szembesítések" általában jó eredménnyel zárultak, tanulságos volt elsősorban az alkotás és interpretálás szempontjából. Az újraalkotás módszerét a többi kategóriában is alkalmaztuk. Mi sem egyik, sem másik kategóriát nem tartjuk alsóbb- vagy felsőbbrendűnek, amint Bartók sem tette, de nem kétséges, hogy a hivatásos táncművészet továbbfejlesztése szempontjából a második, de főként a harmadik út különösen fontos. Ami talán a fenti elemzésből is kitűnik, mi nagy hangsúlyt helyezünk arra, hogy a népi táncművészet mindig a maga természetes egységében, teljességében kerüljön színpadi bemutatásra. Kompozícióink többségében az ének, a hangszeres zene és a tánc a dekorációval együtt szerves összefonódottságában, egymásra épülve került a közönség elé.

Gondolom, hogy a konklúzió eléggé világos: a népi tánc színpadi újraalkotásában nem elegendő az eredeti tánc elszigetelt tanulmányozása. Az emberi közösség életmódjának, körülményeinek alapos megismerésével kell feltárnunk az egységes népművészet, ezen belül a népi tánc tartalmi, érzelmi mondanivalóját, amely sajátos formákban nyilvánul meg, és amely a népi táncot mint a népművészet egyik ágát éppen ilyennek alakította.

BANNER ZOLTÁN

AZ EGÉSZ TÁRSADALOM MŰVÉSZETE

1. Két konferencia között

Természetesen nem konferenciák vitaanyagán és határozatain fordul meg egy ország művészeti életének áramlásiránya, tendenciái, látószöge. Az alkotószövetségi eszmecserék rendszerint egy állapotot rögzítenek, a távlat segítségével körvonalazzák a művészet hatékonyságának a területeit és fokát, s a sokféle látószögön át megkísérlik a közösségi elvárás tengelyének meghúzását.

A romániai Képzőművész Szövetség 1968. áprilisi konferenciája:

— a szocialista humanizmusban jelölte meg a jelenkori alkotói magatartás lényegét hazánkban;

— a nép szellemi önkifejezésének a világmindenségébe, tehát a népi alkotás és gondolkozás szellemi körébe kívánta beágyazni napjaink képzőművészeti kultúrájának az irányulását is;

— felfigyelt az összes művészeti ágazatok és műfajok együttes, egyenletes, egymást kiegészítő fejlődésének szükségességére;

— jelezte a környezetalakítás esztétikájának követelményeit, térnyerését, a művészet „közéleti" (köztéri, urbanisztikai, alkalmazott) szerepének rohamos növekedését;

— elhatározta a „képzőművészetileg elmaradott vidékek" bekapcsolását az országos művészeti hálózatba;

— éppen a Képzőművész Szövetség szervezetein át fokozottabban kívánta biztosítani a művészeti élet és alkotás ideológiai tisztaságát, egyöntetűségét, a szövetségi ügyek elvszerűbb, tartalmibb jellegű intézését; s ezenkívül még egész sor napirendi feladatot tűzött önmaga elé, a művész állampolgári kötelezettségei köréből, s a tömegek tájékoztatása, művészi nevelése érdekében.

Mint a júniusi konferencia munkálatai, elő- és utóhangjai bizonyították: mindez ma is érvényes program, persze rengeteg kimutatható és kimutathatatlan megvalósítás hozzáadásával.

Kimutathatatlan például egyelőre annak a törekvésnek az esztétikai értéke, amellyel a legkülönfélébb művészi alkatok és egyéniségek a pillanatnyi (de lényegében a mindenkori művészi alkotás állandó elemeit tartalmazó) társadalmi igény és rendelés szempontjaihoz, lehetőségeihez mérve munkálták a látásuknak leginkább megfelelő kifejezési módozatok és eszközök rendszerét.

A művészi egyéniség vonásain észlelhető elszíneződések, új kifejezési fordulatok beépülése vagy a művészi mondanivaló megragadásában érezhető biztonság, mélyebbről visszhangzó asszociatív erő — rendszerint nem évek, hanem évtizedek gyümölcse.

Annál inkább kimutatható viszont az, hogy az 1968-as 1336-ról 1973-ban 1402-re emelkedett szövetségi taglétszám mennyire nemcsak mennyiségi gyarapodást jelentett, hanem a művészi erők jobb elosztását, művészek letelepedését olyan megyeszékhelyeken vagy egészen kis városokban (hogy falvakon élő s rendkívül magas színvonalú tevékenységet kifejtő művészeinkről ne is beszéljünk!), ahol azelőtt nemcsak a korszerű művészi látásra való nevelés feltételei hiányoztak, de megélni sem lehetett — a művészetből.

2. Művészet és művészek, művészet és közönség

Noha a mai romániai művészetben ható áramlatok formanyelve megközelítőleg egységes ábrázolási módszer, a realizmus törvényei szerint minősül át, s lényegesen szélesebb körű társadalmi befogadó közegek szolgálatában, mint amennyire ezek a formanyelvek születésükkor, potenciálisan alkalmasak voltak —, a művészi műhöz való értő közelítés útjában, mégis, még ma is, számottevő akadályok emelkednek.

Az UNESCO mellett működő nemzetközi képzőművészeti szervezet két legutóbbi, egymás utáni kongresszusán a jelenkori művészet sorskérdéseként vitatták meg a művészet és művészek, valamint a művészet és a közönség viszonyában beállott diszharmóniát.

Az alkotás mozzanatát lealacsonyító, művészeten kívüli célok és gesztusok a mi képzőművészeti gyakorlatunkban nem találhatnak rést maguknak; az alkotás aktusa máig is szent, és virtuálisan magában hordozza a közlés, a tömegkommunikáció nosztalgikus vágyát, kényszerét. Viszont tagadhatatlan, hogy éppen a modern mesterségbeliség, s az ábrázolás XX. századi jelrendszerei, feltételezik a bennük és velük való olvasás készségének intézményes és általános kiművelését is. Az elemi és középfokú oktatás érvényben levő tanmenete azonban éppen a legérzékenyebb korban fosztja meg az ifjúságot a szabadkézi rajz, a természet utáni ábrázolás, tehát a képi látás alapvetésének a lehetőségétől és izgalmától.

A műízlés nevelésének legkézenfekvőbb módja természetesen az, amelyet Ion Jalea mester, a Szövetség mindenkori díszelnöke fogalmazott meg hozzászólásában: „Művészet és közönség közeledése nem oldható meg a művészetről szóló elméletek és dicshimnuszok gyártásával; a közönséget érdekeltté kell tenni a művészet ügye iránt, be kell vonni a műalkotás létrejöttének a folyamatába, oda kell hatnunk, hogy a közönség mintegy hívást érezzen a kiállítótermek felől; véleményem szerint tehát a művész elsőrendű kötelessége az: tegyen meg mindent, hogy művészete tessék az embereknek, hogy a közönségnek tetsző műveket alkosson. "

Másrészt azonban a rádió, televízió, sajtó, tárlatvezetés (ami gyakorlatilag nem létezik) s az oktatás iskolánkívüli formái (népi művészeti iskolák, műkedvelő művészeti körök, népi egyetemi tanfolyamok stb.) sokkal célszerűbb módon kellene hogy szolgálják a hídépítést mai művészet és közönség partjai között.

3. A totális művészet új korszaka

A reneszánsz évszázadai óta nem merült fel oly élesen a művészetek társ-jellegének az érvényessége, mint napjainkban. A társadalom nagyfokú demokratizálódása a szocialista építés éveiben egyrészt, a fogyasztói társadalom fejlődési ritmusa másrészt, világszerte a művészeti tevékenység rendkívüli osztódásához, új funkciók felmerüléséhez vezetett, s dialektikus módon éppen ez a szakosodás, a művészet szférájának ez a példátlan kiszélesedése hordozza magában az esztétikai egymásrautaltság, a kölcsönös társművészeti alkalmazkodás konzekvenciáit. Az elkövetkező évek művészetének értékét egyre inkább nem a festészeti, szobrászati és grafikai ábrázolás problémáin mérjük majd, noha sajátos feltételeink között a valóság tematikai-tárgyi áttekintésének az elsődlegességére pártunk főtitkára is figyelmeztetett a konferencia zárómozzanataként megnyílt 1848-as kiállítás termében: „A szocialista Románia eredményei, mai törekvései, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének munkája, a hősiesség, amellyel egész népünk megvalósítja pártunk politikáját, kétségtelenül gazdag és kimeríthetetlen ihletforrás. Meggyőződésem, hogy igyekeznek érvényre juttatni ezt a gazdag tényanyagot, ezt a hatalmas tömeglelkesedést. Véleményem szerint a képzőművészetnek korlátlan lehetőségei vannak ennek megvalósítására."

Ebben az útmutatásban azonban latens módon az összes képző- és iparművészeti ágak, így természetesen a monumentális, alkalmazott és az ipari, formatervezői műfajok és alkotói feladatok teljesítésére szóló felhívás is benne rejlik. A jövő évek művészete ugyanis nemcsak — sőt talán nem is elsősorban — a kiállítótermek, hanem városok, falvak, terek, középületek, tehát a falak, előcsarnokok, homlokzatok, üzemek művészete lesz, s ez a változás alapvetően befolyásolja majd a művészi termelés struktúráját s a mindennapi lét esztétikumának a körét.

S itt újra a legnagyobb várakozással, s részben előlegezett elismeréssel, a vidéken, különösképpen a romániai magyar művelődés kisvárosi és falusi vidékein dolgozó művészek tevékenysége felé pillantunk, akiknek — például Csíkszeredán, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Kézdivásárhelyen, Nagykárolyban s máshol — a tárlatlátogatásra, a mai mű szemlélésére és megfejtésére nevelés, tehát az ábrázolóművészeti feladatok végzése mellett, s ezzel párhuzamosan, meg kell harcolniuk, mondjuk, a korszerű városképi és iparesztétikai szempontok sokoldalú érvényre juttatásáért, sőt (szerencsés esetben!) — megvalósításukért is.

Mind az egyetemes, mind a hazai művészetben a stílusforradalmak serkentő szerepét egyre inkább a „funkció-robbanások" veszik át, s kizárólag szervezés és jól felfogott önérdek kérdése, hogy a társadalom valóban annyi művészt neveljen és tartson el, amennyire szüksége van. Hogy átmeneti, anyagi meggondolások ezt az egyensúlyt megbonthatják — mit sem változtat a tényen. A totális, tehát az emberi tevékenység minden területére behatoló művészet kora sokoldalú, egyetemes képzettségű művészeket állít csatasorba önmaga kiteljesítésére, akik, ha kell, emlékeztető, ha kell, gondolkoztató, ha kell, cselekedtető vagy éppen prototípusként hasznosítható műveket (tárgyakat) alkotnak.

4. Művészeti írás és ... olvasás

Végül: leitmotívumként merült fel a konferencia résztvevőinek a hozzászólásaiban s a konferenciát megelőzően napvilágot látott dokumentumokban a művészeti írásműfajok — a műkritika, a művészettörténet, a művészeti publicisztika —, egyáltalán: a művészeti írás lemaradása mind a tények nyilvántartásában, csoportosításában és általánosításában, mind az eszmék felfedezésében, körvonalazásában és kitűzésében.

Különösen vonatkozik ez a romániai magyar művészeti írásra, sajnos, nem a konferencia munkálatainak a tükrében, hiszen azokban sem küldöttként, sem meghívottként nem vett részt egyetlen romániai magyar műkritikus, műtörténész vagy művészeti szerkesztő sem. (Elsősorban természetesen alkotó szövetségi tagokra gondolok.) Tekintettel arra ugyanis, hogy lapjaink nagyjából ugyanazokat a műfajokat (főleg a művészeti publicisztikát és riportot) éltetik, mindmáig nem alakult ki közöttünk hatékony munkamegosztás, s rendszerint mindannyian éppen az összegezés és elemzés feladatait hanyagoljuk el, a napi vagy heti sajtó sürgősségi penzumai javára. Persze mindkét könyvkiadó, a Kriterion és a Dacia egyaránt sokat tett az utóbbi egy-két évben mind a múltbeli, mind a mai művészet monografikus, illetve dokumentációs jellegű feldolgozásának az előmozdításáért. Közösen alakított, de sajnos, mindmáig kellőképpen formát nem öltött kiadói terveink fokozatos könyvvé válási folyamatában rajzolódik majd ki mulasztásaink és eredményeink valóságos arculata. Addig is arra kell törekednünk, hogy egyetlen értékes mű vagy művészi tett se maradjon visszhangtalanul, s hogy ebből a visszhangból mind a képet vagy szobrot még *olvasó,* mind a képzőművészeti művet már *néző* közönség megérezze és magára vonatkoztathassa a művészet nélkülözhetetlenségét.

Kozma István fémdomborítása

BARTIS FERENC

GONDOLATMOZAIK

Nyomd meg a gombot
s várj, míg jelzi a nyíl,
hogy merre mozdul a felvonó:
föl, le — vagy áll.
Mit akarsz, te csirkefogó?
Nincs liftje a halhatatlanságnak.

*

Fáj a fejed?
Végy be egy tablettát.
De mivel csillapítod a földgömb
migrénes görcseit?

*

Túl gyakori a füst- és koromzápor?
Mért éppen eső- és napernyőt termel az ipar?

*

Késik a busz,
s lekésed te is
az élet ilyen vagy amolyan percét.
Késd le a halál pillanatát!

*

Homályos-rozsdás a tükör,
s foltos benne a képed —
tudatod üvegén milyen a világ arca?

*

Hozzád illő az idézés:
emlegeted Hegelt, Kantot,
s Bolyairól is csevegsz mindenütt —
azért az egyszeregyet nem illik elfeledni.
Egy fényév . . . kettő . . . három . . .
S valahol kozmosz-lakótársadra találsz,
s egy életen át sem jutsz el lelkiismereted partjaihoz,
annyira eltávolodtál önmagadtól?

*

Körbenjárni mindig
a Spirálon:
fölemelő bohócmutatvány,
de mihez kezdesz majd a négyszög
meredek lejtőjén?

*

A madár ismertető jegye, hogy röpül —
a gondolat pedig szárnyal
a föld alatt
s az egek fölött is.

*

Szelíden lubickol a jéghegy,
de fél, hogy hajók rontanak rá,
s bezúzzák fehér magánya ablakait,
s kiszabadul egy hajótörött lány
szirén-emléke.

*

A vándor végül is hazatért,
s hogy kipihente a messzeséget,
megriadt az otthonmaradás örömétől,
s titokban tüzet rakott a küszöb alá,
s mikor már a nyilvánosság előtt lángolt a háza,
útnak indult ismét...

*

Divat szidni az ifjúságot.
Mindig azt ütik, kit szabad;
... s mégis az
öregek siránkoznak gyakran,
hogy az ifjú szárnyalásban meg-
másulnak a megmásult szavak?

*

Láttam az embert elpusztulni a porban,
s ma látom az emberben újraszületni a földet.

*

Gondolataitól fosztottan bujdosik földünk az űrben,
s távoli bolygókon úgy hírlik mégis:
nem lakatlan a Glóbusz...

*

Hírbe hozta a Föld a Holdat:
VÉNLEGÉNY JÁR HALOTT LEÁNYHOZ!

*

Ma öt éve született a fiam.
Ma öt éve és kilenc hónapja
megsemmisült életem egy milliomod része (talán).
A mindenható Isten is a mindenség teremtésébe pusztult bele.

*

Eddig az utamat kerestem,
s lám csak, most adok számot róla:
utam mintha a keresések
régi havas-ösvénye volna . . .

*

Csupa följegyzés-megjegyzés ez a költészet,
nem is vers, csupán gondolat —
s így is bőbeszédű vagyok:
nem tudom egy szóba ötvözni
a világméretű gondokat.

SIGMOND ISTVÁN

A ROSSZ EMBER

Néha a csergőórák is elromlanak, Pajtikám, s olyankor csodálkozva megzörgetik az emberek, szerintem beszéltetni, vallatni akarják, hátha sikerül megfejteni a titkot, hogy miért, miért kellett elromlaniok, amikor csörögniök kellene, de a csergőórák hallgatagok, és igazat adok nekik, mert én sem szeretném, ha zörgetéssel akarnának szóra bírni. És azt is megértem, hogy néha elromlanak a csergőórák, hiszen az ember teremtette őket, s néha az ember is elromlik, talán megkeseredik a nyála, vagy sötétebb lesz a szíve valamitől, nem tudom, sem pszichológus, sem biológus, sem más ...gus nem vagyok, én csak annyit tudok, hogy az ilyen emberre azt mondják, hogy rossz ember, és mindenfélét kitalálnak róla, az okokat keresik, és meg is találják, meg kell találniuk, Pajtikám, mert nagyon fontos, hogy megtaláljuk a rosszaság indítékait, mert akkor tovább tudunk hinni saját jóságunkban; némelyek hirdetni is szokták, hogy jóknak születtek, és állandóan csak jót cselekedtek, és a feleségük is jónak született, és állandóan jót cselekszik, és az apjuk, nagyapjuk, visszamenőleg hetedíziglen az egész család, és az összes ősök jóknak születtek és jót cselekedtek, mint egy automata gép, amely állandóan automata gép, attól automata, hogy automatának teremtették, s ha beledobsz egy pénzdarabot, boldogan csilingel, és eléd helyez egy csomag cigarettát, egyszer aztán gondol egyet, és megrozsdásodik, vagy nem is gondol semmire, csak egyszerűen megrozsdásodik, s a hiszékenyek még bele-beledobnak egy-egy pénzdarabot, de akkor már nem csilingel boldogan, csak nyöszörög, mert restelli, hogy nem tud többé automata lenni, aztán már nem is nyöszörög, mert restelli, hogy nyöszörgött valamikor. És akkor jön egy nagyokos, és belerúg, és ha a nemautomata-automatának lábai lennének, biztosan visszarúgna, a nagyokosba rúgna, Pajtikám, és igaza lenne, mert a rossz automatának nem lehet sem rúgással, sem zörgetéssel megédesíteni a keserű nyálát, és a szívét sem lehet rózsaszínűvé változtatni.

Valahogy így történik a rossz emberekkel is, akik jók voltak valamikor, de egyszer csak megrozsdásodott a szívük, és mindig akkor hallgatnak, amikor cseregni kellene, és amikor hallgatást várnak tőlük, fülsértően csörömpölnek, és akkor rájuk mondják, hogy ezek rossz emberek, és a szomszédok kinyomozzák az okokat, aztán mindenki belenyugszik, néha egy-egy nagyokos megpróbálja megmenteni őket a jóságnak, de mindig mindenki rúgással kezdi, a rossz embereknek ettől nem édesül meg a nyáluk, csak egyszerűen visszarúgnak, mert őket is kétlábúaknak teremtette az isten, Pajtikám.

Mostanában elégedetlen vagy a leveleimmel, Pajtikám, most is hallom, ahogy dünnyögöd félhangosan, hogy sok a duma, sok a duma, sok a leíró szöveg, jöjjenek már a párbeszédek, történjék már valami érdekes, de az igazság az, hogy kívánságaidat sosem tudom maradéktalanul

teljesíteni, mert a rossz emberek keveset beszélnek, nekik bőven elég az, hogy rossz emberek, mint ahogy nekünk is elég az, hogy jó emberek vagyunk, felesleges állandóan ezzel kérkedni, hiszen léteznek olyan automaták is, amelyek nem csilingelnek, ha pénzdarab kerül a gyomrukba.

Az én rossz emberem, akiről mesélni akarok, nem volt egy a hétköznapok rossz emberei közül, ő egy igazi rossz ember volt, a legigazibb rossz ember, mert soha senki sem tudta kinyomozni rosszaságának indítékait, biztosan azért terjedt el róla, hogy rossznak született, a rosszaság kedvéért született ilyennek, mint az automatában a selejt, amelyet káromkodva elhajítanak az emberek, mert nem érdemli meg, hogy automatának nevezzék, ha képtelen automata lenni. Az én rossz emberem nem sírt, amikor a világra hozták, mogorva volt és életunt, és olyan is maradt, sem belső, sem külső színeit nem változtatta meg soha, mindig mogorva volt és életunt, sokan azt hitték, hogy néma is, mert nem beszélgetett senkivel, de tőle sem kérdezte meg soha senki, hogy tulajdonképpen kicsoda, amikor öreg korára letelepedett nálunk, a mi városunkban, ahol az emberek többsége jónak született, és állandóan csak jót cselekedett.

Aztán valaki azt mondta, hogy haldoklik a rossz ember, napok óta nem látták kijönni a házból, hát én elmentem hozzá, mert én még sosem láttam egy igazi rossz embert, Pajtikám.

A kapu nem volt bezárva, végigmentem az udvaron, s halkan kopogtattam az ajtaján.

— Ki az? — kérdezte a rossz ember.

— Én vagyok — mondtam.

Vártam, hogy kérdezze meg, ki az az én, de nem mondott semmit.

— Valaki, aki szeretné látni a rossz embert.

— Jöjjön be — mondta.

A rossz ember az ágyban feküdt, a szobában félhomály volt, majdnem sötét.

— Mit akarsz? — kérdezte.

— Semmit — mondtam —, semmit sem akarok, csak azt mondták, hogy haldoklik a rossz ember, és én szerettem volna látni egy igazi rossz embert, mert még sosem láttam ilyen csodát.

— Ki mondta, hogy haldoklik a rossz ember? — kérdezte.

— Mindenki erről beszél — mondtam —, többen szeretnének idejönni, de nem mernek.

— S te mertél?

— Én igen — mondtam —, mert én olyan jó vagyok, hogy engem nem lehet elrontani, tetszik tudni, nálunk mindenki jó, az anyám is, az apám is, a nagyapám is jó volt, és nálunk mindenki mindig csak jót cselekedett.

— Mint az automaták, mi?

Nem értettem, hogy milyen automatákról beszél, akkor még nem értettem, Pajtikám.

— Na, ha ilyen jó vagy és bátor, gyere közelebb — mondta —, ülj le az ágyam szélére.

— Olyan bátor azért nem vagyok — mondtam.

— Pedig én nem szoktam gyerekeket enni — bátorított a rossz ember.

— Remélem is — mondtam —, mert én nem szeretnék sem leves, sem második fogás lenni.

— Jópofa vagy — dünnyögte.

— Tessék elhagyni a pofát, maradjunk csak a jónál — kértem —, mert én inkább jó vagyok, mint jópofa, tessék elhinni nekem.

— Na, közelebb jössz? — kérdezte.

— Nem — mondtam —, nem megyek közelebb, mert félek, nehogy valami baj legyen.

Azt hiszem, dühös lett a rossz ember, Pajtikám, mert egy kicsit felemelkedett, kiszakította a párnát a feje alól, s hozzámvágta, a hangja rekedt volt, de nehogy azt gondold, hogy olyan hűléses rekedtség volt a hangjában, az nem jön ilyen hirtelen, egyik percről a másikra, az ilyen hirtelen jött rekedtséget a könnyek okozzák, amelyek olyan csatornákon közlekednek, amelyek nem vezetnek soha kifelé, látod ez a rozsdásodás kezdete, amikor a csatorna egyik fele eldugaszolódik, s a könnyek kénytelenek egyirányban közlekedni, mindig visszafele, s talán ettől keseredik meg a nyál, s ettől nem tudnak még nyöszörögni sem a csergőórák.

— Mire esküdjek? — kiáltotta rekedten a rossz ember.

— Azt hiszem, felesleges — mondtam —, úgysem tudom elhinni az esküjét, mert a rossz emberek esküje nem érvényes a jó emberek számára.

— Hát akkor a rossz emberségemre esküszöm, akarod?

— Én nem akarom — mondtam —, de ha kedve telik benne, hát esküdjék.

És megesküdött, a rossz emberségére esküdött, hogy ha közelebb megyek, semmi bántódásom nem lesz. Mit tehettem volna, mint hogy higgyek az esküjének, és közelebb mentem, Pajtikám.

— Hallod, miért mondják, hogy rossz ember vagyok? — kérdezte a rossz ember.

— Nem tudom — mondtam —, de mindenki azt mondja.

— De miért, miért?

— Azt mondják, hogy rossz ember, de nem olyan, mint a rossz emberek általában, mert azoknál tudni lehet, hogy miért lettek rossz emberek.

— S nálam nem lehet tudni?

— Nem — mondtam. — Azt mondják, hogy még soha nem ismertek olyan rossz embert, aki rossz embernek született volna.

— S én annak születtem?

— Azt mondják — feleltem.

A rossz ember lehunyta a szemét, ültem az ágya szélén, hallgattunk. Teltek a percek, olyan furcsa volt, hogy egy jó ember ül egy rossz ember ágya szélén, látod, ilyesmi is csak velem fordulhat elő, mert hittem az esküjében, hittem abban, hogy sem levesnek, sem második fogásnak nem fog elfogyasztani, tudd meg, Pajtikám, hogy a jó emberek sosem hisznek a rossz embereknek és sosem ülnek az ágyuk szélére, mert félnek, hogy ők is rossz emberekké válnak, de a jó emberek még egymás ágya szélére sem ülnek, vagy ha odaülnek, akkor sem szeretnek sok ideig egymás mellett tartózkodni, mert félő, hogy megtépik egymást, hiszen nehezen lehet eldönteni, hogy ki a jó és ki a jobb, és ha valaki azt hirdetné magáról, hogy ő a legjobb ember, azt bárki megenné levesnek vagy

másodiknak, tudod, a jó emberek között is vannak furcsa fajzatok, éppen mint a rossz emberek között, akik nem restellnek néha befele sírni, ha befele sírni való kedvük támad.

Gondoltam, most már elmehetek, semmit sem tudtam meg, semmivel sem lettem okosabb, igaz, nem is akartam megtudni semmit, csak látni akartam egy igazi rossz embert, de nem volt rajta semmi különös, egy közönséges beteg ember volt, Pajtikám, aztán furcsa volt, mert rájöttem, hogy a beteg jó emberek is pontosan ilyenek, ugyanígy lehunyják a szemüket, amikor gondolkoznak, vagy ha fáj valamijük.

— Tudom már, hogy miért hiszik azt, hogy rossz ember vagyok — mondta halkan a rossz ember.

— Miért? — kérdeztem.

— Mert én sosem mondtam senkinek, hogy jó ember vagyok, hogy az apám, az anyám, a nagyapám is jó ember volt, és mindig jót cselekedett. Azért.

— Lehet — mondtam —, én ehhez nem értek.

— Hallgass ide — folytatta —, mondd el mindenkinek, hogy én azt mondtam, hogy jó ember vagyok, és mindig jót cselekedtem, és az őseim is jók voltak, és mindig jót cselekedtek, és én egy jó automata vagyok, aki boldogan csilingel, ha beledobnak egy pénzdarabot, és én olyan csergőóra vagyok, amelyik sosem fog elromlani, mindig cseregni fog, ha azt akarják, hogy cseregjen, mondd ezt el nekik.

— Elmondom nekik — ígértem.

— Most mondok még valamit, amit nem kell elmondanod senkinek, csak neked mondom, akarod?

— Akarom — mondtam.

És elmondta, Pajtikám, hogy egyszer, egyetlenegyszer rosszat cselekedett, régen volt, nagyon régen, még gyermekkorában történt, amikor megszületett a kisöccse, akinek aranyszál volt a haja helyén, senki sem tudta, hogy aranyból vannak a hajszálai, de ő megérezte ezt, s egy óvatlan pillanatban, amikor senki sem látta, kihúzta a kisöccse aranyhaját. A kisöccse borzasztóan ordított, mert nem akarta, hogy kihúzzák az aranyhaját, de nem tudott védekezni, nem tudott ellenkezni vele, s ott maradt kopaszon, ügyefogyottan és megsemmisülve. A rossz ember aztán megpróbálta a saját hajszálait is kihúzni, de nem sikerült, túlságosan fájt ahhoz, hogy sikerülhessen, pedig arra vágyott, hogy a kisöccse aranyhaját a saját fejére tegye, hátha gyökeret ereszt a feje tetején, aztán megnövesztette volna, hogy hosszan, hullámosan omoljék a vállára, egészen a földig, mint egy aranyzuhatag, mint egy élő aranysátor, amely megvédelmezné a szelektől, a fagytól és az emberek jóságától, rosszaságától egyaránt.

S lehet, hogy a rossz embernek igaza volt, Pajtikám, mert jó lenne néha meghúzódni élő aranysátraink biztonságában, a szelek és mennydörgések földi háborújának disszonáns hangzavarától védekezve, amely sokszor megsüketít bennünket, s ha süketek vagyunk, saját lelkünk apró zörrenéseire sem tudunk odafigyelni, kénytelenek vagyunk engedelmeskedni a szelek akaratának, amelyek magukkal vonszolják tehetetlen lelkünket, kis apró zörrenései pedig a semmibe csuklanak, de nem látványos zuhanásról van szó, hiszen nem tudtuk még eltanulni a filmek kászkádőreitől a lelki halálugrásokat, lelkeink zörrenéseit nem látta el a ter-

mészet a megacélosodott idegzet és izomzat mankóival. De ne keseredjünk el, Pajtikám, hiszen azért vagyunk huszadik századi emberek, hogy akkor is higgyünk az álmainkat követő reggeli felkelések értelmében, ha napközben kifricskázzák a szelek lelkünk apró zörrenéseit, s az immár üressé vált zacskó, lelkünk szomorú porhüvelye hagyja magát a szédület körforgásába hajítani, a mennyekbe és a föld alá, a két lábon járó örömök és az ájult bánatok közé, s koronatanúként ott vagyunk a hit és az élet menyegzőjén, s ha kell, az elmúlás tornácán kopogtatunk, de kérdem én, Pajtikám, ha megkapaszkodhatnánk élő aranysátraink jól megfont köteleibe, ki tudnánk-e vonni magunkat a kötelező tanúskodás alól, tudod mit: igen, higgyük azt, hogy egyeseknek sikerülne ez az állandó hátraszaltó, amely tulajdonképpen nyugalmi helyzetet jelentene, mert kiegyensúlyozná a szelek ráncigálását, jó, legyen, higgyünk ebben, de mi lesz akkor a fagyokkal, amelyek jéghideg keblükre ölelnek bennünket aranysátraink alatt, mostoha anyák ölelése az ilyen mohó, külvilágnak szánt ölelés, amely kívül a virágszirom káprázatos szépségeit ölti magára, belül pedig szédület, levegőtlenség, fagyhalál. Mostanában levegővel táplálkoznak a lelkek is, s a lélekvándorlás kimegy a divatból, Pajtikám, a lelkek önmaguk társaságában érzik jól magukat, otthonülők, mint a nyugdíjas suszterek vagy a megbénult, szenilis vénasszonyok, s akkor jönnek a fagyok, s aranysátrainkkal együtt apró sziklákká változtatnak bennünket, de nem kell búsulni, a történelem előcsarnokának végtelenek a méretei: elférünk benne. A belső termek illatát nem tudjuk magunkba szívni, ne felejtsd el, hogy sziklák vagyunk, röghözkötöttek, nem tudunk sem előre, sem hátra mászkálni többé, még akkor sem, ha eljön a tavasz, s örvendve nézzük, ahogy cseppfolyósodik körülöttünk a világ, enged a szorítás, szabadok vagyunk, azaz csak azt gondoljuk, hogy szabadok vagyunk, hiszen aranysátraink kötelékei, a fagyok leple alatt, elvégezték kisded játékaikat, íme, mivé lettünk: az önfojtogatás inkvizítorai. Na, kell még aranysátor, Pajtikám?

Kell, mondod, rendben van, mondom én is, elmennek a fagyok, köteleink szétmállottak, szabadok vagyunk, aztán új kötelekből új aranysátrakat építünk magunk köré, némán, öntelten hallgatunk, miénk a világ, de nem kell nekünk, elegen vagyunk: önmagunk. Aztán megjelennek a jó emberek, és azt mondják, hogy rossz emberek vagyunk. De nem akármilyen rossz emberek, hanem igazi rossz emberek, mert annak születtünk. Miért, kérdezzük, miért, miért, de nem méltatnak válaszra, annyi közünk van a jó emberekhez, hogy néha megszánnak bennünket, s aranysátraink küszöbére köpnek. Nem akarjuk bevallani, de ilyenkor boldogok vagyunk. Na, kell még aranysátor, Pajtikám?

Kell, kell, kell, mondod, építsünk új aranysátrakat magunk köré, aztán lépjünk elő, legyünk tékozló fiúk, s hirdessük, hogy jó emberek vagyunk, és mindig jót cselekedtünk, az anyánk, apánk, nagyapánk is jó ember volt, és jót cselekedett, és azt mondod, hogy elhiszik nekünk, igen, elhiszik nekünk, minden rendben van, elvegyülünk, nem nehéz, egyforma testi s lelki ruhákat viselünk, jók vagyunk, csak arra kell vigyázni, hogy ne mulasszuk el nap mint nap ismételgetni, hirdetni, belegyömöszölni a körülöttünk ténfergők tudatába, hogy jóknak születtünk, jók vagyunk, jóknak születtünk, jók vagyunk... Aztán felfedezünk egy rossz embert, onnan lehet ráismerni, hogy aranysátorban közlekedik, és akkor kiálta-

nunk kell: büdösség van, rossz ember van közöttünk, lehelete megfertőzi a levegőt, köpjetek a küszöbére! Hagyjuk, hogy a küszöbére köpjenek, de mi nem köpünk, mi nagyokosok vagyunk: rúgunk. Mi jó emberek vagyunk, s kizárólag csak azért rúgdosunk, hogy kitapossuk belőle a rosszaságot, de a rossz embernek nem édesül meg ettől a nyála, és egyszerűen visszarúg, szerencséje van, mert őt is kétlábúnak szülte az anyja, Pajtikám. Na, kell még aranysátor? Nem, nem kell aranysátor, de akkor mit kell csinálni, kérded, mit kell csinálni, kérdem én is.

— Tudod, mit akartam csinálni? Miután észrevették, hogy a kisöcsémnek eltűntek az arany hajszálai, és mindenki sírt és jajgatott, és simogatták megkopaszított fejét, egy óvatlan pillanatban, amikor senki sem látta, próbáltam visszaragasztani az aranyhajszálakat, de nem sikerült. Ötször, tízszer és százszor is megpróbáltam, de soha nem sikerült.

És akkor nem volt mit tenni, Pajtikám, a rossz ember elásta az aranyhajszálakat a kertben, a disznóól háta mögé. Azóta biztosan gyökeret eresztettek, szétterebélyesedtek, s aranypalást van a kert, az udvar, a ház alatt, magyarázta nekem, s egy dolgot szeretne még, egyetlen egyet, hogy el tudjon menni oda, s ereje legyen foggal, körömmel, puszta kézzel apró darabokra szaggatni a föld alatt növekedő palástot, Pajtikám.

— De erre már nem lesz erőm — mondta. — Segítenél nekem?

— Segítek — feleltem.

— Meg akarom büntetni magam.

— Ha úgy gondolja, hogy erre szükség van — mondtam —, hát legyen.

— Gyere közelebb, és húzd ki egyenként a hajszálaimat.

Pajtikám, szerettem volna, ha ott vagy velem, vagy akárki a jó emberek közül ott lett volna velem, hogy tanácsot adjon, hogy segítsen, mert nem tudtam, mit kell tenni olyankor, ha a bűnösök azért rimánkodnak, hogy lelkük hóhéraiként tegyél nekik szolgálatot, mert hátha nem is volt bűnös ez a rossz ember, vagy az is lehet, hogy tévedés történt, és nem is volt rossz ember soha, lehet, hogy egy egyszerű jó emberről van szó, aki bűnhődni akar el nem követett bűneiért, és akkor hóhérkodni ilyen ember felett semmiképpen sem jó cselekedet, inkább bűntény, és a bűnösök mind-mind rossz emberek, és én nem akarok rossz ember lenni, Pajtikám.

Aztán mégis közelebb mentem, rátettem fejére a kezem, és ott volt Rhodesia a feje tetején.

— Né — mondtam —, itt van Rhodesia a feje tetején!

— Húzzad már — mondta. — Egyenként!

— Igenis — mondtam. — Egyenként.

Pedig becsületszavamra mondom, Pajtikám, ott volt Rhodesia a feje tetején, a gyűrődések voltak a hegyek, a forradásokban álltak a vízek, s végül különféle barna pettyek, pattanások, sümölcsök képezték a lakott területeket.

— Húzod? ... Húzod már?

— Legalább ötvenet kihúztam már — mondtam a rossz embernek, s tovább bámultam Rhodesiát.

Mintha egy ködfátylon néztem volna az egészet, minden olyan mozdulatlan volt és magára hagyott, mintha a városokban nem éltek volna

emberek, a vizek semerre sem folytak, csak álltak, egyre álltak, éppen mint a hegyek, a törpe hegyek, összezsugorodva, tehetetlenül. És akkor fel akartam fedezni magam. Valahol nekem is ott kell lennem, amint egy rossz ember hóhéraként teljesítek szolgálatot, de nem láttam sehol semmit. Mintha nem léteztem volna, úgy nézett ki az egész.

— Itt valami nincs rendjén — mondtam —, hiszen nem látom magam. Vagy nem Rhodesia ez itten?

— Nem — mondta a rossz ember —, ez az én bűnös fejem.

Valahogy hasonlított Rhodesiára, de mégsem lehetett az, ugye, Pajtikám, Rhodesia nem lehet egy rossz ember feje tetején.

— Kihúztad őket? — kérdezte izgatottan a rossz ember.

— Most húzom az utolsókat — mondtam —, na, most már kint van az egész.

— Mutasd! — mondta a rossz ember.

Segítség, Pajtikám, segítség, vajon mit kell olyankor tenni, amikor hóhérnak kell lenni, s nem tudsz hóhérkodni, pedig akarnál, akarnod kell, megkértek reá, rimánkodtak, hogy húzd ki, semmisítsd meg a bűnös hajszálakat, de a rossz embernek teljesen kopasz volt a feje, már réges-régen elhullatta a hajszálait, vagy ki sem nőttek soha, vagy talán önmaga kisöccsének képzeli magát, nem tudom, de nem volt egyetlenegy hajszál sem a kezemben, Pajtikám.

— Akarom látni! Akarom látni! Mutasd! — kiáltotta a rossz ember. — Jogom van látni őket, hiszen az enyém! Hallod? Az enyém!!!

— Ne tessék haragudni — mondtam —, de nem volt mit kihúzni, mert a bácsi feje teljesen kopasz.

A rossz ember nem kiáltott többet, lehunyta a szemét, nem tudtam, mit csináljak, menjek, maradjak, aztán nagysokára megszólalt:

— Egyedül akarok maradni.

Ilyenkor, azt hiszem, nem kell köszönni, nem mondtam semmit, becsuktam magam után az ajtót, végigmentem az udvaron, és nem tudtam, mit kell csinálni.

Pedig milyen egyszerű volt, Pajtikám, örvendtem, hogy mégis eszembe jutott, egy kicsit fájt ugyan, de összeszorítottam a szám, s egyik kezemmel belemarkoltam a hajamba, s kitéptem egy marékra valót, lehetett ötven szál is talán, nem tudom, rohantam vissza a rossz emberhez, a kapu nyitva volt, végigszáguldottam az udvaron, s nagy robajjal benyitottam az ajtón.

— Hazudtam! — kiáltottam. — Hazugság volt az egész, itt vannak a hajszálai, legalább százat kihúztam, ötszázat vagy ezret, nem is tudom, kár volt ezért a sűrű hajzatért, kár volt bizony... kár volt — mondtam újra —, kár volt — mondtam harmadszor is, de a rossz ember nem válaszolt, Pajtikám, mozdulatlanul hallgatott.

Álltam mellette egy ideig, sírni akartam, de nem sikerült, mostanában semmi sem sikerül, Pajtikám, aztán közelebb léptem, széttártam összeszorított ujjaimat, s a hajszálakat a rossz emberre hintettem, remélem, senki sem fogja megtudni, hogy mit cselekedtem, még azt hinnék, hogy halottgyalázásról van szó, vagy hogy megtébolyodtam, pedig én csak azt akartam bizonyítani, hogy jó vagyok, tudod, nálunk mindenki jónak született és jót cselekedett, az anyám, az apám és a nagyapám is ilyen volt, mindig mindenki jót cselekedett nálunk, mint egy automata gép, amely

állandóan automata gép, attól automata, hogy automatának teremtették. Aztán még arra kérlek, Pajtikám, hogyha meglátnád a rossz ember aranypalástját előbújni a föld alól, kézzel, foggal, körömmel próbáld miszlikre szakítani, hiszen megegyeztünk abban, hogy nincs szükség reá, mert még a történelem előcsarnokába kerülhetünk, mozdulatlan kőszikláknak a mozdulatlan kősziklák közé, és akkor újra megtörténhet, hogy valaki felülről figyel bennünket, és dermedtnek, mozdulatlannak látja majd Rhodesiát, amilyennek én láttam a rossz ember feje tetején.

Györkös Mányi Albert: Nagybőgős

MIROSLAV KRLEŽA NYOLCVANÉVES

Jugoszláviában nemrég ünnepelték a Jugoszláv Lexikográfiai Intézetet és vezetőjét, Miroslav Krležát abból az alkalomból, hogy megjelent az új, eddig elérhetetlennek tűnő teljességű jugoszláv enciklopédia utolsó kötete. Mind az intézet, mind maga Krleža magas kitüntetésben részesült. Ez a hír juttatta eszembe egy évekkel ezelőtti beszélgetésemet az egyik, ugyancsak ott dolgozó jugoszláv íróval. „Nem kár Krležának ideje jó részét erre a lexikográfiai munkára fordítania? — kérdeztem. — Hiszen azt mesélik, hogy egyetlen sor, egy betű sem jelenik meg anélkül, hogy ő át ne nézte volna..." — „Igen, valóban nagy kár... — mondta elgondolkozva. — De hát mi lenne az intézettel s a munkánkkal Krleža nélkül?"

Igaz, az intézet nagyon fontos munkát végez, és szinte azt mondhatnók, hősi teljesítmény a Krležáé, dehát az irodalom... Igen, az irodalom. Jugoszláviában már januárban megkezdték a nagy író születésnapjának ünneplését — Krleža 1973. július 7-én tölti be nyolcvanadik életévét. És fáradhatatlanul dolgozik. A Lexikográfiai Intézetben, és azonfelül mint költő, színpadi szerző, prózaíró, esszéista, tanulmányok és útleírások írója, publicista, nem is szólva mindenkori, aktív és következetes részvételéről a közéletben. Valóban bámulatos, hogy ez a nagy ember, ez a nagy író a kultúra és a közélet szolgálatában mennyit teljesített és teljesít. Újsághírekből tudjuk, hogy nyomdában van *Zászlók* című hatalmas regényének ötödik kötete, és nyomdakészen várja már sorát a hatodik kötet is. Tavaly a zágrábi *Forum*, az Akadémia irodalmi és művészeti folyóirata sorozatban közölte az 1967—1968-as és az 1942—1943-as naplótöredékeit, amely egyébként annyira izgalmas olvasmány, hogy egy fiatal zágrábi író, akit ittjártakor megkérdeztem, mi újság Zágrábban, így válaszolt: „Hát nem olvassa a *Forumot*? Nem látta Krleža naplójegyzeteit?" Más szóval: ez volt Zágrábban az elmúlt esztendő legnagyobb szenzációja. Az idei 1—2. számban megjelentek az 1958-as, a 3.-ban pedig az 1968-as évi kiegészítések, valamint az 1969-es naplótöredékek.

Jó néhány éve már, hogy Krležát külföldön is olvassák. És — ami különösképpen figyelemreméltó — éppen Krležát, aki tudvalevőleg idestova hatvan éve kifejezetten baloldali világnézetű, és ötvenöt éve nevezi magát leninista meggyőződésű írónak. Mint ilyen éppen ő volt a legnagyobb hatással a későbbi jugoszláv irodalom fejlődésére — jó néhány írónemzedék dicsekedhet azzal, hogy krležiánus. Politikailag pedig *éppen Krležának köszönhető, hogy olyan sok értelmiségi csatlakozott a jugoszláv népfelszabadító mozgalomhoz.* Olyan realista Krleža, aki sohasem lépi túl a racionális határait, a felfoghatóság határait, bár ugyanakkor az írott szó mágusa is, bármiről és bármit ír, sosem hagyja nyugton olvasóját: gondolkozásra, a gondolat továbbszövésére készteti.

Hogy világirodalmilag hogyan helyezik el? Mindenesetre a ma élő írók legnagyobbjai sorában. Íme, néhány szemelvény nyugati lapokból: „A nálunk ismert írók közül, akikkel összehasonlítva helyezhetjük el Krležát — azt az írót, aki tulajdonképpen senkire sem emlékeztet —, Sartre-t említhetjük az *Undor*, Céline-t az *Utazás az éjszaka mélyére* című műveikkel, Bernanost és Samuel Beckettet, Henry Millert és Proustot" — írja 1956-ban a párizsi *Libération*. — „Akárcsak az ő műveik, a Krležáé is azok közé tartozik, amelyek mintegy sokkoló hatásúak, úgy hatnak, mint egy ütés a *plexus solarisba*. Krležát olvasva először is 36 viaszgyertya fénye káprázatja el szemünket úgy, hogy megtántorodunk..." Az 1965-ös zürichi *Die Weltwoche* szerint: „Krleža vezértémája az értelmiség elemzése a szellemi válságok és a hűbéri-kispolgári civilizáció felbomlása idején. Megbélyegzi a fasiszta és a hasonló típusú diktatúrákat, a háborút, a társadalmi elnyomást és a nacionalizmus kilengéseit..." A berlini *Rias* többek között ezeket írja 1965-ben: „Krleža a kötekedés nagyszerű tűzijátékát lobbantja fel az emberi gyávaság és ostobaság ellen." A bécsi *Wochenpresse* szerint (1965): „Krleža, a jugoszláv irodalom óriása, nyugodtan állítható a világirodalom bármely nagysága mellé, legyen az Bernanos, Beckett, Sartre vagy Miller..." A párizsi *Le Figaro Littéraire* szerint (1970): „Krleža műve a Gogolé és a Kafkáé mellé állítható: Krleža is leleplezi, ostorozza a polgári élet ocsmányságait. Nagyszabású regényíró." És a párizsi *Combat* (1972): „Gazdagság tekintetében Krleža életműve túllép a szláv irodalmak

körén, internacionális, de mondhatjuk úgy is, hogy internacionalista kontextusba kívánkozik. Így vélekednek róla, anélkül hogy megemlítenék rövidebb prózai munkáit, költészetét, esszéit, színpadi műveit — hiszen rég megállapított tény, hogy regényei voltaképp hatalmas drámák, de olyanok, amilyeneket színpadon teljes erejükben visszaadni nem is lehet."

Krleža esküdt ellensége mindennek, ami alantas, ami hazugság, frázis, ostobaság, közöny, provincializmus, szellemi tunyaság. Rendkívül lobbanékony vérmérsékletű, mégis mindig érvel, és minden szavának, mondatának, művének megvan a miértje. „*Zászlók* című regénye — idézem egyik méltatóját — a horvát társadalom képét mutatja be az első világháború előtti, alatti és utáni időkben. Szembekerülve különböző emberi sorsokkal, leszámol egy társadalom tévelygéseivel, kezdve az »ezeréves horvát hazugságon«, saját illúzióival is, amelyeket még kora ifjúsága idején elvesztett; Krleža a *Zászlók*ban nagy összefoglalását adja mindannak, amit napjainkig mondott és írt a maga, de nemcsak a maga népe, hanem az összes jugoszláv népek történelmi sorsáról. Jóllehet a regény még befejezésre vár, mert még nem sorakoztatta fel a végleges érveket azokról a kérdésekről, amelyek szerzőjét foglalkoztatják, keletkezése máris kultúránk legjelentősebb dátumainak egyike... A *Zászlók* arról szól, hogy milyenek voltunk, válságainkról és dilemmáinkról, összeomlásunkról és csalódásainkról... Regényében Krleža felfedi a mai ember minden vívódását, rámutat a körülményekre, amelyek az egyének csődjét, pusztulásukat és vereségüket előidézik. Az egész könyv egyfajta dialógus a fellázadt és a legyőzött ember között, és története annak, miként lesz legyőzötté a lázadó. Ami letöri és legyőzi ezeket az embereket — maga Krleža is ezt mondaná: a provinciális viszonyok, a mi pannón sarunk, amelynek Krleža világszemléletében végtelenül szimbolikus a jelentősége, és mindaz, ami ezt a provinciát még inkább provinciává teszi, az a sár, amelyben minden elrothad és szétesik. A *Zászlók* mind képeinek szuggesztív erejével, mind a kifejezés művésziességével humánus kiáltás mindezen körülmények ellen, és egy egész életszemlélet erőteljes tagadása." Persze, nem kevesen voltak, akiket megmosolyogtatott az az optimizmus, amellyel a hetvenéves alkotó kijelentette, hogy regényét napjainkig akarja végigvezetni; mert Krleža ezt mondta. Ma már, amikor a hatodik kötet is nyomdakészen áll, nagyon is remélhetjük, hogy a hetedik sem várat soká magára.

Más dolog ábrázolni a polgárt, a püspököt, a tábornokot vagy a bankárt, s megint más megragadni az emberit — ami nemcsak a püspökre vagy a tábornokra jellemző, ami nemcsak hellén vagy buddhista. „Szocialista módon gondolkozni azt jelenti: széles látókörűen, egyetemes emberi módon gondolkozni; Buddhától és az Upanisádoktól a Rigvédáig, Tassótól Byronig — mondja egyhelyütt Krleža. — Ám ma is sokan vetik fel a kérdést: szükséges-e, hogy az irodalom elkötelezze magát politikailag? Az irodalom depolitizálásáról szóló, véget nem érő prédikációk a szocialista áramlatok ellen irányulnak. Sok konzervatív irodalmi irányzatban élénk virágzásukat élik ezek a jelszavak. Pedig ami az irodalmat illeti, ma is azt lehetne mondani, hogy nem az a kérdés, vajon valamely költő vállalja-e a politikai cselekvést, hanem az, hogy *miként* dolgozza fel ezt a politikai cselekvést az irodalomban."

Bácski György

FEDOR ÚR HALÁLA

Fedor úr haldoklik. Nyersen túlégetett majolika, agyagnak halványan égő rögje, már föld, tompa, értelmetlen föld, de ugyanakkor még mindig gondolat, harapós, halódó, s mégis világos, önző, reménytelen magányosságában mélyen elkeseredett gondolat. Fedor úr, egyrészt már tetem, másrészt még élőlény, minden élő emberi kísértésre konvencionális mosolyú néma maszk, a füle felfogja még a hangok mindegyikét, de az már meghaladja az erejét, hogy akár egy szót is szóljon. Szólna Fedor úr, látszik, hogy igyekszik némi hangot kiszorítani gégéjén, de csak motyog, és úgy nyeli a magánhangzókat, mint holmi keserű piru-

lát, de lenyelni nem tudja őket, megakadnak, a nyelőcsövét fojtogatják. Egészen a zsigerekig leheli be a tüzet, lófogait vicsorgatja, kitátott garatja sípol, mint a szárazra vetett szépiáé, fuldoklik, száraz ajkait nyalogatja, az agyarai összekoccannak, mint a halálra sebzett kandisznóé, sárga fogak, sárga koponya, minden sárga a szobában, meg minden szürke, egész reménytelenül szürke, s szürke felhőivel maga az égbolt is szürkén pislog be a szürke ablakon, egészen szürke az ágynemű vászna, szürke hús az ágyban, elárasztva szürke fénnyel, ám bármennyire is emberi nyomorúság-csomó, kísérteties éberséggel figyel Fedor úr, a szeme még nem aludt ki, és éberen figyeli maga körül az eseményeket, Fedor úr teste, földi szenvedéllyel tapadva az ágy vásznához, még melegen, de mindentől, ami forró, már felfoghatatlanul messzire szakadva, mégis olyan iszonyúan szomjas a földi italra, akár az ellobbanó lámpa az olajra. A fény szürke rezgése a szürke szemben, amely Fedora asszony minden mozdulatát kíséri, akivel hosszú napokat, sőt nemcsak napokat, hanem éveket is eltöltött, és most minden csak addig a passzív megállapításig terjed, hogy Fedora asszony az, aki szesszel dörzsöli a talpát. Ennyi, és semmi más.

Amióta a világ világ, asszonyok mossák a halottakat, Fedor úr pedig még nem halott. Fedor úr lélegzik, egyelőre néz és figyel, és lám, Fedora asszony a lábait dörzsöli, egészen higgadtan, mintha elpatkolt volna már, igen, igen, Fedora asszony ma este még irgalmas szamaritánus, aki régi szokás szerint mossa a halottat, reggelre pedig már özvegy lesz! Ez az asszony, akit ő mindenkor ünnepélyesen, különös pátosszal „az én asszonyom"-ként aposztrofált, ez az ő „asszonya" már az özvegy szerepét játssza, és meg kell hagyni, nem is túl kíméletesen. Fedora asszony számára ez repríz. Egykor ő már mint özvegyasszony került e tető alá, és érkezésének első napjától nem volt szabad elfelejteni, hogy özvegyként érkezett. Az asszony bizonyos rutinra tett szert férjeinek mosdatásában, bravó, mindezt ügyesen játssza meg, ma este még ápolónő, persze, most még kedvesnővér, patyolatfehér csipkeblúzban, fekete, sűrűn redőzött selyemszoknyája titokzatosan suhog, gondosan felkapcsolt selyemharisnyája olyan átlátszón tündököl, hogy az ízületeken rózsaszín húsa démoni varázzsal átsugároz a fekete selymen. Selyemharisnyája nem véletlenül ilyen kihívó az átlátszó fekete selyem alatt, nem, szoknyája susogó selyemharangja alatt forró női comb süt, áldott, dús csípő ring, ez a selyemharisnya nyilván nem a komikus halottmosás miatt ilyen szégyentelenül átlátszó, ó nem, az ő dereka új kalandokra készül, mert ha nem volna hajlamos különféle gyanús játékokra, lába sem villogna ilyen kacéran újdonatúj, fekete, pelyhes gazellabőr cipőjében, ezek az ünőpatácskák nem ugrándoznának ilyen szégyentelenül Fedor úr körül, ha nem ugrándoztak volna már egy másik bak körül, mert akkor is így szökdécselte körül a halottas ágyat, amikor első férjének holttestét mosta. Átkos cipői alattomos titkot rejtenek, valakiben azt a reményt ébresztik, hogy ennek az özvegynek a báját nem oltja ki egy ostoba haláleset, mint ahogyan akkor is eleven volt, amikor férjhez ment Fedor úrhoz, aki most olyan döbbenten csodálkozik ezen az átlátszó női fogáson, mintha nem esett volna ő maga is áldozatául e csábos női harisnyának. Egészen természetes: férjének halála nem derült égből lecsapó mennykő! A halál az évek unalmas fenyegetőzéseként jelentkezik, nem, nem, látszik, hogy

Fedora asszony nem hagyja magát, nem hát, mert a gazdag özvegyasszonyok sosem szűkölködnek kérőkben, és nem kell elfelejteni, hogy az asszony még ezen az éjszakán, még az első kakasszó előtt csipkés terítővel fogja letakarni, mint egy névnapi tortát, be fogja pakolni, mint holmi régi, agyonnyúzott zakót egy fadobozba, és mélyre süllyeszteti, minden emberhez méltó szint alá, el fogja ásni egy csomó sáros göröngggyel oda, ahol a helye várja, hogy könyörtelenül otthagyja őt pléd nélkül, egészen egyedül, egy faládában, papírpárnákkal a feje alatt, hagyja, hogy bedobják egy olyan fekete gödörbe, amilyenben az első férje fekszik, az, aki őt már évek óta szívélyesen várja, igen nyájasan, itt meg a kacér, karcsú, még mindig bájos, még mindig légies, könnyed balerina ugrándozik, top-top, top-top, olasz cipellőiben, mint ahogy akkor is ugrándozott, amikor együtt temették el azt a jámbort, akinek fogalma sem volt arról, hogy felszarvazott férj. Fedora asszony tehát egész józanul mérlegeli a körülményeket, ő meg, lám, nem képes egy szóval sem előhozakodni, hogy előtte minden világos, hogy mindezt látja és tudja, hogy már hónapok óta kétségtelennek érzi, miszerint Fedora asszony mégis, mindennek ellenére bizakodva néz a jövőbe, teljesen összpontosítja gondolatait, és számára ez a temetkezési szertartás nem egyéb puszta formaságnál.

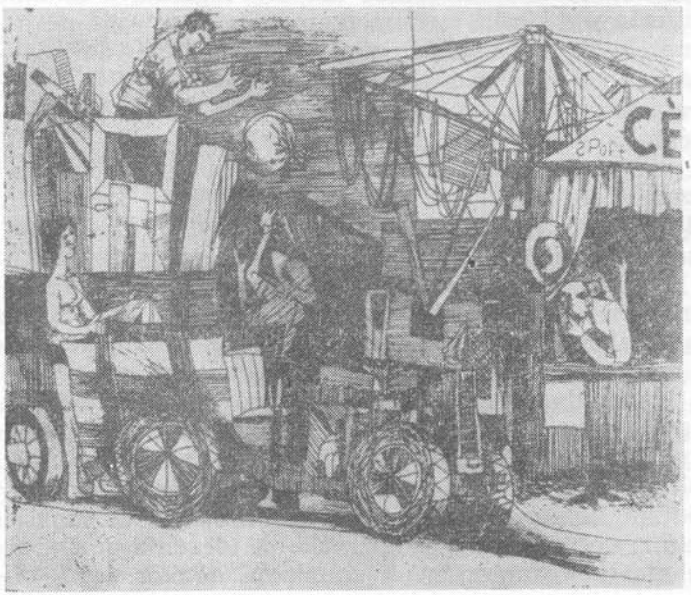
Igaz, lehull a függöny, de a komédia tovább folyik... Új szereposztás következik. Fedora asszony számára ez csak egy elkötelezettség betetőzése és vége, neki rendeznie kell az ügyeit, el kell égetnie a régi leveleket, új kompótokat kell készítenie, át kell festetni az egész lakást, új parkettet tétetni, páholyt bérelni a következő évadra, mert csak nem fogja megváltoztatni az életmódját csupán azért, mert Fedor úr eltűnt a láthatárról. A kulisszák mögött már új gavallér várja, új igényekkel, más ízléssel, és mihelyt ennek az — ismert forgatókönyvet követő — hátborzongató játéknak vége szakad, rózsacsokorral megjelenik majd a vőlegény, ahogy kezében rózsacsokorral jelent meg Fedor úr is, miközben barátja, Leone a ravatalon feküdt. Minden megy a maga útján. Összeverődik a társaság, amely elkíséri az embert úgynevezett utolsó útjára, visszajövet pedig a rokonság itt lesz ezekben a szobákban, ebben az ő lakásában. Akad majd egy talpraesett személy is, akinek gondja lesz rá, hogy a családot temetés után valamivel megkínálják, mert végül is emberek vagyunk, s a halotti torokon mindig vidám a hangulat. A vidám fickó szerepét akkor maga Fedor úr játszotta el, konyak és szendvics mellett fecsegtek összevissza, kávét és teát főztek, ugattak a megboldogultról, „Istenem, volt, nincs, íme, néhány nappal ezelőtt még élt és most, lám, meghalt, hát így van ez, meghalt, nincsen többé" — ugattak, mint ahogy ugatni fognak holnap vagy holnapután, ha Fedor urat emlegetik, hogy minden tekintetben tisztességes ember volt, mindenkivel gavallér, szoknyavadász, megigézettje a velencei cipellőben ugrándozó őzike-lábaknak, vesztére, sosem fukarkodott a szerelmi szolgálatokkal, ó, igazán nem, de hát könnyű volt neki, jómódú volt, az asszonyok panaszkodtak ugyan, hogy túlságosan gyors a szerelemben, sose voltak képesek utolérni, de nem mind, már amelyik, és az is hírlett róla, hogy mestere volt a titokzatos játékoknak, mindent együttvéve jó hírnévnek örvendett női körökben, egyébként ami a férfitekintélyt illeti, a női szívek könnyen olvadnak, és miért ne pletykáljunk, a felebarátot

kipletykálni azt jelenti, hogy igazat mondunk róla, és ha nőkről van szó, férfi és nő között minden ördöngösen bonyolult, melyik fogja a másikat leteríteni, melyik jár túl a másik eszén, hogy kifossza vagy megtermékenyítse, ki kitől örököl majd, mindez válójogilag elrendezve, magán- és kánoni módon koordinált helyzetek és előhelyzetek, élet és előélet, és a végén mégsincs kiút, a végrendeletről van szó, Fedora asszonynak pedig kezében van a végrendelet, a sors akarata, hogy egyiküknek túl kell élnie a másikat, Fedora asszony már napok óta félgyászt hord, és ha majd megkondul a harang Fedor úr szerencsétlen lelkéért, csak fel kell vennie a fekete blúzt, és máris hamisítatlan özvegy, meg is békélt sorsával, mégpedig éppen ma este, talán egy-két percen belül, ez a furcsa női lény tulajdonképpen alacsony, aránytalan, ellenszenves, száraz és vékony ajkú, a golyva egyelőre még diszkrét, de máris kétségtelen jeleivel, rikító vörösre festett hajjal, fehér csipkeblúzban, ez az ő drága olasz blúza, már első férjét is igyekezett meggyőzni róla, hogy milyen nevetségesen olcsó volt, ezt az olasz csipkét „méterre árulják", így tartott ez évekig, és első férje is évekig úgy tett, mintha elhinné, hogy az olasz kelme olcsó, és ezenfelül igen, még az is, hogy akármiről folyt a beszélgetés, mindig Fedorra terelte a szót, azokon a végtelen unalmas vacsorákon és ebédeken, vendégekkel vagy vendégek nélkül, hangversenyekről, tökéletesen arányos férfitestekről, mindig a képzeletbeli „tökéletes férfitest"-ről álmodozott, férje, Leone úr pedig Fedora szemében köpcös, a kelleténél vagy három centiméterrel alacsonyabb volt, Fedora ábrándozásaiban a férfiak tulajdonképpen szebbek a nőknél, „lehetnek-e a férfiak egyáltalában szépek, talán mégsem, madame", ellenkezett udvarlás közben Fedor úr akkoriban, amikor kölcsönösen bájolgatták egymást, ám ő azt válaszolta, hogy igenis lehetnek, olyan tudatosan hangoztatta a valótlanságot, hazudott, és kinek is nem hazudott, az ő szemében Fedor úr, esetleg pillanatokra, valóban csinos volt, női szemmel nézve minden, ami férfias — gyenge pillanatokban a klasszikus szépség fogalmává alakul, persze bizonyos körülmények között, a férfiakat pedig úgy kell nézni, ahogy az újoncokat nézi a sorozóbizottság, végül is ízlés dolga, de tulajdonképpen borzalmas.

Ezenfelül Fedora asszony azt is mondta a férfiakról, hogy bolondok, neki minden férfi bolond volt, bolond a szerelemben, bolond, ha iszik, bolond, amikor csalja a feleségét, bolond, ha kártyázik, Fedora asszony különben is bőbeszédű, társalgása egyfajta karattyolás, kerepelés, és csak az ördög tudja, miért hagyja magát az ember nőktől léprecsalni? Nők, nő, és mi az, hogy nő, manapság egyáltalán sokat emlegetik a libidót, de mi az, hogy libidó, megszűnik a libidó is egyszer, és mindannak, amit nőnek és nőiességnek neveztek, elérkezik az alkonya, a test hülye bomlásának nyitánya, amikor a fej zúg, mint ócska petróleumlámpa, füstölög az agy, a test minden ízületében dobog a szív, a talpadtól a tarkódik, hámlik a bőr, lecsukódnak az elködösült, zavaros szemek, kialszik a tekintet, sípol a légcső, mint a kivénült klarinét, oda a férfiszépségünk, kocsonyás minden, mint a szétfőtt kása, pedig olyanok voltunk, mint a fiatal kutya, szimatoltunk erre is, arra is, mindenfelé, átugorva kerítéseken, most meg döglődünk, behozzák a friss újságot a szórakoztatásunkra, hogy még indulás előtt elolvashassuk, mit írnak az idegenforgalomról, turisták, idegenforgalom, ezek varázsszavak voltak mindenkor, erről ol-

vastunk naponta évekig, ez kétségtelenül igen fontos a népgazdaság szempontjából, úgy tetszik, valóban így van, még ebben a pillanatban is, a szív harangja kondul, bim-bam, bim-bam, a nap és a rétek, a nap átsüt a fasor lombjain, nem vagyunk egyedül, menet kísér, utaznak, a fehér csipkeblúzos hölgy meg fagylalttal dörzsöli a talpunkat, harmatos rózsaszín eperfagylalttal, ez kellemesen hűsít, átadjuk magunkat az alvásnak, köszönet mindnyájuknak, a régi torony körül fecskék cikáznak, de nem is fecskék, hanem bársonyos, pelyhes kis vaginák, elbűvölők, mint a kis denevérek, zeng a harang, bim-bam, bim-bam, mindez valahogy ziláltan, nyugtalanul, széthányva, függetlenül városoktól, utcáktól, mozgástól és kocsiktól, a tolongás pedig mind kevesebb, sok a nagynéni, az unokatestvér, a koma, a rokonság furcsa szerzet, lakodalomra érkeztek, hangosak, kacagnak, pezsgőznek, ez Fedora asszony lakodalma, a bankett véget ért, elhangzottak a pohárköszöntők, likőröket isznak, a forró kávét szürcsölik, úgyhogy hallatszik is a szürcsölés, örülnek, el kell őket kergetni, rájuk kell kiáltani, felüvölteni, szét kell ugrasztani ezt a víg lakodalmat, Fedora pedig fehér csipkeblúzban sír, a megboldogult férjét siratja talán, ó, nem, nem, a boldogságtól sír, amiért újra férjhez ment, elfogyott a kenyér, van kolbász, és nincsen zsemle, micsoda piknik ez, és senki sem gondolt a kiflire, töltik a sört, sötét erdő ez, valahonnan fekete szajkó szállt le a mind homályosabb barna alkonyatban, a mind sötétebb éjszakában, feketén, mint az éjszaka, a szajkó megtépetten, ingerülten károgja: „hol vagy — hol vagy", amire a nagy angol óra azt válaszolja: „Vár-jon, vár-jon, úgy-úgy, vár-jon . . ."

Horvátból fordította BÁCSKI GYÖRGY

Kondor Béla:
Céllövölde

STÉPHANE SÁRKÁNY

SZABADIDŐ-IRODALOM ÉS ESZTÉTIKAI ÉRTÉK

Az új világban az *irodalom* olyan szó lett, melyet egyes beavatott, sznob vagy autodidakta körökön kívül alig mernek kiejteni. Félreértések vagy tiltakozások elkerülése végett be kell ismernünk, hogy általában rendkívüli nyomás nehezedik arra a XIX. századból örökölt nemes intézményre, amely az irodalom elnevezést viseli. A mai tömegek kevéssé érzékenyek varázsa iránt, és a tudomány, amely kellő időben megszökött soraiból, az új elitek egész gondolkodásának urává kíván válni. Létezik ugyan a tömegkultúra írásos formája, valamint a tudományos eljárásokat követő, kísérleti anti-irodalom is, de a régi irodalom mint a belső élet kizárólagos tápláléka már csak hellyel-közzel reprodukálódik.

Igaz, irodalmárok ezrei szentelik magukat e tiszteletreméltó intézmény hű kultuszának, a hagyományosan és alapvetően művelt országokban nem hiányoznak a megújítás kísérletei sem, és az általa hordozott egyes értékek nagy életerőről tanúskodnak. Ez az irodalom a zsebkönyvek ultramodern közege révén érintkezik a tömegkultúrával, legalábbis anyagi előállításának technikáját illetően. Viszont félkezünkön megszámlálhatjuk azokat a szerzőket, akik nem félnek az akadémizmus kölöncétől vagy — hogy egy pillanatra mi is az ex-irodalmárok szavával éljünk — „balzac"-i bélyegtől. De nem óhajtunk jóslatokba bocsátkozni; a való „dialektikus görbéit" követni kell és nem előrelátni. Elégedjünk meg tehát a megállapítással: az irodalom kettészakadása ma már *fait accompli*.

Erkölcsi vagy esztétikai kritériumok alapján már nem minősíthetjük az új irodalom arculatát „igaz"-nak és „hamis"-nak, „nemes"-nek vagy „közönséges"-nek, „felsőbbrendű"-nek vagy „alsóbbrendű"-nek.

Jó és rossz tulajdonságokat egyaránt találunk a jelzett séma minden elágazásában, és ami ma egy fegyenc önvallomásaként újságárudai vagy drugstore-i „bestseller", holnapra klasszikus értékké válhat. Nemcsak durván kifejtett témákról van szó, amelyeket mások majd finomabban, gondozottan, művészibben fognak feldolgozni. Ugyanazok a szövegek lényeges átalakulás nélkül igen megbecsült művekké válhatnak. Az ízlések viszonylagossága mellett szerepet játszik ebben a rangot adó intézmények pillanatnyi elvakulása, a gazdasági erők szubtilis érdekjátéka, mindazok a közvetítő mechanizmusok, amelyeket gyakran hajlamosak vagyunk alábecsülni. Végezetül: szerepet játszik az esztétikai rendszerek meglehetősen nagy változatossága is.

Az irodalmakat közönségük szerint osztályozni szintén téves lenne. Ugyanis gyakran egyazon személyek olvassák az irodalmat, a detektívregényeket, a „halhatatlan" Paul Morand regényeit (zsebkiadásban vagy nem) és a... comics-okat. Ami a különbséget teszi és bennünket disztinkciókra kényszerít, az az illető írások tényleges művelődési-antropoló-

giai missziója. Egyesek a szórakozást vagy az ismeretterjesztést szolgálják. Mások esztétikai élvezetet szereznek. Különben a művek tényleges rendeltetésük alapján történő felosztása nem egészen új keletű, és a múltra vonatkoztatva a hivatalos irodalomnak az irodalomalattitól való megkülönböztetésére szolgált, de az utóbbi akkor még nem hatolt be a magas irodalom köreibe. Ma viszont a tömegirodalom azzal fenyeget, hogy kiszorítja a magas irodalmat és helyébe lép. Ezenfelül jellegzetes formái, tipikus tartalmai, termelésének és terjesztésének módja annyira felfokozta jelentőségét, kapcsolata a szórakoztatás más eszközeivel (televízió, film, rádió) annyira megsokszorozta hatékonyságát, hogy a szabad idő közvetítésével formálójává lett a jelen és a jövő emberének. Márpedig a szabad idő, mint nagyon jól tudjuk, egyre több és több helyet foglal el a modern életben.

Mielőtt rátérnénk a részletekre, meg kell világítanunk a régi sous-littérature szerepét és mechanizmusait, azért is, hogy jobban megragadhassuk a szabadidő-irodalom gyökereit, meg azért is, hogy megkülönböztethessük ezt a mai jelenséget a múltbelitől.

A francia írásbeli civilizáció legelső nagy termékei nem irányultak kizárólag a társadalom alsó rétegei felé. Mindenki meghallgatta a *jongleur*öket (regösöket), akik a XII. században elszavalták, elénekelték a *chanson de geste*-eket. Felvetődhetne a kérdés, hogy ez esetben nem inkább a kor nagy irodalmával állunk-e szemben? Az igazság az, hogy akkor még a latin volt az irodalom nyelve, és minden, amit franciául fogalmaztak meg, automatikusan a sous-littérature körébe tartozott. A dilemmát megkerülhetjük azzal a feltevéssel, hogy a szórakoztatás szintjén a jongleur (ma is félig népi elem, félig értelmiségi) maga köré gyűjti az írástudókat, a köznépet, a lovagokat, tehát a kor minden osztályát. Közös meggyőződések és erkölcsi értékek lehetővé tették a közös szórakozást. Ezen túlmenően pedig a közös vonatkozások tartalma folytán egy nagy esztétikai (etikai és metafizikai) értékű sous-littérature-rel állunk szemben, amely remek formára talált. A legelső ismert chanson de gesteek (Chanson de Roland, Chanson de Guillaume) már mint műalkotások is számottevőek voltak.

A XII. században létezik tehát egy olyan irodalmi forma, amely a sous-littérature határövezetében helyezkedik el, és az irodalom magasabb régiói felé törekszik. Valóságos prefigurációja annak, amit a szabad idő ma adhat, és annak is, ami a tömegirodalomból keletkezhetne a jövő mindinkább homogén társadalmában.

A *chanson de geste*-ek utókora nem kevésbé tanulságos: a XIII. században sorra bekerülnek a magas irodalomba, elfogadott művészi eljárások birtokában a francia nyelvű magasirodalom egyik műfajává válnak. Értékeik kétségkívül hozzájárultak a francia nyelvű magasirodalom intellektuális elismeréséhez. De mindjobban elterjedvén, a következő évszázadban már a sous-littérature legfőbb műfajai között foglalnak helyet, és ebben az irányban folytatják útjukat a következő századokban, még a könyvnyomtatás elterjedése után is.

Az átmenet a sous-littérature-ből az igazi irodalomba, a választófal hiánya a két irodalmi terület között megnyilvánul a középkori regények esetében is. Chrétien de Troyes-jal ezek az antik vagy barbár történetek,

melyeket előtte kezdetlegesen fordítottak le, „irodalmiasulnak" és újból nagy irodalommá válnak.

Ha egyáltalán van különbség ebben a vonatkozásban a chanson de geste és a „regények" között, ez csupán abban áll, hogy a chanson de geste-ek története harang alakú görbét ír le, míg a főként a klasszikus antik irodalomból (például az Aeneisből) származó regény ellentétes menetű, felfordított harang vagy serleg formájú görbét alkot.

E két alakzattal újból találkozunk a középkor óta eltelt évszázadok során. E tekintetben nincs változás. A változás más vonatkozásban következik be: a művelt emberek mind kevésbé olvassák a népnek szánt sous-littérature-t, a nép pedig mindinkább a ponyvatermékekre korlátozza olvasmányait. Helyenként létezik azonban az elitnek szánt sous-littérature is, ilyformán az elit időnként párhuzamosan kétfajta irodalmat olvas.

A nyomtatott műveknek a tagozódása társadalmi osztályonként, ez az új jelenség, amely tulajdonképpen kétszáz-kétszázötven évig tartott országonként, soha nem akadályozta meg az irodalmi termékek vándorlását egyik területről a másikra. Ezt bizonyítja egyes műfajok története. A rengeteg lovagregényből, ebből a műveletlen nemesek által fogyasztott sous-littérature-ból születik meg Spanyolországban a *Don Quijote*. Majd a regénynek egy időre újra vissza kell süllyednie egy, a nemeseknek szánt sous-littérature aljatermékévé.

Franciaországban a XVI. és a XVII. század során a regényt alacsonyabb rendű műfajnak tekintették, és csak lassan sikerült végül is felküzdenie magát. Emlékeztetünk arra, hogy Madame de Lafayette még gondosan titkolta kilétét, mivel nem lett volna méltó egy előkelő hölgyhöz, hogy mint regényírót ismerjék.

A XIX. századnak kellett eljönnie ahhoz, hogy a regény elfoglalja elismert (hivatalos) helyét a nagy irodalmi műfajok sorában. Láthatjuk tehát: minden korban léteztek a sous-littérature helyzetében levő remekművek, de előbb-utóbb „státust" változtattak, akár az utókor elismerése által (Chanson de Roland), akár úgy, hogy motívumaik alapján magasirodalmi termékek keletkeztek.

Tehát a sous-littérature-t mint elvben rossz minőségű irodalmat tévedés volna elítélni: a két irodalmi zóna között sohasem hiányzott a közlekedés. Mindig voltak témák, címek, „patternek", amelyek felkapaszkodtak vagy leereszkedtek a létrán, vagy inkább amelyek átlépték a határt. Gyakran előadódtak kétes esetek is, amelyek a határzónában maradtak (a *chanson de geste*-ek a XII. században).

A szabadidő-irodalom küszöbén állunk. Mint a sous-littérature örököse, olyan szellemi és esztétikai értékeket rejt magában, amelyek kivívhatják elismerésünket, még akkor is, ha elsődleges hivatása a szórakoztatás vagy az ismeretterjesztés.

A tömegek műveltségi színvonala — hála az iskolázásnak — magasabb lévén, mint a középkorban, „változatossági szükségletük" invenciót igényel. Márpedig mi más az invenció, mint a költői kutatás legsajátosabb indítéka? Apollinaire, az egész jelenkori költészet őse ismételten és világosan megállapította ezt. De ha nem is invencióról volna szó, akkor is a legalább félig-meddig eredeti képzelet más formájához kellene folyamodnunk a maga, legalább „monstruózus" bonyolultságában és tekervényességében. Mivel a képzelőerő minden művészet anyja, magában a tö-

megkultúra értelmezésében alkotó ellentmondás jelentkezik. Jól látta ezt a tömegkultúra egyik nagy szakértője, Edgar Morin: az eltömegesedés létrehozza a sztereotípiákat, majd megteremti az eredetiséget. Ha a nagyméretű kommercializálódás, az egymást semlegesítő, masszív s ellentmondó politikai és gazdasági nyomások minden tartalmától kiüríteni törekszenek, semleges közeggé igyekszenek tenni a tömegirodalmat, akkor ez a közeg állandóan kihívást hordoz, amely kérdésessé teszi a fenti célok elérését.

Tehát a tömegirodalomról szólva egyáltalán nem zárható ki az esztétikai értékek keresése. A szabad idő kitöltése mint funkció mit sem változtat ezen a tényen. A tömegirodalom nem érhet távolabb az irodalmi megújulás távlataitól, mint a kísérleti költészet.

Fel kell figyelnünk a „happy end nélküli", a kiábrándulást kifejező irodalomra és a „littérature noir"-ra, melyben forrong a kontestáció és a helyzet alapvető megkérdőjelezése. Ezekben az esztétikai értékek *gyakoribbak*, mint más szabadidő-áramlatokban. Nem kell összetéveszteni azonban a *kisebbségi* áramlatokat, vagyis egyszerű, alig kihasznált, alig jelzett lehetőségeket a szabadidő-irodalom tömegének súlyos valóságával. Az utóbbi egész külön világ, saját törvényeivel, műfajaival, mint amilyenek a rajzos történetek (comics), a fotó-regények, a dokumentum-történetek és tanúságok, családi és rózsaszínű tárcák, regények, detektívregények, filmcsillagok életrajzai, „pornók", orvosi-lélektani tanácsadókrónikák.

Mindezeknek a formáknak megvan a maguk saját, a nagyirodalomtól eltérő mechanizmusa, s összeköti őket az a vonásuk, hogy formájukban és tartalmukban az ipari tömegtermelés általános imperatívuszainak alávetett információ-közvetítők.

Példaként egy közelmúltban megjelent újsághírt fogunk elemezni. Az „egyszerű riport" műfaja lehetővé teszi azoknak a manipulációs mechanizmusoknak a megfigyelését, amelyeket sokkal bonyolultabb esetekben és számos más műfajban is alkalmaznak.

Egy Chartrand nevű quebeci szakszervezeti vezetőt olyan bíró elé idéznek, akinek illetékességét elfogultság címén nem ismeri el: a tárgyaláson a bírót „aljas zsoldos"-nak nevezi. Egy évi börtönre ítélik a törvényszék megsértéséért.

Hogyan tárgyalták a lapok ezt a napihírt?

Egyes bulvárlapok Chartrand sértő szavait emelték ki, kihallgatását részletesen elbeszélték úgy, hogy kevésbé kifejező, de nem kevésbé erélyes szavak fordultak elő, és e lapok közvetítették érvelését is. Egy négyperces kihallgatás ily módon való tálalása felhívta a figyelmet a tárgyalás látványosság-jellegére, és felduzzasztotta a közölt információt. A napihír hangsúlyozta a festői elemeket, ismertette Chartrand emócióit, reprodukálta legfrappánsabb kifejezéseit és hevességét. Ez a beszámoló kiemelte a vádlottat a bírósági eljárások rutinjából, sajátos, erőteljes, lendületes egyéniséggel ruházta fel. Az (esetenként) jól szórakozó vagy felháborodott, talán egyenesen lelkesedő olvasónak vagy azonosulnia kellett a vádlottal, vagy önmagát kifejeznie. Vagy Chartrand mellett van, vagy ellene, esetleg inkább mellette vagy inkább ellene, mint a hír olvasása előtt. A harmadik lehetséges magatartás: élvezni a felidézett drámai feszültséget, szórakozni a „látványosság" összes szereplőinek kárára.

Az is lehetséges, hogy az olvasót megriasztja az ennyire heves összetűzés, az ennyire nyílt kihívás, az ilyen kemény büntetés. Mindenképpen szenvedélyes érdeklődést mutat. Az információ efféle kezelése aktív, gyakran szenvedélyes hozzáállást vált ki az olvasóból.

Meg kell jegyeznünk, hogy más lapok nem követték a drámai összeütközést, a bíró megsértését és az ítéletet hangsúlyozták, anélkül, hogy kitértek volna Chartrand indítékaira, kirohanásait pedig színtelenül és röviden foglalták össze.

A riport fentebb bemutatott sajátos módszere alkalmazható valóságos vagy fiktív tartalmakra (filmen, televízióban, rádióban vagy nyomtatásban). Ily módon a riportokból levont tanulságként a tömegkultúra áramlatait a „feszültség"-pólustól a „szórakozás"-pólusig húzódó egyenes mentén helyezhetjük el. Azt mondhatják erre, hogy a hollywoodi „rewriter"-ek és „forgatókönyv-írók", a „bestsellerek" szerzői nagy hozzáértéssel fogják adagolni a feszültséget és a harmóniát. Erre az a válaszunk, hogy a feszültség jellege alapján döntjük el: a termék melyik áramlathoz tartozik.

A következőkben bemutatjuk az irodalmi tömegtermékeknek áramlatonként és az áramlatokon belül témánként csoportosított sorozatát:

1. *A „rózsaszínű" áramlat*
   Rózsaszínű, szerelmi, családi, tárcaregények

2. *Tudománynépszerűsítés, áltudomány*
   földrajz
   természetrajz
   művelődés
   egészségügy (valamint szexológia)
   lélektan
   etika
   vallásgyakorlás dokumentumok

3. *Játék*

4. *Sport*

5. *A kozmikus áramlat*
   Asztrológia
   Világűr-népszerűsítés
   Világűr-utópia

6. *Science-fiction*
   Kalandos utópia
   Antropológiai utópia

7. *Kalandregény*
   Detektívregény
   Kémregény

8. *Társadalmi, politikai dokumentumok*
   Támogatás, propaganda, megindító és társadalmi kritikai írások

9. *Anti-happyend*
   Társadalmi „kudarcok" dokumentumai és elbeszélése

10. *A „fekete" áramlat*
    Tabu-szerzők (pl. Sado) népszerűsítése
    Szex-irodalom
    Bűnözők vallomásai és népszerű kriminológia
    Pornográfia
    Perverziók, kábítószer, brutalitások

LENGYEL GYÖRGY fordítása

ION IRIMIE

TUDAT – TÁRSADALOM – EGYÉN

A társadalmi tudat a fejlődés hosszú és körülményes történelmi folyamatában bomlik alapformáira. Ez a fejlődés kevésbé érinti azokat a pszichológiai folyamatokat és logikai formákat, amelyekre a tudat épül. A fejlődés elsősorban a társadalmi tudatformákat határozza meg, pontosabban azt a tartalmat, amellyel ezek történelmileg feltöltődnek. Megnyilvánulásának kezdeti fázisaiban a társadalmi tudat mitológiaként jelentkezik. Ebben a szakaszban a valós magyarázatok szerves egységet alkotnak a fantasztikus elképzelésekkel: a tudomány, a filozófia, a művészet elemei nem válnak még el a vallásos képzelet szüleményeitől. Az alapformák differenciálódása fokozatosan megy végbe. Előbb a különböző népek vallásai különülnek el a tudomány és filozófia még osztatlan együttesétől, majd ez utóbbiból kiválnak a természettel, a társadalmi élettel foglalkozó különféle tudományok. Ugyanígy differenciálódnak a politikai, erkölcsi és jogi élet normái is. Ez a folyamat pozitív következményekkel jár mind a tudományra, mind a filozófiára nézve, mindkettő egyre inkább megközelíti alapvető sajátosságát és hivatását. A tudomány a szellem olyan létformájává alakul, amelynek hivatása a társadalom felfegyverzése a részfolyamatok okainak és törvényszerűségeinek ismeretével. A filozófia pedig mindinkább a világnak mint totalitásnak magyarázatára szolgáló eszmék rendszerévé válik, mely lehetővé teszi az ember számára a világ, embertársai és önmaga iránti alapvető magatartásformák kialakítását. Közeledik specifikumához és céljához a művészet, a politika, a jog és az erkölcs. A társadalmi tudatformák differenciálódását eszmei tartalmuk gazdagodása jellemzi. A társadalmi tudat történelmi-társadalmi meghatározottsága az eszmei tartalom és a magatartásformák fejlődésében követhető nyomon. Az összegezés sajátos dimenziójában a tudomány és tudományok, a művészet és művészetek, a filozófia és filozófiák, a politikai eszmék és intézmények, az erkölcs, a jog, sőt a vallás történetével van dolgunk. Egyszóval a kultúra hosszú és gazdag története áll előttünk.

Tartalmi és formai differenciálódása, térben és időben való elhelyezkedése, jelentésbeli és értékbeli megosztottsága ellenére a társadalmi tudat *rendszerként* jelentkezik, amelyben az eszmék, az érzelmek, a meggyőződések összefonódnak, és kölcsönösen feltételezik egymást. A társadalmi tudatformákra viszonylagos önállóságuk ellenére sem a puszta egymásmellettiség jellemző, hanem a kölcsönhatások szoros összefüggésrendszere.

Mint rendszer és tudatos tükrözési szint a társadalmi tudat csakis az egyéni tudatra épülhet, és az egyéni tudatban nyilvánulhat meg. Formáinak és tartalmának nincs valamiféle szubsztanciális és energetikai hordozója, amely konkrét egyének mellett vagy felett álló lenne. Az, amit társadalmi tudatnak nevezünk, feltételezi az egyének bizonyos csoporto-

sulását, többé-kevésbé szervezett közösségekbe való társulását. A csakis egyéni tudatban létező társadalmi tudat nem egyszerűen összegeződés, hanem olyan szintézis, amely csak általános összközösségi szinten érvényes elemeket, eszméket, érzelmeket és meggyőződéseket tartalmaz. A közösség a társadalmi tudatban egyrészt a környező természetet, másrészt saját történelmét értelmezi. Ugyanakkor létrehozza a megfelelő magatartásformákat is.

Szintézis lévén, a társadalmi tudat eltekint ugyan az eszmék és meggyőződések létében és mozgásában adott egyéni árnyalatoktól, de azért konkrét egyének megismerő és cselekvő gyakorlatában realizálódik. Az egyéni alkotótevékenység kultúrában tárgyiasult termékei alkotják a technikai, tudományos, művészeti, erkölcsi, filozófiai stb. értékek kincstárát, s mint társadalmi értékek a nevelés és oktatás közvetítésével maguk is részt vesznek az egyéni tudatalakításban. Bár a társadalmi tudat összetevői tulajdonképpen az egyéni tudat információfelvevő és -átadó tevékenységében gyökereznek, az egyéni tudat általános tartalma és lényege a társadalmi tudat eszme- és magatartásrendszeréből származik. A tudatjelenségek szintjén, főleg tartalmi vonatkozásban, nehéz határvonalat húzni egyéni és társadalmi között. „Tiszta" egyéniről és „tiszta" társadalmiról aligha beszélhetünk.

Az egyéni és a társadalmi, persze történelmi fejlődésében, egyre inkább fedi egymást. Bár van a szabálytól eltérés, e közeledés során az ellentétek csökkenhetnek vagy meg is szűnhetnek. E téren jelentős előrelépés, ha a szocializmus megteremti a reális gazdasági előfeltételeket ahhoz, hogy az egyéni érdekek, eszmék, célok, meggyőződések és eszmények szervesebben illeszkedjenek a társadalom átfogó nézeteibe, és viszont. Eszményi vonatkozásban a kommunizmus elvont lehetőségeként abszolút azonosságok is feltételezhetők. Valójában azonban legfeljebb aszimptotikus közeledés lehetséges ahhoz, aminek lennie kellene a tökéletes egybeeséshez. A valós mozgások interferenciái ellenére a társadalmi és egyéni tudat közti határok nemcsak, hogy fennmaradnak, de olykor különböző konfliktusok forrásai is lehetnek. Ebben a helyzetben — legalábbis bizonyos viszonylatokban — az egyéni tudatképződmények nem illeszkednek be — vagy legalábbis nehezen illeszkednek — a társadalmi tudat rendszerébe, és fordítva. Az egyéni és a társadalmi tudat egysége és ellentéte a társadalmi lét és társadalmi tudat, gazdaság és ideológia, politika és filozófia, tudomány és vallás, különböző filozófiai elméletek közötti egységet és ellentétet tükrözheti vissza. Bármilyen nagy legyen is a tükrözés részaránya e folyamatban, az egyéni és társadalmi közötti dialektikus viszony a tudatfejlődésnek egyik belső forrása marad. Ebben a dialektikus viszonyban fogadja be vagy utasítja el, veszi át vagy sem egyik ember a másik eszméit, magatartását. Ebben nyilvánul meg az alkotó gondolkodás és a kritika. Az eszmék és magatartások nyílt megütköztetése új eszméket teremt, új meggyőződéseket hoz létre. Ezek kezdetben szubjektív javak. Objektíválódásuk során azonban különböző úton-módon társadalmi javakká válnak, vagyis történelmi valósággá. A társadalmi lét szféráiból aztán tükrözés útján újra visszakerülnek a tudatba. Ebből az oda-vissza játékból — társadalmi lét és társadalmi tudat közt, eszmék és cselekvés, érzelmek és cselekvés közt, elmélet és intézmények közt — született meg a történelem és maga a társadalom. A tu-

dat, különösen társadalmi tudat mivoltában idő- és térbelileg roppant bonyolult módon kapcsolódik a társadalmi léthez. Az a marxi tétel, mely szerint nem az emberek tudata határozza meg létüket, ellenkezőleg, társadalmi létük határozza meg tudatukat, a társadalmi életre vonatkozó valamennyi történelmi materialista elemzésben szerepel. Ezt a materialista tételt messzemenően dialektikus hajlékonysággal kell kezelni, ha meg akarjuk őrizni magyarázó értékét.

A szellemi élet a történelmi fejlődés minden lépcsőfokán a maga módján a társadalmi létkörülményeket és általában a létfeltételeket fejezte ki, s ezzel sajátos módon járult hozzá az életmód különböző társadalmi típusainak kialakulásához. Aktív szerepénél fogva a társadalmi tudat ugyanakkor mindig jelentős tényezője volt a társadalmi haladásnak. Aktív szerepét előremutató tartalma teszi lehetővé.

Abban a történelmi szakaszban, amelyben élünk, az előremutató eszméket és magatartásformákat elsősorban a szocialista tudatban leljük fel. Ez a fogalmazás azonban túl elnagyolt és általános. A társadalmi tudatnak ez a szintje korunk szellemi világának az a része, amely fejlődése bármelyik szakaszán a kommunizmus eszményének szolgálatában áll. Olyan politikai ideológiáról van szó, amely programjában, taktikai és stratégiai maximumaiban és minimumaiban egy kommunista társadalom megvalósítását tűzi ki célul. Ennek a célnak sajátos vonatkozásban, de egyaránt alárendelődik jog és erkölcs, művészet és tudomány. A marxista filozófia így válik korunk szellemi kvintesszenciájává.

A szocialista tudat társadalmi dimenzióira és szerepére vonatkozó marxista felfogás szellemében pártunk állandóan utal a tudati tényezők, a kulturális forradalom fontosságára az új társadalom anyagi és szellemi építésének kiteljesedő szakaszában. Ez a teendő ma sokkal inkább előtérbe került, mint valaha, ahogy az ideológiai munka javítását célzó dokumentumok is tanúsítják. Nicolae Ceauşescu elvtárs 1971. novemberi expozéjában világosan rámutatott, hogy az előirányzott intézkedéseket az adott történelmi pillanat, társadalmunk fejlődési távlatai követelik meg: „Országunk fejlődésének új körülményei között az ideológiai nevelő tevékenység hatalmas erővé válik, a magas fokú szocialista öntudattal, széles kulturális látókörrel rendelkező új ember kiformálása elsőrendű tényező a társadalom forradalmi átalakítására, a szocializmus és a kommunizmus felépítésére irányuló egész tevékenységben."

A magas fokú szocialista tudat elsősorban a tudomány és kultúra általános és lendületes kibontakozását feltételezi. Szükség van egy olyan politikai jellegű meggyőződésrendszerre, amely lehetővé teszi a jelenkor egész politikai valóságának megértését a kommunizmus távlatából. Szükség van egy — a társadalmi haladást szolgáló — erkölcsi értékrendszer kimunkálására.

A szocialista tudatnak, bármely vetületében nézzük is, erjesztőként kell hatnia, az embert és az emberiséget átalakító erővé kell válnia. A tudati jelenségeknek nemcsak általában a társadalmi lét magyarázatában vannak különleges implikációi, hanem az egyéni lét meghatározásában is. A tudat és az öntudat, jóllehet kívülről determináltak, különleges szerepet töltenek be az egyéni létfeltételek körvonalazásában. Az ember egyéni létdimenziói elsősorban tudatdimenziók. Az egyén annyi, amennyit képes tudatosan befogni és tudatosan átélni. A tudatos életvitel az egyén

lehetséges világa és lényege. A többi csak az egyén lehetséges világának előfeltétele.

Tudatilag és tudatában az egyén véges lény, amely a végtelenhez méri önmagát. Olyan viszonylagos lény, mely az abszolútumra törekszik. Egyike ez az ember fő jellegzetességeinek, ama jegyeinek, amelyek által az ember mindegyre túllépi önnön korlátait. A végtelen és az abszolút felé íveléséből a konkrét ember nemcsak erejének tudatában tér vissza önmagához, de végességének, viszonylagosságának tudatában is. Tudja, hogy képtelen átfogni és megérteni azt a távolabbi mindenséget, amelyhez még viszonyítja önmagát.

A végesség tudata közvetlenül a haláltudatban nyilvánul meg. Kétségtelen: az ember tudja, hogy meg fog halni. Ebből kiindulva, egyes filozófiai irányzatok a haláltudatban fedezik fel az ember meghatározó jegyét, ezt tekintik az élet legfőbb, brutálisan abszurd perspektívájának.

A marxista filozófia, materialista és dialektikus szellemének megfelelően, az ember testi és lelki végességét természetesnek, rendjénvalónak, törvényszerűnek látja. Amennyire dialektikus az, hogy születünk (akár a filogenezis, akár az ontogenezis értelmében), éppannyira dialektikus az is, hogy meghalunk. Ilyen vonatkozásban is alávetjük magunkat a létezés törvényeinek. Csakhogy az ember ennek az alárendelődésnek folyamán elsősorban nem a halálra gondolt és gondol, hanem ellenkezőjére, az életre. Nem a halálba megyünk, hanem az életre törekszünk, az élet értelmét és eszményeit keressük.

A halál tudomásulvétele nem az élet értelmetlenségének, hanem éppen értelmének tudatára ébreszt. Végességünk tudata az élet értelmével való szembenézésre kényszerít. Ha nem élünk bármeddig, nem élhetünk bárhogyan sem, ha tudjuk, hogy meg fogunk halni, meg kell tanulnunk élni, értelmet adni az életnek.

Az élet értelme mindenekelőtt tudatjelenség, életünket boldognak vagy boldogtalannak érezzük. Az értelmes élet célrairányult élet, s egyben a célok megvalósításának útja. Az élet értelméről folyó filozófiai viták rendszerint ellentétes célok ütközési területei. A célok meghatározása és kiválasztása során az egyéni tudatnak egész sor nehézséget kell leküzdenie. Honnan vegye a célokat? A történelmi eszményekből? A személyes szükségletekből és vágyakból? A gazdasági, politikai, erkölcsi értékek köréből? Az igazság, esetleg a szépség területéről? Ha a célok kitűzésében el kell kerülni a merev alternatívákat, akkor a célok harmóniájának mi a dialektikája?

Kicsi vagy nagy, felemelő vagy akár alantas célok csak tudatos próbálkozások után fogalmazhatók meg. Az emberi szubjektum cselekvően részt vesz körvonalazásukban, latba vetve a kiválasztásukhoz, a döntéshez, rangsorolásukhoz, értékelésükhöz szükséges valamennyi képességet. Az egyéni tudat eközben egyszerre determinált és szabad is, kötött is és független is. Hogy milyen értelmű és milyen mértékű ez a determináltság és függetlenség, kötöttség és kötetlenség, az mindazoknak a társadalmi és személyi feltételeknek a rendszeréből következik, amelyek között az egyén él és cselekszik. Bármely döntés legfőbb és legnehezebb mozzanatát a felelősségtudat adja. Az elkötelezettség jegyében a felelősségérzetnek két, egymást többszörösen átfedő síkban kell mozognia: a saját boldogságáért vállalt felelősség síkjában és a mások boldogságáért vállalt

felelősség síkjában. Az altruizmus különböző formákat ölthet: a családi körből kilépve olyan nagyságrendű közösségekre is kiterjeszkedhet, mint az osztály, nemzet, nép vagy éppen az emberiség. Az a természetes, ha társadalmi elkötelezettségében a tudat mozgása a társadalmi élet minél szélesebb területeit érinti.

Az önző, individualista életszemlélet nem egyeztethető össze a közösségi szellemmel. „El kell érnünk, hogy minden állampolgár a nemzeti vagyon növelésének, az összes dolgozók élete felvirágoztatásának szentelje energiáját és képességeit; csak ily módon teljesedhet ki külön-külön mindenkinek a boldogsága" — olvassuk Nicolae Ceauşescu elvtárs említett expozéjában.

A célok megvalósításához ki kell választani a megfelelő eszközöket. Ebből következik, hogy az emberi létfeltételek rendszerében az eszközök és célok dialektikája jelentős helyet foglal el. Ilyen értelemben a tudat előtt álló legnehezebb feladat az, hogy felmérje: mettől meddig cél valamely érték, és mettől meddig eszköz. A társadalmi értékek közül nem egyet (élet, ember, igazság, szépség, kötelesség) nehéz mereven besorolni egyik vagy másik kategóriába. Értékelésükhöz elengedhetetlenül szükségesnek bizonyul a dialektikus gondolkodásmód rugalmassága.

Az eszközök felhasználása és célrairányulása adja legáltalánosabb értelemben az alkotás mozzanatait. Az ember összes, testi és erkölcsi, megismerési és magatartásbeli dimenziója végső soron tetteiben jut kifejezésre, mindabban, amit lényegi erőivel átalakít. Alkotómunkájának eredménye különleges státust biztosít az ember számára, amelyben közvetlenül önmaga által létezhet, míg egyetemes létfeltételei révén csak közvetett léte van. Alkotótevékenységének eredményeként az ember nemcsak egy tőle független világgal találkozik, hanem egy olyannal is, amelyet ő teremt magának. Az ember szembesülése ezzel a magateremtette világgal különböző, ellentmondásos következményekkel jár: módosítja filozófiai nézeteit, az egyén másképp kezdi látni saját helyét a világban. Az egyén minden választásában, döntésében önmagát valósítja meg, saját lényegét juttatja kifejezésre. Az alkotás útján az ember felemeli önmagát, közelebb kerül nembeli lényegéhez, „kicsinyített istenné" válik, amint azt a természettudós és esszéista Pierre Grassé mondaná *(Toi, ce petit dieu.* Paris, 1971).

Ugyanakkor azonban az ember önmagát megvalósítva tagadja is önmagát. Azzal, hogy feltár magának bizonyos lehetőségeket, lezár minden utat más lehetőségek felé. Amikor több lehetséges közül az egyik mellett dönt, leszűkíti választási körét. Felemelkedve önmagához, el is távolodik önmagától, a lehetséges után rugaszkodva, állandóan a valóságosba hull vissza. Bármilyen kitartóan törekszik is az elvontan létezőre, soha nem jut túl a konkrét létezőn.

Az ember és termékei világa közötti szembenállás dialektikáját (közömbös, hogy milyen jellegű és értékű termékekről van szó) az elidegenedés, illetve az elidegenedés megszüntetésének filozófiai fogalma fejezi ki. Az elidegenedésben tetten érhetjük, hogy az embert milyen formákban és milyen mértékben uralja és fokozza le saját termékeinek világa. Az elidegenedés az ember önmegvalósításának, az alkotómunkában való tárgyiasulásának negatív következményeire utal. Ezek a következmények valós életjelenségekből tudatjelenségekké lesznek. Az eli-

degenedés fájó, nyomasztó tudata tág teret tölt be az ember filozófiájában, szemléletmódjában, abban, ahogyan helyét a világban fogalmilag és magatartásbelileg értelmezi.

Az emberi lét alapvető feltétele nemcsak az, hogy elidegenedjen, és örökre ebben az állapotában maradjon. További alkotó tettekkel az ember kiemelkedik lefokozottságából, elesettségéből, kiküszöböli tevékenységének negatív következményeit, közeledik önmagához, lényegi mivoltához. Az elidegenedés megszűnésének dinamikája a választás, döntés, alkotás tetteinek pozitív következményeit emeli ki, megmutatja azt az utat, amelyen az ember önmaga felé halad, önmaga teljes megvalósítása felé. Ez a valóságos folyamat visszavetül a szubjektumban, és mint az elidegenedés megszűnése jelentkezik a tudatban. Az elidegenedés megszűnésének tudata és közérzete szárnyat ad az embernek. Lehetővé teszi eszményi és valóságos felemelkedését hiteles önmagához.

Az elidegenedés és megszűnésének dialektikája, mindazokkal a tudati elemekkel együtt, amelyeket magában foglal, az egyéni és társadalmi haladás egyik fő hajtóereje. Ez a dialektika teszi lehetővé, hogy az ember Prométheusszá váljék, és annak is tudja magát, Sziszüphoszként létezzen és ilyenként tudatosítsa önmagát. A *Prométheusz vagy Sziszüphosz* alternatívának nincs fedezete a valóságban. Az ember nemcsak az egyik vagy csak a másik, mert állandóan egyik is, másik is. Ennek a helyzetnek a megértése elengedhetetlenül szükségessé válik ahhoz, hogy az ember filozófiailag lássa önmagát. Egyik forrása ez annak a bölcs magatartásnak, amely az embert nem mutatja sem naivan boldognak, de abszolút boldogtalannak sem. A valóságos boldogság éppúgy, mint a boldogságtudat, dialektikusan színezett és árnyalt.

Kétségtelen, hogy társadalmi és egyéni megnyilvánulásainak síkján a tudat még sok más kérdést is felvet. Ezek megfogalmazása, vitatása és megválaszolása az általános-szociológiai és filozófiai-antropológiai elemzések feladata. Az itt érintett kérdések csak arra hívják fel a figyelmet, hogy a tudat jelenségének filozófiai elmélete nem állhat meg sem az ontológiai vetületek, sem a tudat gnoszeológiai funkcióinak, sem társadalmi megnyilvánulási formáinak elemzésénél, hanem vissza kell térnie az emberre közvetlenül vonatkozó filozófiai kérdések felvetéséhez és megvitatásához. Ebben az értelemben, az egzisztencializmustól, különösen a camus-i egzisztencializmustól eltérően úgy véljük, hogy az „érdemes-e megélni az életet vagy sem?", „van-e vagy nincs az életnek értelme?"-kérdések nem egyedüli, igazán „komoly" kérdései a filozófiának *(Le mythe de Sisyphe.* Paris, 1942).

Mi több, bármennyire komoly és filozófiai ezeknek a kérdéseknek a tartalma, a filozofálás nem kezdődhet velük. Ahhoz, hogy valamennyire komolyan is felvessük és megvitassuk őket, előbb „a világ dimenzióit" és „a szellem kategóriáit" kell nyomon követnünk — Camus szavaival élve. Csak ezek után mondhatunk elméletileg valami magvasat az emberről és problémáiról, helyéről és szerepéről a világban, az élet értelméről. A filozófiai elemzés csak végződhet, és semmi esetre sem kezdődhet filozófiai-antropológiai jellegű meggondolásokkal. Ha ez általában érvényes a filozófiai problematika struktúrájára, annál inkább érvényesítenünk kell, amikor a tudat sokszínű, szövevényes jelenségének elemzéséről van szó.

A. SZ. JAKOVLEV EMLÉKIRATAIBÓL

Az 1906-ban született szerző hatszoros Sztálin-díjas repülőgépkonstruktőr, a Szovjet Légihaderő megteremtőinek egyike. A nevét viselő vadász-, személyszállító és bombázógépek, helikopterek, a JAK-ok már a második világháborúban fontos feladatokat láttak el. Emlékirataiból *Les chemins d'une vocation* címmel részletek jelentek meg a *La Vie Internationale* idei 1—3. számában. Alábbi válogatásunkat a francia szöveg nyomán közöljük. Jakovlev az 1939-ben megkötött szovjet—német megállapodás után Németországban tett látogatásáról számol be.

A valamivel később aláírt gazdasági szerződéseknek megfelelően a Szovjetunió kötelezte magát arra, hogy ipari berendezések, gépek és repülőgépek ellenében különféle nyersanyagokat szállít Németországnak.

A felmerült gyakorlati kérdések rendezésére J. Tevoszjan vezetésével kereskedelmi küldöttség indult Németországba. A repülésügy szakembereinek A. Guszjev vezette csoportjába tartozott I. Petrov, N. Polikarpov, V. Kuznyecov, P. Gyementyev, jómagam, valamint néhány mérnök a rokonszakmákból. Alaposan tájékozódnunk kellett a német repülésügyről, és el kellett döntenünk, mit vásároljunk.

Ilyen feltételek közepette került sor németországi látogatásomra a második világháború kitörése után. Nagyon is jól tudtuk, hogy a fasizmus elleni háborút a paktum sem teszi elkerülhetővé.

Mihelyt átléptük a határt, éreztük, hogy sűrűsödik a homály; sohasem felejtem el, milyen rossz érzés nyomasztott már kezdettől. A fények és a szikrázó tüzek óceánját magunk mögött hagyva, beléptünk a sötétség és a szorongás birodalmába. A vonat Berlin felé robogott; a fülkék ablakai lefüggönyözve, az állomások, a városok és falvak, amelyeken áthaladtunk, mély sötétségbe burkolóztak.

A német fővárosban este nyolc-kilenc után kihalt az élet. Az angol repülőgépek vártán Berlin magába zárkózott. A színházi előadások korán befejeződtek, az utcák teljesen kiürültek, s mihelyt felüvöltöttek a szirénák, az emberek rohantak az óvóhelyre. Reggel aztán a rendes kerékvágásban folyt tovább az élet, mintha visszatért volna a nyugalom. Kellemes látványt nyújtottak a zöld pázsitok és a sokszínű virágágyak. A gyermekek vidáman hancúroztak a kavicsos sétányokon, a háziasszonyok bevásárolni jártak. De már egyre hosszabbak voltak a sorok az élelmiszerüzletek előtt.

Mintha minden férfi számára kötelezővé tették volna az egyenruha viselését. Katonaruha, az SS-ek viselete, a rendőrök uniformisa, a nácipárt tagjai barna zubbonyban, horogkeresztes karszalagokkal. Még az utcaseprők és a rikkancsok is valamiféle egyensapkát viseltek.

A hitlerista tisztségviselők szívélyesen fogadtak. Feltűnő volt vendéglátó kész-

ségük fitogtatása; érkezésünk tiszteletére német és szovjet zászlókkal díszítették fel a peront. Amikor kiszálltunk a vagonból, polgári és katonai hatóságok képviselői üdvözöltek bennünket. Arcukon széles mosoly. A kézfogások véget nem érő sorozata, udvariassági frázisok, sűrű tisztelgés, semmi sem hiányzott a nyílt barátság látszatából. Az Unter den Lindenen levő Adlonban szállásoltak el bennünket, ez volt a város legelőkelőbb hotelje. Szobám ablakából az amerikai és a francia követség épületére láttam, s a Brandenburgi kapun túl megpillantottam a Győzelem útját. A szálloda főbejárata fölött szovjet zászlók lengtek. Reggelenként a kíváncsiak nagy tömege várakozott kilépésünkre. Mindig fürkésző pillantások keresztttüzében jutottunk el gépkocsijainkig.

Berlinben most jártam először, kíváncsiságom határtalan volt, s ezt nem is igyekeztem leplezni. Az összehasonlítás más európai fővárosokkal nem vált a német metropolis előnyére. Főként, mert nem volt egyénisége, mint Párizsnak, Rómának vagy Leningrádnak. Az egyébként tiszta, jól rendezett utcák valamiképpen elnagyoltnak, ridegnek tűntek, semmiképpen sem csábítottak kószálásra. Persze, a múzeumok nagyszabásúak, a színházak fényűzően vannak berendezve, a szép közkertek kellemes látványt nyújtanak. A nagy, ragyogó palotákkal és gyönyörű kirakatú üzletekkel szegélyezett főútvonalaknak, például a Kurfürstendammnak volt stílusa, de a hatalmon levő klikk katonás szellemének nyoma mindenen meglátszott.

Németország, amelyet északtól délig s kelettől nyugatig bejártunk, nem keltette hadiállapotban levő ország látszatát. Az élelmiszerjegyektől és a légvédelmi intézkedésektől eltekintve semmi sem változott, az élet rendes medrében folyt. Az ellenséges légierő cseppet sem volt tevékeny, csupán a várható bombázások lidércnyomása gyötörte a lelkeket.

Általános vélekedés szerint a német városok életritmusa mit sem változott a békeidőkhöz képest. Egyszer, a bremeni pályaudvaron, miközben a berlini szerelvényre vártunk, s egy hangoskodó újoncokkal teli vonat haladt el az egyik sínpáron, a kupék leeresztett ablakán át pityókos, handabandázó katonákat láttunk, akik fenyegetve integettek felénk; egyikük kihajolt az ablakon, és felénk ordította: „Ti is jösztök nemsokára, szarháziak!" Valószínűleg hátországi kisegítőszolgálatra beosztott németeknek nézett bennünket. A vonat már messze járt, de még láttuk a dühös katona karjeleit, s elértek hozzánk trágár szitkainak foszlányai. Az egyik német cég kíséretünkre kijelölt delegátusa zavartan motyogta: „Ne tessék törődni velük, harctérre induló újoncok!"

Ez az incidens ismét emlékezetünkbe idézte a háborút, amelyről aztán soha többé meg nem feledkeztünk németországi utazásunk során. Berlinben az angolok berepüléseinek szemtanúi lehettünk. A légitámadások erőtlenek, csekély intenzitásúak voltak, semmi kárt nem tettek a fővárosban. Inkább az volt az érzésünk, hogy csak amolyan próbariasztásokat, nem pedig valóságos bombázásokat látunk.

Megérkezésünk után néhány nappal fogadott bennünket Ernst Udet vezérezredes, Göring, az akkori légügyi miniszter helyettese. Udet hatáskörébe tartoztak a minisztérium műszaki főosztályai, tehát szoros kapcsolatban állt a nagy konstruktőrökkel, többek között Messerschmitt-tel, Dornierrel, Heinkellel. Beosztásának megfelelő hangzatos titulusa: táborszernagy.

Udet az első világháború hírneves pilótája volt, s ezen felül géptervező mérnök is. Kevéssel érkezésünk előtt sikerült megdöntenie egy Heinkel tervezte gépen a gyorsaság világrekordját. Egyébként Heinkelnek személyes jó barátja volt.

Udet már első találkozásunk alkalmával igen jó hatást tett rám. Tetszett nekem ennek a középmagas, vállas, nyílt arcú, jó kedélyű embernek a tapintata. Egy csapásra közölte velünk, hogy Göring meghagyta: mutasson meg nekünk a német légierő dotációjában levő minden gépet, motort és felszerelést.

Azt javasolta, előbb tekintsük meg a gépeket: földön és repülés közben a johannisthali repülőtéren, Berlin egyik elővárosában, s csak azután látogassunk el a Junkers, Heinkel, Messerschmitt, Wulf és Dornier üzemekbe. Ott aztán találkozhatunk a konstruktőrökkel, és kiválogathatjuk azt, amit meg akarunk vásárolni. E szakasz befejeztével újrakezdjük és remélhetőleg sikeresen be is fejezzük a tárgyalásokat. Elgondolásával egyetértettünk, s már másnap ki is mentünk Johannisthalba.

Mintha parádéra sorakoztatták volna fel őket, úgy álltak a földön a különböző típusú repülőgépek: bombázók, Junkers—88-as és Dornier—215-ös kétmotorosok, Heinkel—100-as és Messerschmitt—109-es egymotoros vadászok, Focke—Wulf—187-es és Heinschel-felderítőgépek, Messerschmitt—110-es kétmotoros bombázók, Junkers—87-es zuhanóbombázók stb.

Minden gép előtt feszes vigyázzállásban a legénység, pilóták és szerelők.

A légügyi minisztérium több személyisége, köztük **Udet, fogadott.** Udet mindenekelőtt felkérte Tevoszjant, küldöttségünk vezetőjét, hogy tekintse meg a Storch („Gólya") típusú felderítőgépeket. Ő maga a pilóta helyére ült, s javasolta, hogy Tevoszjan foglaljon helyet a hátsó ülésen. Feldübörgött a motor, és Udet nagyon rövid távon felszállt. Alacsonyrepülésben többször megkerülte a kifutópályát, majd mesterien szállt le, pontosan azon a helyen, ahonnan elindult. Tevoszjan a földre ugrott, és a gép teljesítményét méltatta. Göring később nekünk ajándékozta ezt a repülőgépet.

Miután ily módon kellőképpen felcsigázták érdeklődésünket, megkezdődött a tulajdonképpeni hivatalos látogatás. Sorra bemutatták nekünk a modelleket, tájékoztattak teljesítményeikről, fegyverzetük és a fedélzeti műszerek minőségéről. Miután az utolsó gépet is megtekintettük, a repülők egy-két perces időközökben sorra felszálltak. Mélyrepülésben keringtek felettünk, majd felszállásuk sorrendjében leszálltak. Alaposan értettek a fitogtatásnak ehhez a műfajához, nem mi voltunk az első nézői ilyenszerű látványosságnak.

A tapasztaltak hatása alatt tértünk vissza az Adlonba. Guszjevnek azonban kétségei támadtak: nem akarta elhinni, hogy a németek jószántukból mutatták be nekünk legújabb modelljeiket. „Valószínűleg könnyen félrevezethető agyalágyultaknak néznek bennünket, s elavult típusokat nézettek meg velünk" — mondotta.

Be kell vallanom, hogy az ilyenszerű, rendszerint titkosként kezelt műszaki felszerelés ennyire nyílt bemutatása valóban zavarbaejtő volt. Én is azon morfondíroztam, hogy talán az orrunknál fogva vezetnek, s elavult típusokkal próbálnak átejteni bennünket. Alapos megfontolás után arra következtetésre jutottunk, hogy nem kell elsietni a dolgokat, s mielőtt véglegesen döntenénk, végiglátogatjuk az összes üzemeket.

Az üzemlátogatások szertefoszlatták kételyeink jó részét. Miután megbizonyosodtunk afelől, hogy e motorokat és repülőgépeket sorozatban gyártják, s megismerkedtünk a műhelyek technológiai felszerelésével, meggyőződésünkké vált, hogy mindaz, amit Johannisthalban láttunk, megfelelt a Luftwaffe műszaki színvonalának. Ez volt mérnökeink felfogása. A tábornokok azonban nem így vélekedtek. „Mindez elavult, ócskavas, nem a legújabb modelleket láttuk. Ebből semmit sem érdemes megvenni" — mindegyre csak ezt hajtogatták.

Miután visszatértünk Berlinbe, a megállapodás értelmében a barátságos Udet fogadott bennünket. Magatartása azonban gyökeresen megváltozott, mihelyt Guszjev tábornok (eléggé alkalmatlan időpontban) közölte vele, hogy minden gép, amelyet bemutattak nekünk, elavult, tehát nem érdekel bennünket, s javasolta: tegyék lehetővé számunkra korszerűbb típusok megtekintését is.

Udet kijött a sodrából: „Katonatiszt vagyok, nem beszélek a levegőbe. Minden gépünket bemutattuk önöknek. Ha nem felel meg, amit láttak, jogukban áll nem vásárolni. Rábeszélni senkit sem akarunk."

Utazásunk tehát a vásárlások szempontjából eredménytelennek bizonyult.

Mihelyt visszaérkeztünk Moszkvába, felmentem a Központi Bizottsághoz, hogy beszámoljak küldetésünkről. Nem titkoltam bizonyos kétségeimet, de hozzáfűztem: az üzemlátogatások során meggyőződtem arról, hogy valóban azt az anyagot láthattuk, amely a német légihadierő felszerelésébe tartozik. A tanulmányi központokban bizonyára vannak készülő új típusok, de nem csaptak be bennünket.

Emlékirataim befejezése előtt szeretnék visszatérni Udetre.

A Szovjetunió ellen tizennyolc hónappal később kirobbantott háború idején, amikor a hitlerista légierő kezdett súlyos csapásokat elszenvedni, Udet személyében keresték a bűnbakot. Azzal vádolták, hogy a Luftwaffe minden titkát felfedte a szovjet küldöttség előtt. 1942-ben Moszkvában értesültünk Udet vezérezredesnek az „új fegyverek kipróbálása közben bekövetkezett haláláról".

A gépkonstruktőr Heinkel háború után megjelent memoárjaiban leírja, hogyan került Udet azoknak az intrikáknak a középpontjába, amelyeket Milch marsall, Göring második helyettese szőtt ellene. Heinkelnek sem sikerült összebékítenie őket. A konfliktus nap mint nap nagyobb méreteket öltött, s a Hitler kegyeibe került Milch bosszút állt.

Heinkel szerint „Udet azt hitte, számíthat a Milch ambícióit rosszalló Göring támogatására. De a marsall csak magára gondolt, számára csak saját személye volt a fontos. Kompromisszumokkal próbálkozott, és semmit sem tett Udet érdekében. Az egyetlen hatékony megoldás Udet leváltása lehetett volna, hogy Milch kerülhessen a helyére, de Göring erre már nem tudta elhatározni magát. »Nem szabad távoznod. Együtt

kell működnöd Milchhel. Ha elfogadom lemondásodat, mindenki azt hiszi majd, hogy valami gyanús van a dologban...« — mondogatta Göring."

Milch tovább szőtte a szálakat. Az ügy felforrósodása egybeesett a német csapatok Moszkva előtt bekövetkezett vereségével. Heinkel emlékirataiban a következetkezők olvashatók: „November tizenhetedikén délben Berlinből felhívott Pfistermeister (Heinkel egyik munkatársa — A. Sz. Jakovlev megjegyzése), s közölte velem: »Meghalt Udet!« Elállt a lélegzetem. »Mi történt?« »Öngyilkosság!« — hangzott a válasz.

Udet hálószobájában lőtte agyon magát. Az ügy egészen világos volt. Az Oroszország elleni villámháború nem sikerült. A Luftwaffe Keleten bevetett erői felmorzsolódtak, a maradék kezdett beleveszni a hatalmas orosz térségekbe, a gerincét kettétörték.

Már nem volt remény arra, hogy Nyugaton lehessen bevetni a gépeket.

Göring parancsára a sírásón kívül senki sem láthatta többé Udetet. Öngyilkossága a legszigorúbb titok maradt."

*

Németországi tartózkodásom idején kapcsolatba kerültem mindenféle képesítésű és a legkülönbözőbb körökhöz tartozó szakemberekkel. Mindegyikük, kivétel nélkül mindegyikük, a főkonstruktőröktől a hordárokig, telítve volt a felsőbbrendűség érzetével. A fasiszta propaganda mindegyiküket a maga képére formálta.

Utasításuk volt arra, hogy velünk udvariasan viselkedjenek. S a parancsot ez esetben is komolyan vették. De minden szavuk, minden gesztusuk gőgös volt. Persze, sohasem hallhattunk hazánkat sértő mondatokat. A világpolitikával kapcsolatos beszélgetések minduntalan Anglia pocskondiázásába torkolltak.

Főként olyan személyekkel kerültem közvetlen kapcsolatba, akik a repülésügyben tevékenykedtek: konstruktőrökkel és a légügyi minisztérium tisztviselőivel. Valahányszor az angolok ellen viselt légiháború került szóba, a hitleristák nem mulasztották el összehasonlítani a Royal Air Force-ot a legyőzhetetlen Luftwafféval, s ilyenkor aztán következtek a dicshimnuszok „hőseikről" és csodálatraméltó Göring marsalljukról.

„Na, és mivel henceghetnek az angolok? Hát ismer legalább egy híres személyiséget az angol repülőknél? Nekünk van Göringünk, Udetunk, no meg Heinkelünk és Messerschmittünk! De az angolok kivel büszkélkedhetnének?"

Utána aztán mindig elhangzott egy-egy anekdota az angolok légügyi impotenciájáról és az angol pilóták gyávaságáról.

Gondosan táplálták a gyűlöletet az angolokkal szemben. A földalatti minden állomásán, minden utcasarkon plakátok voltak Churchill képével, s alatta a felirat: „Az 1. számú ellenség", vagy pedig ilyenszerű szövegekkel: „Gott strafe England!"

Amikor Messerschmitt augsburgi birtokán időztünk, a házigazda szívélyesen invitált, utazzunk vele gépkocsin Innsbruckig.

Festői vidék Augsburg és München környéke. Fákkal szegélyezett nagyszerű utakon robogtunk át. Mindkét oldalon gazdaságok. Mindinkább hegyes-völgyes a táj, s kezdtek előtünedezni az Alpok lilás ködbe burkolózó előhegységei. Mindenfelől szép, tornyos faházak és a templomok égnek magasodó tornyai gyönyörködtették a szemet. Változatos volt a táj pompája. Smaragdzöldek a gazdag hegyi legelők. Kristálytiszta a levegő. A hegyek minden oldalról körülölelnek, az út szeszélyesen kígyózik, emelkedik, ereszkedik, szerpentineken kerülgetjük a sziklákat. Akárcsak a Krímben vagy a Kaukázusban.

Megérkezünk Innsbruckba, az osztrák Tirol fővárosába. Elbűvölő régi város, rendkívül tiszta utcái keskenyek és kanyargósak, az egész nagyon festői. A lakosok szívesebben öltöznek hagyományos népviseletbe. A férfiak rövid bőrnadrágot viselnek, háromnegyedes harisnyával, fejükön kis zöld, tollas kalap.

A vidék csodálatos szépsége jókedvre hangolt bennünket, különben induláskor fejedelmien megvendégeltek, s a jó ételhez nem keveset ittunk a finom borokból. Megoldódott vendéglátóink nyelve is, egymással versengve mondták nekünk a vicceket.

Útközben kopott khaki egyenruhába öltözött, borostás, torzonborz alakokat láttunk feltünedezni. Katonai felügyelet alatt az út javításával foglalatoskodtak, s közeledtünkre mindig láthatóan morcosan tértek ki. Egyenruhájukon két betű: KG; hadifoglyok voltak. Az egyik német hetykén megjegyezte: „Ugye, milyen stramm gyerekek ezek a francia hadifoglyok?!"

Aztán a franciákról az angolokra, majd a lengyelekre terelődött a szó. Szenvtelenül mesélgették, hogy a fogolytáborokban igyekeznek egymás ellen uszítani a különböző nemzetiségűeket, s a düh kirobbanásai néha gyilkosságokhoz vezetnek. Alapelvük a „divide et im-

pera" volt, ezzel akadályozván meg, hogy az áldozatok egységbe tömörülten tiltakozzanak a tűrhetetlen bánásmód ellen.

Csúfondároskodásuk az olaszokat sem kímélte. Valamelyikük Hitlert idézte: „Az olaszok húsz hadosztályunkat kötik le. Szövetségesünkként védenünk, ellenségünkként megsemmisítenünk kell őket."

Vagy a „finom" szellemességek egy másik példája:

„Mi a különbség az olasz és a német tank között? A német tanknak három sebességváltója van előre, s egy hátrafelé. Az olasznak éppen fordítva..."

A hitleristák a lakosságba beoltották a más népekkel szembeni gyűlöletet, s nem csináltak titkot belőle. A zsidókat arra kényszerítették, hogy sárga karszalagot viseljenek, amelyen fekete J betű volt (Jude). Sok olyan bérautót láthattunk, amelynek szélvédőjén díszelgett a „Zsidók nem használhatják!" felirat. Sok moziban a helyárakat feltüntető táblácskán még a következő szöveg is szerepelt: „Zsidók nem látogathatják ezt a helyiséget!" Egy üzlet bejárata fölött: „Zsidók számára nyitva délután öt óra után." A sétányokon a padok fehér és zöld színűek, kivéve a sárgára festetteket, amelyek támlájukkal álltak a sétány felé, rajtuk a felirat: „Zsidók számára!"

Egész Németországot megfertőzte a kór. Amit tapasztaltam, elképzelhetetlen volt, el sem hittem volna, ha nem látom saját szememmel. Egyrészt a rafinált civilizáció, a korszerű kényelem minden áldásával, a tisztasággal és a példás renddel, másrészt a tömény középkor. A valóban nyugati civilizáció egy virágzó országban, amelyben lemészárolták a zsidókat. Olyan valósággal kerültünk szembe, amelyet képtelenek voltunk megérteni. Ez már fasizmus volt, a javából.

*

A háború első napján Kokorov vadászpilóta gépével rávetette magát egy Messerschmitt irányfelületére, valósággal lemetszette az ellenséges gép farki kormányzószerkezetét, s utána épen és sértetlenül leszállt.

Az ország néhány nappal később hallott első ízben Gasztellóról, a pilótáról. Június 26-án, már visszatérőben egy küldetésből, egy német repülő gépfegyvertüze eltalálta repülőjét. Találat érte a benzintartályt, a gép azonnal kigyulladt. Gasztello és a legénység már nem menekülhetett meg. Lángoló gépüket ráirányították egy német gépesített hadoszlopra, amelyhez tartályautók is tartoztak.

Hitler kijelentette, hogy Kijevet egy hét leforgása alatt beveszik. Csakhogy a szovjet csapatok ellenállása a várttal sokkal erősebbnek bizonyult. A német előretörés azonban így is folytatódhatott. Augusztusban a hitleristák Ukrajnában elfoglalták Pervomajszkot, Kirovográdot, Krivojrogot, Nyikolajevet, s körülzárták Herszont és Ogyesszát. Kijev szeptemberben esett el.

Mintha a természet is a német gyalogság és páncélosok pártjára állt volna, nagyon enyhe volt az ősz. S mintha a Luftwaffének is cinkosává vált volna az időjárás.

Szeptember 8-án elvágtak minden összeköttetést Leningráddal. Megkezdődött a város blokádja. Ugyanazon a napon 6327 gyújtóbombát zúdítottak erre a gyönyörű városra, egyszerre 178 helyen keletkezett tűzvész...

A fasiszta seregek ellenállhatatlan nyomása hátrálásra késztette a Vörös Hadsereget. A borzalmas arányú emberáldozatok és a nagyon súlyos anyagi károk, főként a rengeteg repülőgép elvesztése nyomán tragikus helyzet alakult ki.

Döntő fontosságúvá vált a vadászgépek gyártásának a meggyorsítása, hogy helyreállíthassuk az erőegyensúlyt, amelynek megbomlása lehetővé tette a hitleristák számára légiterünk büntetlen bitorlását. S rohamgépek kellettek, hogy ellenállhassunk a német páncélosoknak. Szárazföldi erőinknek légi fedezet kellett, hogy ne legyenek kitéve a Messerschmittek és Junkersek támadásainak. Nagyon kevés repülőgépünk volt. Mindenkit egy kérdés gyötört: miként kerülhettünk olyan helyzetbe, hogy képtelenek legyünk megfékezni az ellenség viharos előretörését? Mivel indokolhatók vereségeink? Magyarázattal senki sem szolgálhatott. Nyomasztó bizonytalanság nehezedett mindenkire.

Szolgálatunk minden egyes dolgozója a nemrég sorozatgyártásra került JAK—1 tökéletesítésén fáradozott ebben az időszakban. A megfeszített munka eredménye nem is váratott magára sokáig. 1941. június 24-én, tehát a háború harmadik napján Sztyepan Pavlovics Szuprun berepülő pilóta közölte velem az új gépre vonatkozó megjegyzéseit.

Szuprun alezredes nagyon tehetséges volt. Számtalan prototípust, száznál több különböző típust kipróbált már. Legendás bátorságáért és tökéletes szakértelméért 1940-ben a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.

Rég ismertem Szuprunt, sok gépemet ő próbálta ki. S nagyon összemelegedtünk 1940-es németországi utunk idején.

A rostocki repülőtéren felkérték, hogy vezessen egy új, He—100 típusú vadászgépet: mesteri teljesítménye elbűvölte a nézőket, beleértve magát az öreg Heinkelt is.

Egy napon, számtalan baráti beszélgetésünk egyike alkalmával Szuprun a következőket mondta el nekem. 1937—1938-ban, a Spanyolországban elszenvedett kudarcok hatása nyomán a katonai repülők, kiváltképpen a berepülő pilóták körében bizonyos rosszallás kezdett megnyilvánulni légügyi politikánkkal kapcsolatban. Kétségek merültek fel, bírálatok hangzottak el. A két legtekintélyesebb berepülő pilóta, Szuprun és Sztyepanovszkij levelet intézett a Központi Bizottsághoz: kifejtették, hogy vízhűtéses motorokkal kellene ellátni légihaderőnket, mert már nem válnak be a léghűtéses motorok; részletesen ismertették azokat a szempontokat, amelyek nyomán a fenti következtetésre jutottak.

Kevéssel később Sztálinhoz hívták a pilótákat. Sztálin közölte velük, hogy elvben egyetértenek javaslataikkal. A kialakult beszélgetés folyamán Sztyepanovszkij meglehetősen éles kijelentéseket kockáztatott meg, bírálta a Légügyi Népbiztosságot, s azt igyekezett bizonyítani, hogy minden eléggé rosszul megy. Látható volt, hogy Sztálinra ez rossz benyomást tesz: Sztyepanovszkijt gyűlölködő bírálónak tekintette.

Mihelyt véget ért a kihallgatás, Sztálin magához kérette Vorosilovot, hogy közölje vele benyomásait. Vorosilov I. Petrovhoz, a berepülő pilóták parancsnokához fordult, s kérte, verifikálják Sztyepanovszkijt. Hogy, hogy nem, Sztyepanovszkij dossziéjában felfedtek bizonyos homályos pontokat.

Petrov jelentette az ügyet Vorosilovnak, s utasítást kért a továbbiakra vonatkozólag. Kérdésére Vorosilov kérdéssel válaszolt: „Megbízik benne?" Petrov igennel felelt. Mire Vorosilov: „Akkor cselekedjék legjobb belátása szerint!"

Sztyepanovszkij megúszta a dolgot.

A véletlen úgy hozta, hogy röviddel az incidens után pártgyűlésre hívták a berepülő pilóták szervezetét. S most már Szuprun került a vádlottak padjára. Kezdték gyanúsnak mondani; emlékeztettek arra, hogy Amerikában született, s gyakran repült együtt „a nép ellenségének" kikiáltott Gamarnyikkal!

Akkoriban ez bőségesen elegendő volt a szóban forgó személy megbélyegzésére. Szavazásra bocsátották az ügyet, s Szuprunt kizárták a pártból.

A döntés hallatán sírva fakadt a herkulesi Szuprun. Majd — anélkül, hogy bajtársaira emelte volna tekintetét — kiment a teremből.

A gyűlésen részt vett párttagok sorában volt Petrov tábornok s egyik közeli barátja, V. Kuznyecov. Mindketten nagyon is tisztában voltak azzal, hogy Szuprun értékes pilóta, akinek hazafias érzelmeihez kétség sem férhet. Felmérték, hogy az „egy húron pendülés" Gamarnyikkal, „a nép ellenségével" óriási ostobaság. Gamarnyik egykor a Honvédelmi Népbiztos helyettese volt; később derült ki, hogy hamisak az ellene felhozott vádak, amelyek öngyilkosságba kergették. S hogy Szuprun Amerikában született? Igen, oda vándoroltak ki a szülei a forradalom előtt, de 1917 után visszatértek a Szovjetunióba.

Petrov és Kuznyecov Szuprun kizárása ellen szavazott. Szuprun a Központi Bizottsághoz fellebbezett. Petrov és Kuznyecov lelkiismeretére hallgatva védelmébe vette őt, ami akkoriban nem volt éppenséggel kockázatmentes. Szuprunt visszavették a párt soraiba.

Amikor a háború kirobbant, Szuprun még mindig berepülő pilóta volt. Az új modellekről mondott véleménye sokszor bizonyult döntő fontosságúnak.

Íme, a JAK javított változatáról közölt következtetései:

„Jelentés az M—105 motorral ellátott, módosított JAK—1M-en végrehajtott próbarepülésről.

Felszálláskor a gép lényegében a JAK—1-hez hasonlóan viselkedik. Induláskor valamivel hosszabb a nekifutás. A JAK—1M könnyen kezelhető. 200 km/ó-nál erősen bedűtött fordulókat is könnyen végez. Loopingban a gép eleje stabil, még 120 km/ó-nál is. Immelmant 150 km/ó-nál végez. Csökkenő sebességgel 120—125 km/ó-nál a gép átesik; mihelyt a biztonságos utazósebesség újból beáll, a repülés folytatható. A kormányfelületek kis repülősebesség mellett is hatásosak. A gép jól engedelmeskedik valamennyi kormányszerkezetnek. Siklórepülésben a leszállás stabil. A leszállási manőver egyszerű. Fel- és leszállás alkalmával a repülőgép pontosan úgy viselkedik, mint a JAK—1. A repülőgép nagy fontosságú, mert könnyű repülni vele. Fontos minél hamarabb megkezdeni sorozatgyártását.

Aláírás: Szuprun, berepülő pilóta. 1941. VI. 26."

Szuprun sajátkezűleg adta át nekem jelentését, s ismételten kifejezte azt a

reményét, hogy hamarosan megkezdik az új típus sorozatgyártását.

„Ha majd ilyen vadászgépeink lesznek, a világ összes Messerschmittjétől sem kell félnünk" — mondotta.

Átmentünk a szerelőműhelybe. Ott volt még egy módosított JAK, készen arra, hogy átszállítsák a gyárba.

Szuprun bemászott a pilóta kabinjába, felcsatolta a biztonsági övet, s még egyszer mindent jól szemügyre vett. Aztán megdicsérte a konstruktőröket, akiknek sikerült oly rövid idő alatt kivitelezniük az általa javasolt tökéletesítéseket, s amelyekért bizonyára nagyon hálásak lesznek a vadászgépek pilótái. Sztyepan Pavlovicsot mindig szívesen láttuk tervirodánkban; sokszor benézett hozzánk. Szerettük vidámságát, természetességét, öröm volt látni ezt a jól megtermett legényt. Kék egyenruhája kifogástalan szabású volt, sokat adott a külsejére, sugárzott belőle az energia.

Aznap Szuprun még a szokásosnál is élénkebb volt, elmondta nekünk, milyen türelmetlenül várja, hogy a frontra mehessen, s végre harcolhasson a németek ellen.

Amikor férfias kézszorítással búcsút vettünk egymástól, megígértette velem, hogy az első módosított JAK-okat az ő vadászezredéhez irányítjuk. Tiszta szívből kívántam jó szerencsét a modern idők e félelmet nem ismerő lovagjának. Tőlünk egyenesen a nagyvezérkarhoz ment, hogy eljárjon beosztása ügyében.

Néhány nappal később értesültünk Szuprun halálának rettenetes híréről. Három nappal utolsó találkozásunk után jóváhagyták kérését: felhatalmazták a különleges rendeltetésű 401-es vadászezred létrehozására. A vele egyidejűleg önként jelentkezők sorában voltak még a következő berepülő pilóták: Konsztantyin Kokkinaki, Leonyid Kuvsinov, Valentyin Homjakov és mások.

Frontra indulása napján Szuprun levelet írt ukrajnai szüleinek:

„Drágáim,
ma indulok hazám, népem védelmére. Nagyszerű legényekkel megyek a harctérre, s ez nagyon sokat jelent. Minden tőlem telhetőt megteszek majd, hogy megmutassuk a fasiszta gazfickóknak, mit tudnak a szovjet pilóták.
Ne aggódjatok. Mindannyiatokat ölel

Sztyepan."

Az ezred már a belorusz arcvonalra érkezése napján véres harcokba keveredett. Szuprun négy ellenséges gépet lőtt le.

Július 4-én, küldetése befejeztével, a raj visszatért a repülőtérre. Szuprun azonban előzőleg különvált bajtársaitól: MIG-jével még felderítést akart végezni a következő harci feladat előkészítésére. Váratlanul hat ellenséges repülő, két Junkers és négy Messerschmitt tűnt elő a felhők mögül. Szuprun rájuk támadt, sikerült is lelőnie a dögkeselyűk egyikét. De nagy volt a túlerő, s a rettenthetetlent az egyik Messerschmitt találata érte.

Szuprun halála sokunk személyes gyásza volt. Mélyen megrendített engem is.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének 1941. július 22-i keltezésű dekrétumával Sztyepan Pavlovics Szuprunt post mortem másodszor tüntették ki az aranycsillaggal.

Húsz évvel később Vityebszk térségében megtalálták a hős földi maradványait.

Farkas László fordítása

JEGYZETEK

Bartalis János köszöntése

Amikor először írtam le róla, hogy európai jelentőségű költőnek tartom, egyik kritikus ismerősöm apodiktikus hangon kioktatott: az ilyen értékítéleteket az irodalomtörténetre kell bízni.

Most, amikor nyolcvanadik születésnapját ünnepeljük, megkérdezem: milyen irodalomtörténetre? Arra, amely talán nem veszi tudomásul, hogy sohasem hallott hangja már első, alig húszévesen írt verseiben a magyar líra egyik megújulási útját jelezte? De mi köze lesz ennek az irodalomtörténetnek a tényekhez? Ahhoz, hogy Az erdőről hazatérő favágók, *a* De különben csend van, *a* 154×28, *a* Kerestelek *és sok más költeménye Ady versei mellett a korszak lírájának és a magyar irodalomnak legszebb, „legfurcsább" és legeredetibb hangú terméke.*

És ennek a kezdetnek ma sem befejezett folytatása van. A legszebb kosályi versek, az Ima mindenkiért 1940-ben *és az utóbbi években írt sok Bartalis-vers egy állandóan felfelé ívelő költői életút ma is újabb meglepetéseket ígérő eredményeit jelzi.*

Mondják, hogy nem az a költő, aki nagy verseket is ír, hanem az, aki gyengéket is. Bartalisra tökéletesen illik ez az aforizma. Nemcsak azért, mert valóban sok nagy verse van, hanem főként, mert ezekben a nagy versekben az eredeti formateremtő képzelet fogja keretbe a magyar irodalom klasszikus hagyományaira építő képeket is. Ez volt lényegében az a Kosztolányit is meglepő felfedezés, amely Bartalis hangját annyira megkülönbözteti a nyugat nagy költőinek vagy a modern magyar líra kiemelkedő képviselőinek hangjától.

És ezt a formát, a kötöttnél is kötöttebb szabad verset Bartalis János nem tanulta el, mert nem is tanulhatta el senkitől. Talán korán meghalt édesanyjától vagy ki tudja melyik ősétől örökölte, mint minden igazán nagy és eredeti hangú költő, aki hozza a saját írói világát, és nem tanulja el a másét.

Ezért rá is illik Ady önjellemzése:

Sem utódja, sem boldog őse,
Sem rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek,
Nem vagyok senkinek.

Elsősorban az élet és nem a Mű „csodái" közé tartozik, hogy a kilencedik évtizedébe lépett, ma is szálfaegyenes tartású költőt — akit én fizikai valóságában ma is olyannak látok, mint húsz évvel ezelőtt, amikor egyetemi hallgató koromban könyvtárosként kezembe adta az első egyetemi kölcsönkönyvet — már ifjú korában gyötörte a végesség tudata, és nemegyszer valóban csodával határos módon szabadult a halál öleléséből, hogy mennyiségileg is jelentős életművét a humanizmus és idegőrlő környezet kegyetlen — elidegenítő szorításában hozta létre!

Nemrégen megjelent lírai önéletrajzában a rá jellemző módon így vall erről: „A sors kegyelme megtartott, mert úgy látszik, volt valami feladat a számomra, amit el akart végeztetni. (De vajon elvégeztem-e?)"

Biztos, hogy igenlő válaszunkkal már régen nem kell várnunk meg nem írt irodalomtörténetek kegyes elismerésére.

Mióta tudom, hogy a végtelennek „értelme" van, különösebb megihletődés nélkül gondolok az emberi életkor határaira.

Mióta tudom, hogy a végtelennek „értelme" van, tudom, hogy a mindig szerény költőnek igaza volt, amikor leírta magáról:

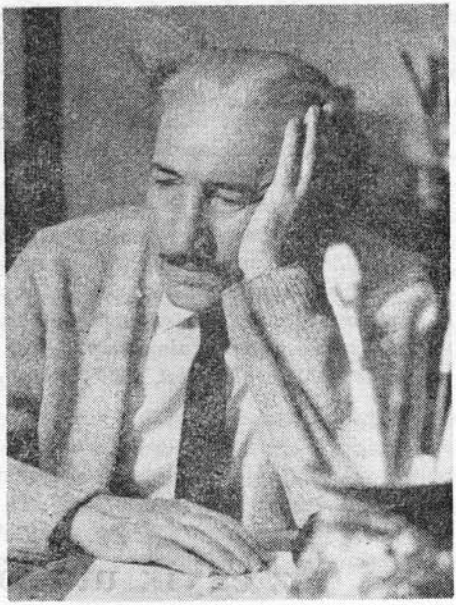
Már forró igéket és ittas szavakat mormolok.
Már kitárom karomat a végtelen felé.
Már egy vagyok az újuló világgal.
Már — úgy érzem — soha nem halok meg.

Ez már akkor is igaz volt, amikor az első világháború idején sok ismert, nagy verse után ezt a néhány soros, egész líráját és költői alkatát idéző, kevéssé ismert versét is megírta:

Asztalomon kis apró virágkák penészednek —
szelíd őszi bánat kopik a csendben. Halvány
szirmocskáik az elmúlásban kaparásznak, mint
megannyi ujjak. Ha rájuk nézek, elkondult bánatuk
őrző tisztaságában reszket a szívem.

Nagy kritikusok is tévednek! A század nem robogott el, és a jövő sem fog elrobogni „az európai líra idilliumai" mellett.

Rácz Győző

Születésnapi ajándék

Bene József 70 éves.

Csaknem fél évszázada kiállító művész. Egyéb titulusait nem sorolom fel — nincs reájuk szükség. Azok közé tartozik, akiknek a neve önmagában a legnagyobb címet, rangot jelenti. Akikről nem illik leírni, hogy „kiváló", „nagytehetségű", „jelentős" vagy „egyik legjelentősebb" művészünk.

Nevét az egész országban ismerik — és ha nagy szavakkal akarnék dobálózni, azt mondanám, hogy világszerte ismert és megbecsült művész: alig van európai ország, ahol ne lett volna egyéni kiállítása, ne szerepelt volna kollektív tárlatokon, ahol ne lennének műgyűjtők, akik egy-két Bene-akvarellt, -olajfestményt, -temperát vásároltak; Európán túlra is szép számban kerültek már Bene-képek. De ne tupírozzunk, maradjunk meg a tények rögzítésénél.

Bene József művészetének egyik legjellemzőbb vonása a nyugtalanság, az állandó keresés. Vigyázat: keresés — nem kapkodás. És nem divatok szerinti tájékozódás. Az utóbbi vádjával bírálói sem kárhoztatják — a felületes szemlélők azonban néha szemére vetik az előbbit: hogy lehet az, hogy akár egy kiállításon belül is oly szembetűnő a stílus-, sőt szemléletbeli különbség is két Bene-kép között? Mert valóban az: ha megnézünk egy Bene-temperát és egy Bene-akvarellt — mintha nem ugyanaz a művész festette volna. Bene József ugyanis minden műfajban és technikában az illető műfaj vagy technika sajátos lehetőségeit kutatja, fejleszti tovább önmaga számára. Ha azonban tíz-húsz-harminc év előtti olajképeit vetjük össze a maiakkal — meglepődve tapasztaljuk, hogy alapvető stílus- és szemléletbeli különbség nincs a régi és új képek között: ami van, az kizárólag ugyanazon stílus és szemléletmód művészi tökéletesedésére utal. Ugyanígy az akvarellekkel, temperákkal és rajzokkal is. Mégis van valami, ami a különböző műfajokban és technikákkal készült Bene-képeken közös: a rajzosság s a rendkívül fegyelmezett és

ugyanakkor fantáziás színkezelés. Mert Bene József — még annak idején — mindent megtanult, amit egy festőnek, grafikusnak tudnia kell ahhoz, hogy biztonságosan, a tartalomra figyelve, annak szolgálatába állítva a kifejezésmódot — gazdagítsa, mélyítse művészetét.

Csaknem minden egyéni kiállításán valami többé vagy kevésbé szembeötlő újítással lepett és lep meg bennünket. Készülő egyéni kiállításán új, tíz év munkájával kikísérletezett és tökéletesített enkausztikáit csodálhatjuk meg (guás-színes tus és méhviasz felhasználásával rajzolt-festett képek). Talán a legérettebben, leggazdagabban ezekben összegeződik mindaz, ami értékeset a különböző műfajokban mind ez idáig nyújtott. Ez a 70 esztendős Bene József születésnapi ajándéka a művészetkedvelők számára. A romániai magyar festészet legjobb hagyományaiból kiinduló, azokat folytató és továbbfejlesztő Bene Józsefé. A nyugtalan, önmagával mindig elégedetlen művészé, akitől még sok hasonló meglepetést, születésnapi ajándékot várunk.

Fodor Sándor

Az egyik utolsó fonográfos gyűjtőút

A mai korszerű eszközök nagyon megkönnyítették a népdal- és a néptáncgyűjtők munkáját. Magnetofon és hangosfilm birtokában nemcsak gyorsabban és egyszerűbben, hanem sokkal jobb eredménnyel is gyűjthetnek. A magnetofonkészülék kezeléséhez nem kell különösebb előképzettség, szalagja is olcsóbb, és akárhányszor letörölhető. Kodály Zoltánnak viszont — a nagy költségek miatt — még arra kellett intenie a kutatókat, nehogy megkockáztassák felderítetlen gyűjtőterületre lecipelni a fonográfot. A fonográfos gyűjtőnek a játékkal egyidejűleg le kellett jegyeznie a felvett zenét-szöveget, mert nem bízhatott mindent az utólagos lehallgatásra. Dinamika, hangsúlyok, szín, sőt olykor a szöveg érthetősége is áldozatul esett a fonográf technikai tökéletlenségének.

A „hősies" fonográfos gyűjtés számomra mégis életre szóló élményt jelentett, és örökre hálás leszek a sorsnak, hogy a dühöngő háború árnyékában is lehetővé tette számomra a nép táncoló-daloló ösztöne egy-egy csodálatos produktumának megmentését a visszahozhatatlan eltűnéstől. A feledhetetlen Lajtha László, a kiváló zeneszerző, Bartók és Kodály mellett a legnagyobb magyar népzenegyűjtő 1941-ben Homoródfürdőn nyaralt. Innen több kisebb gyűjtőutat is szervezett a környékre. Ezekre én is elkísértem, és ekkor tanultam meg a fonográfos gyűjtés technikáját. A tanultakat aztán egy véletlen nyomán rövidesen már mint „igazi" gyűjtő hasznosíthattam. Egy alkalommal Pesten, a csíki származású Molnár Istvánnal, a nagy koreográfussal, a párizsi opera egykori szólistájával találkoztam. Épp korszakos jelentőségű elképzelésének és tervének megvalósítására készülődött, s a táncdallamok összegyűjtésére és lejegyzésére keresett magának munkatársat. Amikor megtudta, hogy a zeneakadémián vagyok, és Kodálytól tanultam a népzenét, s hogy a paraszti tánczene stílusát gyermekkorom óta ismerem, meghívott, hogy tartsak vele gyűjtőútjain.

Az 1942—1943-ban végzett gyűjtésünk legérdekesebb állomásairól gazdag eredménnyel tértünk haza. A többi között Kalotaszegről öt változatban vettük fel a híres „kalotaszegi legényest" (Mérán, Magyarvistán és Inaktelkén), megörökítettük továbbá az „inaktelki verbunkot", meg a „mérai csárdást" és „gyorscsárdást". Székelyföldön a „székely verbunkot" hét változatban (Szentegyházasfalun, Csíktapolcán, Csíkpálfalván, Csíkszenttamáson), a székely páros táncok közül meg a csíkszenttamási „kezest" és „csárdást". Kár, hogy néhány híres táncos lelőhelyet, mint amilyen Nyikómente, Korond, Sófalva és Kecsetkisfalu vidéke, nem sikerült felkeresnünk. A csángó táncok közül filmre került (és a zenéje fonográfhengerre) a „csángó verbunk", a „régi héjsza" és a „korobjászka", valamint a „gyímesközéploki hétlépés". Természetesen Erdélyen kívül eső területeken is gyűjtöttünk. A szatmári tájakon például felvettük a „szatmárököritói juhásztáncot", a páros táncok közül a „szatmárököritói fergetegest" és a „tyukodi csárdást".

A filmszalag és a fonográfhengerek igen költségesek voltak, így, sajnos, csak a legérdekesebb és legértékesebb táncokat örökíthettük meg. Jól éreztük, mily nagy felelősség hárul reánk, hisz nyilvánvaló volt előttünk, hogy a társadalom mélyreható változások előtt áll, s a civilizáció idő előtt nyomtalanul kitörölheti a tánchagyományok egyik-másik értékes elemét vagy éppenséggel alapvető formáit. Máskülönben gyűjtésünket Molnár István vaskos kötetben dolgozta fel. 1947-ben jelent meg Magyar tánchagyományok *címmel. Úgy érzem, mindmáig az egyik legalapvetőbb és leggazdagabb forrása a magyar népi táncművészetnek.*

Az erdélyi parasztzenészek, falusi cigányok játékáról meg kell jegyeznem, hogy rendkívül fantáziadús volt, és lejegyzésük engem is igen nehéz feladat elé állított, hogy a gazdag cifrázásokat, díszítéseket is pontos kottaképben rögzíthessem. Jóllehet stílusukat gyermekkorom óta ismerem, mégis egyik-másik henger mellett öt óra hosszat is elidőztem egyetlen pár soros dallam lejegyzésekor. Azt is meg kellett figyelnem, hogy az ornamentikában mi a hagyományos, a sajátos, és mi a pillanatnyi ihlet terméke, hogy a tájegységre jellemző stílus-e, vagy csupán a muzsikus kivételes játékkedve, variáló készsége állított nehéz helyzetbe. Nagyon kényes, egész embert kívánó feladat volt ez mind a gyűjtőúton, mind otthon, a dolgozószobában, a fonográf mellett.

Molnár István a gyűjtés során arra törekedett, hogy a felvett anyag biztosítsa a szintézis lehetőségét. A táncot mint mozgáskomplexumot alapformákra kívánta visszavezetni: „A népi alapból kifejlesztett táncforma belső értékét csak az alapformák birtokában vagy ismeretében találhatjuk meg. Különben [...] csak a formák nagy lendületét vagy más külsőségeit látjuk meg, lényegéhez azonban nem tudunk hozzáférni."

Végezetül megjegyzem, hogy az általam lejegyzett zenei anyagot Pongrácz István zeneszerző és Zempléni Kornél zeneszerző és zongoraművész nagyzenekarra is feldolgozta, Molnár István pedig koreográfiát írt hozzájuk, és a műveket elő is adták. Fáradozásaimnak ilyen honorálása külön is nagy öröm és elégtétel volt számomra.

Balogh Ferenc

FÓRUM

Népművészet? Népi giccs?

Jóllehet Huszár Sándor vitaindítója olyan irányban igyekezett befolyásolni *A Hét* olvasóinak töprengését, hogy miként lehetne megmenteni a „kultúrfogyasztó számára az elértéktelenedéstől és elgiccsesedéstől az eredeti, valódi népművészet autentikus tárgyait, ősi motívumait, őszinteségét, keresetlen voltát, naiv hitét", az olvasók egy része megkérdőjelezte e kérdések társadalmunk és művészetünk egységétől, általános alapelveitől és törvényszerűségeitől, a mai „népi művészeti gyakorlattól" független felvetését. Nem mindenki szabadul meg egykönnyen a közfelfogásban és köztudatban elterjedt és megrögzött szemlélettől. Az avatatlan ember nehezen igazodik el nemcsak a forgalomban levő giccsek és műtárgyak, hanem az eszmék és információk között is. Az egyes hozzászólásokban jelentkező helyes és helytelen megállapítások szakszerű értékelése föltétlenül hozzájárulhatott volna a művészeti közgondolkodás és gyakorlat tudományos tájékoztatásához. A kérdés különböző vonatkozásaival foglalkozó szakemberek kerekasztala segíthette volna a szerkesztőség kezdeményezésének betetőzését.

Ilyen rendszerezés hiányában továbbra is szükség van e tárgyat érintő kérdések szélesebb körű, összehasonlító, kiegészítő vizsgálatára. A kérdésköröket az alábbiakban vázolnám föl.

1. Ha bármilyen műalkotásról van szó, annak művészi sajátosságait és értékeit mindig valamely műfaj keretei között próbáljuk meghatározni. Ezért tudnunk kell, hogy a használati tárgyak művészete — korra, társadalomra, fejlettségi szintre való tekintet nélkül — iparművészet, és társa a díszítőművészet. Idetartozik tehát a „népművészet" is. Legfőbb sajátossága, hogy ipari technikával művészi értékű használati tárgyat állít elő. Ezért elkülöníthető benne a kivitelező iparos és a tervező művész szerepe. Ugyanakkor kollektív alkotás jellege is kifejezésre jut abban, hogy egy terv vagy „minta" alapján, némi alkotói adottsággal — csupán kényszerű anyag- és technikai változtatással is — számtalan azonos értékű, sőt magasabb művészi szintű változat is készülhet, de az eredeti „minta" nélkül ez a folyamat meg sem kezdődhet. Bizonyára a mintának mint tárgynak a gyakorlattal mint kivitelezéssel történő szándékos vagy tájékozatlanságból való azonosítása lehet az oka a „népművész" és a „népi alkotó" megnevezés indokolatlan használatának. Végül is teljesen tisztázhatatlan lesz a különbség a más-más adottságú, tehetségű és képzettségű műkedvelők, iparosok, termelők és alkotóművészek szerepe között, ha emellé azt is elfogadjuk, hogy „...Bartók, Enescu, Chagall, Meštrović is népművész a szó legszebb értelmében".

2. Az iparművészeti, népművészeti tárgy egyik jellegzetessége a tökéletes gyakorlati, hasznossági célszerűség, a rendeltetésnek, kényelemnek megfelelő anyagok,

technika, szerkezet és forma használata. Lényegében ez nem egyéb, mint az *ipari formatervezés* művészete. A néprajzkutatóknak valóban igazuk van abban, hogy a „tárgyalkotás" jellemzőbb sajátossága egy életformának és gazdasági szintnek, mint a díszítmény, de az is igaz, hogy az illető életforma és gazdasági szint megszűnésével együtt a tárgyalkotás is eltűnik.

3. Egyes használati tárgyak, például a szőnyegek, terítők, csak úgy léphetik át a tökéletes mesterséggel készült, *ízléses* minőséget a művészet felé, ha a díszítőművészet is segítségükre jön. Ez utóbbi sajátossága, hogy a természetből vett formákat bizonyos technikának, anyagnak, szokásnak, elgondolásnak megfelelően a szimmetria vagy ritmikus ismétlődés szabályai szerint stilizálja, új jelentéssel új összefüggésekbe helyezi, vagyis esetenként a képíráshoz hasonlítható díszítő-jelképrendszert hoz létre. A jelek és jelképek absztrakció eredményei, melyet minden egyén vagy közösség is csak úgy érthet meg, ha *megtanulja* a jelképrendszer „nyelvét", üzenésmódját. A díszítőművészet ezért is sokkal inkább a társadalom szellemi, mint anyagi életének a függvénye. Ezért nincs annyira alávetve az életmód, a technika és nyersanyagok változásainak, mint „ipari formatervező" testvére. A sok évezredes díszítőelemek minden korban és társadalmi környezetben, újabbnál újabb arányok, jelentések és rendezőelvek szerint új díszítményekbe rendeződtek. Természetes, hogy a mai technikai civilizáció is keresi a rá jellemző díszítő-jelképrendszer megteremtésének útjait, de nem fogja megszüntetni az ember és természet ősi kapcsolatait kifejező, kézművességre alapozott hagyományos díszítő jeleket és eljárásokat. Nem kell tehát „hagyományos népi ornamentikánkat" elsiratni, hanem ki kell dolgozni művészi *„alkalmazásának"* mai lehetőségeit és modelljeit. Szőcs István joggal marasztalja el összehasonlító néprajzkutatásunkat, amely keveset tett annak érdekében, hogy a tömegek számára is ismertté tegye az egyes tájak és technikák díszítőkincsének kialakulását s az alkalmazott elemek jelentésének történelmi változásait. Az új „modell" kidolgozásával viszont hivatásos iparművészeink az adósok, de társadalmi megrendelés hiányában egyelőre ebben ők is csak „műkedvelnek".

4. A formák esztétikumán kívül tehát lehet a díszítménynek valamilyen jelentéshordozó, jelkép-szerepe is: mondjuk, egy közösséghez vagy kultúrához való tartozás kifejezése. Ezt a szerepet sok esetben a régibb eredetű, művészibb modellel szemben újabb keletű, művészi szempontból „giccses" modell is betöltheti. Ilyen esetben — úgy vélem — senkinek sincs joga ezt a „giccset" a tiszta esztétikum állásaiból támadni. Ezért nem érthetek egyet Pálffy Árpáddal, aki szerint „igen gyakran éppen a falun élő értelmiségiektől ered a rossz példa..." Igaz, gyakran előfordul, hogy nem a legtökéletesebb művészi szakszerűséggel alkalmaznak, terjesztenek egyes mintákat, de ők azok, akik önfeláldozó oktató-nevelő munkájukkal a nép körében a saját kultúra s ezen belül a saját „művészeti" gyakorlat szükségszerűségét kialakították és ébren tartják. (Hivatásos művészeink többsége ugyanis az egyéni, sajátos, megismételhetetlen művészet-modell és -áru kidolgozásával van elfoglalva.) Ebben az esetben nem annyira bírálatra, mint inkább rendszeres és szakszerű *tájékoztatásra* van szükség, ami csaknem teljesen hiányzik.

Ez a jelenség különben arra is figyelmeztet, hogy a „népre" vagy egy közösségre újabb, esetleg értékesebb alkotások is jellemzővé válhatnak. Természetesen ezek is csak *megfelelő tartalom és terjesztés* esetében.

Czikó Lőrinc interjújában megemlíti Koronddal kapcsolatban, hogy „ami ott folyik, az kész bűn". De vajon ki az a keramikus művész, aki rendszeres vagy alkalomszerű gyakorlati vagy legalább elvi, módszertani útmutatást adhatna a faze-

kasoknak s a helyi nevelőknek is? Ugyanezt kérdezhetnők más művészeti ágak vonatkozásában. Ha így áll a dolog, akkor művelődési intézményeink szerepét és az alkotó művészek társadalmi státusát illető vitákra is szükség lenne.

5. Az iparművészet (népművészet) sajátossága a képzőművészettel szemben, hogy tárgyai nem megismételhetetlen, egyedi alkotások, hanem feltételezik a sokszorosíthatóságot, és mit sem veszítenek értékükből. Míg a képzőművészeti reprodukcióknak csak népszerűsítő, művészeti ismeretterjesztő szerepük van, addig az iparművészeti tárgy hű „reprodukciója" megőrizheti eredeti funkcióit. Nem szólunk itt arról, hogy ennek a „reprodukálásnak" hányféle módja és minősége lehet. Csupán annyit jegyeznénk meg, hogy „reprodukálni" lehet műkedvelésből és hivatásszerűen, szervezett keretek között is. Ez lehet szükséges és hasznos, silány és tökéletes minőségű tömegcikk és áru is. Az árujelleg hangsúlyozása azonban (anyag- és munkamegtakarítás a nagyobb jövedelemért) mindig a művészi érték csökkenéséhez vagy teljes megsemmisítéséhez vezet. Senki sem vitatja tehát a művészeti ipar létjogosultságát és szerepét általában és a „népművészet" reprodukálásában sem.

6. Vigyázat azonban, mert ez még nem *népi művészeti gyakorlat!* Pálffy Árpád szerint „a kérdés súlypontja [...] nem is az, hogy ki a termelő, hanem annak a hozzáértése, tudása a döntő". Ebben a felfogásban is még mindig a tárgy, és nem a népi gyakorlat alkotja a kérdés súlypontját, holott tudott dolog, hogy az *elidegenedés* alapja a túlzott „munkamegosztás" és ennek terméke, az *áru,* még ha „népművészeti szövetkezetben" és éppen falusiak készítik is.

Meg kellene végre érteniük, különösen a közművelődési és tájékoztatói hálózatban dolgozóknak, hogy minden *népi* tevékenység csak addig őrzi meg igazán népi jellegét, amíg nem válik hivatásszerűen szervezetté és irányítottá. A folklór maga is bizonyos gyakorlattá, tapasztalattá és szokássá vált, beidegzett ismeretek és szükségletek spontaneitására épül. Ami ezen felül van, az lehet: tanulás, kísérlet, kirakat és manipuláció. Mindegyik a maga szerepével.

7. Bizonyos idealista szemlélet tükröződik a „népművészetnek" mint meghatározott tárgynak vagy formának „eredendően saját" vagy „egyetemesen elfogadott hatásként" való értelmezésében éppen úgy, mint a „népi származás" és „népi ízlés" fogalmának a parasztságra való korlátozásában. Több hozzászólásban élesen megfogalmazódott az igény a népi jelző használatának a városi lakosságra való kiterjesztésére. Eszerint „a mai népi művészet a művészetben szakképzetlen, munkás, földműves, értelmiségi tömegek nem intézményesített, nem szervezett, hanem legfeljebb spontán környezeti hatások által befolyásolt, saját belső szükségére gyakorolt művészete. Ebben igen különböző arányokban érvényesül az *össznépi művészeti örökség minden ágának, valamint minden más, forgalomban levő tárgynak és alkotásnak a befolyása is".* A különböző néprajzi tájegységeken vagy még szűkebb területen élő „hagyományok" is amellett tanúskodnak, hogy még a múltban sem volt szükség „egyetemes igenlésre". A mai kulturális-művészeti értékek terjedését pedig ennél sokkal többféle tényező befolyásolja és teszi változatosabbá.

A hagyományos népművészet alkotásai ma is csak a terjesztés és ismertetés helyén és arányában tölthetik be „modell"-szerepüket.

8. Figyelembe véve tehát társadalmunk mindennemű adottságait, *mai, népi* művészeti gyakorlatként kell elfogadnunk a hagyományos „népművészet" és a művészet bármely ágának, a képzőművészetet is beleértve, nem hivatásszerű, műkedvelői gya-

korlatát. Naiv művészetünk máris *alkotásokkal* bizonyította be, hogy semmivel sem gyökértelenebb, rosszabb, jellegtelenebb, nemzetietlenebb és értéktelenebb, mint számtalan, még csak nem is nagyon elterjedt, *tartalmilag és esztétikailag* jelentéktelen, kevesek által „ősinek" és „spontánnak" képzelt „népi motívum".

9. Felmerült a giccs és a hobby kérdése is. A „népi giccset" hirtelen meg sem tudnám határozni, mert ha valaki feltűnési, kiállítási, értékesítési szándék nélkül, csak a maga örömére és szükségére, vagy éppen „szokásból" sző, varr, fest vagy farag, akkor ez az ő „kultúrája", amelyet csak tájékoztatói, oktatói, nevelői, emberi melléállással érinthetünk. Egészen más a helyzet a hivatásos gyakorlatban: kiállításokon, sajtóban, tévében, az iparban és kereskedelemben terjesztett giccsel. Ezek széles körű terjesztése meghatványozza „modell"-szerepük érvényesülését. A giccs és dilettantizmus itt szervezetten és hivatalból üldözendő!

Mivel a műkedvelői gyakorlat igen ritkán indul megfelelő szakmai tudással és tapasztalattal, az illető szakterületen, művészeti ágban gyakran még elemi fokú értékek reprodukálására sem képes. Így láttunk intézményes propagandával népszerűsített olajfestményeket utánzó, színes textilanyagokból, vagy grafikát utánzó, fekete vászonra szalmából ragasztott képeket, faragott szőttesmintákat és számtalan egyebet. Ha ez a tevékenység a hivatásszerűség szerepével lép fel, akkor veszélyes giccs. Ha pedig csak önkiegészítő, önmegnyugtató kikapcsolódás, akkor hobby vagy dilettantizmus. Számtalan tapasztalat igazolja, hogy megfelelő hozzáértéssel ezt a tevékenységet is a valódi értékek gyakorlata irányában lehet befolyásolni.

10. A megérdemeltnél kevesebb szó esett a művészeti irányítás, oktatás és tájékoztatás szerepéről, pedig a jelenlegi helyzetért, a forgalomban levő „művészeti modellek" után, ezt illeti minden elismerés és elmarasztalás. Több értékes megállapítás, javaslat mellett a Gazdáné Olosz Elláét emelném ki; szerinte „ezután nagy szükség van egy komoly, higgadt, amolyan tanítóbácsis népnevelésre, amely mindenki számára közérthető".

Nem részletezhetjük itt ennek a népnevelésnek intézményesített és spontán formáit, a tömegtájékoztatás szerepét, de ezek tartalmi-módszertani vizsgálata nélkül, különösen az ideológia terén, aligha foglalkozhatunk valamely társadalmi gyakorlat kialakulásának és fennmaradásának kérdéseivel. Igen hasznos lenne ezen a téren is megvizsgálni a sajtóban, tévében közölt információknak a teljes társadalmi tevékenységet átfogó jellegét, valamint ezek nagy részének marxista-materialista szakszerűségét, *emberközpontúságát*, vagyis a saját műveltségbe mint *gyakorlatba való* beépíthetőségét.

Néha elítélően emlegetjük a népművészet egyes tárgyainak romantikus fetisizálását, de a csak fogyasztásra ösztönző ipar és kereskedelem elidegenítő támadásaival s a dilettantizmus kényelmével szemben bizony nem kevés romantikus hit kell egy olyan munkához, amely minden emberben valamely önkifejezésre alkalmas alkotó készséget és szükségletet igyekszik kialakítani, megőrizni és fenntartani; s a művészetben az esztétikum szerepét sem köti valamely gyakorlati cél azonnali eléréséhez.

Bandi Dezső

HAZAI TÜKÖR

Módos házak táján

Két rendhagyó faluról szeretnék írni.

Rendhagyók kimagasló eredményeik — termelés, építkezés, életszínvonal — tekintetében, de történelmük, etnikumuk dolgában is.

Rendhagyásuk ugyanakkor jellemző. Jelzi, mire van ma nálunk lehetőség, mit lehet elérni az emberi tényezők — szorgalom, leleményesség, okosság — latbavetésével, s hogy ugyanakkor az objektív körülmények — a serkentők és a lankasztók együttvéve — hol állítanak nemcsak sorompót, hanem szabnak pályát is a fejlődés számára

Két rendhagyó faluról írnék hát. De nem rendhagyó módon. Sorolok, bemutatok, leírok sok mindent, és az olvasóra bíznám, hogy összevessen, hasonlítson, következtessen.

*

Mezőfény és Csanálos hazánk északnyugati részén terül el, Nagykároly közelében, a vörösagyagos lösztalaj és a nyírségi futóhomok érintkezési vonalában. Közepes nagyságú települések: Fénynek 2300, Csanálosnak 2000 lakosa van.

Régészeti leletek bizonyítják, hogy mindkét falu vidéke már a bronzkorban lakott volt. A középkori oklevelekben is utalást találunk rájuk. 1469-ig a Bagossi, Vetési és Csomaközi család közös birtoka volt, majd a Károlyiak tulajdonába ment át. Csanálos szintén Károlyi-birtok volt, egy 1431-ből származó okiratban Chalanus néven találunk róla feljegyzést. Mindkét települést erősen megtizedelték a tatár-török átvonulások, de főleg a mozgó kuruc—labanc háború.

Az 1711-es szatmári békét követő időkben Károlyi Sándor birtokának benépesítése végett svábokat telepített Nagykárolyba és vidékére. Csanálosra már 1712-ben megérkeztek a Württembergből származó első telepesek, Fényre pedig 1720-ban jöttek Ulm környékéről. Minden család kapott 30 hold földet, a faluközösség pedig szőlőhelyet, kaszálót és legeltetési, erdőkitermelési jogot. A telepeseket viszont arra kötelezték, hogy terményben adózzanak és évente 17 napi robotot végezzenek földesuruknak. Károlyi az ellenreformáció térhódítását is szem előtt tartotta. Képzett katolikus papokat és iskolamestereket nevezett ki a falvakba.

Egy évtizeden belül a romok helyén rendezett falvak képe bontakozott ki. A föld iránti szeretetük, közösségi rendszerük, a mezőgazdaságban való jártasságuk nyomán a telepesek gazdasági helyzete megszilárdult. A régi faluból visszamaradt református jobbágy lakosság azonban hátrányos helyzetbe jutott, nem tudta felvenni a versenyt a telepesekkel. Munkamódszerüket nem ismerte, szokásaikat nem

szerette, és inkább elköltözött a faluból; a csanálosiak Börvelybe, a fényiek Berébe.

Kezdetben mindkét faluban szükség volt a gyors építkezésre. De a kapkodásnak mihamar megmutatkozott a hátránya. A szalmafedeles házak a fellobbanó tüzek nyomán porig égtek. Az újjáépítés nyomán azonban mindig szebb és rendezettebb lett a két falu. A békés természetű sváb lakosság igyekezett megteremteni a kapcsolatot a környékbeli magyar és román lakossággal. Szorgalmukkal és munkájukkal nemcsak a baráti viszonyt sikerült kialakítaniuk, hanem megbecsülést is szereztek. Papjaik, tanítóik magyarok voltak, az iskolában magyarul tanultak, így már a második generáció kultúrában és sok helyi szokásban beleilleszkedett a vidék hagyományaiba. Anélkül, hogy zárt egységüket feladták volna, bekapcsolódtak a környék lakosságának gazdasági és kulturális vérkeringésébe; 1848-ban a szabadságharc hívei között már ott találjuk a csanálosiakat is.

A kiegyezés időszakában megkezdődött a kirajzás a falvakból. Az ipari és értelmiségi pálya felé való orientálódást elősegítette a két község sajátos belső gazdasági rendszere is. Minden fényi, csanálosi gazda vágya az volt, hogy a vagyont gyarapítsa, egybentartsa. Ezt sajátos örökösödési forma, a „Frunt"-rendszer révén érték el. A szülők, tekintet nélkül arra, hogy fiú vagy leány, kiszemelték egyik gyermeküket, és neki adták az egész telket, házat, gazdaságot. Kezdetben a gyermek rátermettségét és a gazdálkodás iránti hajlamát tekintették alapnak. A századforduló után már rendszerint az elsőszülött fiút jelölték ki örökösnek. Ha a kiválasztott házasságra lépett, a birtok értékének felét a telekre költöző menyasszony vagy vőlegény tartozott kifizetni. A többi gyermeket a szülők ebből a járadékból elégítették ki. Az ifjú gazda viszont köteles volt segíteni a testvéreket a tanulás ideje alatt vagy valamilyen szakma elsajátításában. Ha valamelyik testvér nem volt képes tanulni, azt családtagként befogadták. De a sorsa egyenlő volt a cselédével. Az öregek írásban rögzítették a természetben fizetendő életjáradékukat. A nagyházból hátra költöztek a számukra épített „pfründler" házba, és amíg erejükből tellett, támogatták a családot. Ez a módszer eredményesen segítette elő a falu egységes fejlődését, de egy idő után az érdekházasságok, sőt a családon belüli házasságok károsan hatottak a későbbi generációkra.

A múlt század hetvenes éveiben nagyfokú útépítés kezdődött a vidéken. A Szilágyságot a Nyírséggel összekötő kövesút Nagykárolyon és Csanáloson át haladt Nyíregyháza felé. Ez sokat lendített a falu fejlődésén. Fénynek viszont csak harmadrendű bekötőút jutott. Ettől kezdve Csanálos gazdasági helyzete fokozatosan erősödött, és fejlődésében megelőzte Fényt. Előnyét növelte az is, hogy határában kevesebb volt a futóhomok.

A kövesút miatt Csanálos szorosabb kapcsolatba került a megyeszékhellyel, a községi központ jogát is megkapta, annak ellenére, hogy Fény lakóinak a száma mindig meghaladta a Csanálosét. Ugyanez a tényező döntött különben az 1968-as közigazgatási átszervezéskor is.

*

Érdemes elgondolkozni azon, hogy mit vett át, mit folytatott, de mi újat, szokatlant is hozott itt a közös gazdálkodás? A két falu hagyományos szorgalma, németes fegyelme, szervezettsége mint jó mag hullott a nagyüzemiség termékeny talajára. Avagy mindezzel együttvéve az új agrotechnika, a nemesített vetőmag, a gépesítés és a szocialista rendszer sokirányú támogatása vezetett jóra, de tény, hogy a terméshozamok fokozatosan emelkedtek, s megindult a munka a futóhomok meg-

hódítására is. Évről évre nőtt a munkaegység értéke és ezzel együtt a családok anyagi gyarapodása. (Az utóbbi 5 év munkaegység-értéke mindkét faluban 30 lej fölött volt.) Különösen a belterjes kultúrák hódítottak teret. Temérdek szőlőt, almát ültettek a homokra, elterjedt az ipari növények termesztése, valamint a zöldségféléké. Sajátos módon a háztáji gazdálkodás is föllendült: sok baromfit nevelnek, sertéseket hízlalnak — eladásra is — mindkét faluban.

A mezőn vagy az állattartásban elért sikerek messzemenően hatottak az életkörülményekre. Három-négy szobás, szép kivitelű házak épültek a régiek helyébe. Az udvarokat átrendezték, szőlőlugasokat, virágoskertet varázsoltak a házak mellé. A deszkakerítések helyébe a legtöbb helyen vaskerítés került.

Az egyéni gyarapodás mellett a közvagyonra és a kulturális értékekre is gondoltak. Saját erőből emeletes iskolát építettek Csanáloson. Most épül a tornaterem és az új óvoda. A községnek önálló könyvtára van. Megjegyzendő, hogy az egyéni jólét megteremtésében a fényiek már behozták a lemaradást. A munka termelékenységében pedig egyes területeken túlszárnyalták Csanálost. (A búzatermelésben országosan az első helyre kerültek.) A modern emeletes iskola és óvoda Fényen is épülőben van.

Mindkét faluban sokat adnak a külsőségekre. Ezért valamennyi családnak fő törekvése — s a fiatal házasoknak is a vágya —, hogy portájuk különb legyen, mint bárkié. Volt rá eset, hogy jó házat lebontottak, csak hogy tetszetősebbet építsenek. Az építés kalákában történik, kilencvenen-százan is dolgoznak a falak felhúzásakor.

A porták rendbetétele után a lakásberendezésre került sor. A legtöbb házban 20—30 ezer lejes bútor van. A villamos gépek éppen úgy, mint az aragáztűzhelyek, természetes velejárói a háztartásnak. Minden harmadik lakóra jut egy rádió, és minden ötödikre televízió. A táskarádió, magnó és lemezjátszó megszokott „kellék" a fiatalok társaságában.

Érdemes megfigyelni, hogy az anyagi javak gyarapításában időnkint kiemelkedik valami, és rangjelző, értékmérő szerepét tölti be. Egy időben vaskerítést épített mindenki, máskor a televízió volt a legfontosabb fokmérő. Napjaink fő építkezési témája a fürdőszoba. Csanáloson a házak felében van felszerelt fürdőszoba, míg Fényen 522 hajlékból 230-ban. Egyik falunak sincs vízvezetékhálózata, ez a vidék mostoha hidrogeológiai viszonyaival magyarázható. A vizet a lakásokba ásott vagy a 30—50 méterre lefúrt artézi kutakból szivattyúzzák föl. Az ilyen kút maga 5000—6000 lejbe kerül.

Amilyen egyértelmű örömünk a jólét, a gyarapodás láttán, éppolyan vegyes érzelmeket vált ki az, hogy nem tudnak még élni a bőséggel, a javakkal. Mindkét faluban például sok zsíros, laktatós, vastag ételt fogyasztanak, egyre nagyobb gondot okoz a túltápláltság, mind többen szenvednek az elhízás, a „bővérűség" következményeitől, növekszik azok száma, akik szívbántalmak, érrendszeri betegségek miatt kerülnek kórházba — vagy temetőbe.

Mit hoz a jólét a kultúra, a nevelés dolgában? Fogas kérdés. Mert az eredmény nem egyértelműen biztató. Az iskola fontosságát, a továbbképzés szükségességét mindkét faluban támogatják. A nyolc osztályt végzettek — majdnem teljes létszámban — tovább tanulnak. Elsősorban a középfokú szak- és elméleti líceumok felé orientálódnak, de az ipariskolák iránt is nagy az érdeklődés. Mindkét faluból naponta 30—35 tanuló ingázik a nagykárolyi iskolákba. Az érettségizettek jó része tovább tanul, évente öten-hatan végeznek főiskolát. A legnagyobb érdeklődés a mezőgazdasági és műszaki pályák iránt nyilvánul meg. A nyári szünidőben az iskolások bekapcsolódnak a munkába, és 80—90 munkaegységet is megkeresnek.

A tanulóifjúság, különösen Csanáloson, elég erősen befolyásolja a szülők gondolkozását. A tudomány, a technika iránt fokozódik az érdeklődés. Az otthonokban megjelent a könyv. S mivel a külsőség a fő tényező, a könyvek száma és azok szépsége bizonyos rangot jelent. Ezt viszont aligha lehet bárkinek is szemére vetni. Jó, hogy ott van a könyv a szekrényen, téli estéken sor kerül rá. Az idősebb korosztály szeret olvasni. Az olvasással kapcsolatban van azonban egy érdekes előítélet. Különösen az asszonyok részéről. Szégyellik, ha látják, hogy olvasnak! Ezért még ma is lopva viszik a könyvtárból haza a könyvet. Ott gyökerezik még a gondolatukban a felfogás, hogy az olvasás luxus, csak az ér rá olvasni, aki nem dolgozik. Különösen a történelmi tárgyú és romantikus beállítottságú könyveket kedvelik, a falusi tárgyú regényeket nem. Az a véleményük, ezt a témát ismerik eléggé, felesleges erről még olvasni is. A könyvben csak az érzelmi hatást keresik, az értelmi oldalt nem igénylik. A könyvtárosnő minden igyekezete ellenére Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvét kézbe se vették.

Minden házba jár a *Szatmári Hírlap* vagy az *Előre*. Sokan olvassák a *Falvak Dolgozó Népét*. S még többen olvasnák e lapot és a *Dolgozó Nőt* is, ha járna a könyvtárnak.

Fényen a könyvek vásárlása iránt még nem túl élénk az érdeklődés. Itt egyelőre csak a tanulóifjúság vásárol, hogy saját könyvtárat hozzon össze. A falunak van önálló könyvtára, de olvasói nem annyira válogatósak, mint a csanálosiak. Ők is elsősorban az eseménydús műveket és a romantikus témákat kedvelik, de szívesen olvassák a mai életünkkel kapcsolatos könyveket is.

Majdnem nyolc éve nem volt színházi előadás Csanáloson, a közömbösség és érdektelenség miatt. Meggondolkoztató és elszomorító. Pedig a nagykárolyi tanári amatőrgárda annak idején mindig zsúfolt nézőtér előtt játszott. Valahol tehát hiba történt. De hol? A tévé elterjedése hódította el a színháztól a falu népét? Nem vitás, az is. Az általános vélemény mégis az, hogy az oktrojált sablonos darabok csukták be a művelődési ház ajtaját. Pedig a csanálosiak szeretik a színházat, a tévé pedig náluk már nem újdonság, nem néznek meg mindent, megválogatják a műsort. Most már megint szívesen fogadnának egy hangulatos színdarabot. Jó előkészítéssel, szervezőmunkával bizonyára újra megtelne a művelődési otthon.

Fényen más a helyzet. A televízió miatt itt is volt kiesés, de a művelődés háza nem néptelenedett el. Az utóbbi időben a kulturális megnyilvánulások száma szépen gyarapszik.

Mindkét faluban van klubhelyiség. De felhasználásukról a legnagyobb jóindulattal sem lehet méltányoló hangon szólni. Van benne tévé, pingpongasztal s néhány rendetlenkedő, hancúrozó suhanc. Tavasztól késő őszig az emberek 40—50-es létszámú brigádokban együtt dolgoznak a mezőn. Véleményüket munka közben kicserélik, ekkor klubra nincs szükség. De télen, jól fűtött teremben szívesen összegyűlnek.

Néhány éve az asszonyok rákaptak a kézimunkázásra. Válogatás nélkül, sorozatban gyártják a falvédőket, terítőket. Sajnos, kellő irányítás híján mindenféle rikító holmit készítenek. A tantestület és a helyi értelmiségiek feladata lenne a jó ízlés kialakítása, és nemcsak a kézimunkázás terén; mindkét faluban megkezdődött a lakberendezési dísztárgyak felhalmozása, s félő, hogy elönti a falut a vásári holmik áradata. Csanáloson festményre, képre egyelőre nem sokat adnak. Itt-ott akad szentkép, de nem sok. Fényen viszont a szép szobából nem hiányozhat a szentkép; kontár tucatmunkák. Minthogy a tantestület nem ingázó vagy óraadó átfutó vendégekből áll, hanem javarészt tősgyökeres helybeliekből, akik ismerik a falu minden rezdülését, valóban hozzájárulhatnának az ízlésneveléshez.

A lakáskultúrához tartozik a ház célszerűsége és kihasználási formája is. Csanáloson többnyire dísznek, mutogatásra van a több szoba. Míg évekkel ezelőtt csupán egyet rendeztek be tisztaszobának, a jómód növekedésével most már kettőt. A család viszont életének nagy részét a konyhában tölti. A terjedelmes konyha azonban csak télen veszi át funkcióját, koratavasztól hideg őszig a nyárikonyhában esznek, főznek. Újabban viszont a gyerekek zavartalan tanulása érdekében az egyik szobát rendszeresen fűtik.

Fényen a tisztaszobát nem tartják csupán dísznek, használják az utcára nézô szobát is. Az egyiknek meghagyják ugyan ünnepi jellegét, de nem oly mereven, mint régebben.

A házakat kívülről erős cementes habarccsal vakolják le, majd halvány színekkel festik be. A vaskerítésre nem tesznek zárólemezt, hogy a rendezett udvart látni lehessen. Néhol már lebontották a nagy csűröket, de a porták képére még mindig jellemzőek. Szerepük annyiban módosult, hogy a szekeret fokozatosan felváltja a gépkocsi. A tágas udvarokat virágágyásokkal, szőlőlugasokkal és gyümölcsfákkal telepítik be. Ez a hasznos, szép munka mindkét faluban egyre jobban terebélyesedik. Fényen nagy gondot fordítanak az utcák rendbentartására is. A hajdani piactereket parkosították, fákkal, virágokkal ültették be.

Régóta ismerem ezeket a falvakat. Sokszor elgondolkoztam az ott tapasztalt jelenségeken vagy a két helység közt mutatkozó különbségeken. Egyik-másik jelenségnek, különbségnek értem az okát, másoknak nem. De hogyan is magyarázhatnék meg egymagam mindent? Az összehasonlítással csupán azt jelezném, hogy két ennyire hasonló eredetű, sorsú, életszínvonalú falu közt is mennyi az eltérés, amire minden esetben tanácsos tekintettel lenni. A körülményeknek, természeti és társadalmi adottságoknak valóban megfelelő gazdálkodást vagy kulturális tevékenységet ma már nem lehet folytatni e helyi sajátságok figyelembevétele nélkül.

Különleges szokás vagy hagyomány egyik faluban sincsen. A „kirbáj" (Kirchweih), a templomszentelés napja mindegyik faluban megvan. Még néhány évtizeddel ezelőtt vallásos jellegű volt, ma már többnyire világi tartalmat kapott. Evésre, ivásra, vendégfogadásra alkalmas nap lett belőle. Népviselet nincs, sem népdal. A lakodalom Csanáloson egyszerű, az a felfogás, hogy az ünnepi összejövetelen mindenki kedvére szórakozzék. A fiatal pár csak ajándékokat fogad el. Menyasszonytánc és pénzgyűjtés nem szokás. Ezt kéregetésnek tekintik. Az a vélemény, hogy a kelengyét maguk is „ki tudják állítani". A fiatalok néhány évig valamelyik szülőnél laknak, majd külön házat építenek. Fényen a házasulandók elfogadják a legértékesebb ajándékokat is, sőt egy idő óta a menyasszonytánc is szokássá vált.

Ahol építkeznek, öltözködnek, vásárolnak, ott általában kevés a gyermek. Ez mondható a legtöbb bánsági faluról éppúgy, mint Kalotaszegről, Aranyosszékről vagy a kolozsvári Hóstátról. E két faluban viszont az egyke ismeretlen fogalom. Az egygyermekes családot lenézik. Úgy vélekednek, hogy csak azok nem nevelnek legalább 2—3 gyereket, akik lusták, semmirekellők, s a gyermekáldás helyett a kényelmet választják. Úgy gondolom, hogy ez a demográfiai helyzet nem véletlen. Bizonyos vonatkozásban — és kicsiny keretek között — tükrözi azt a folyamatot, amely világviszonylatban is megmutatkozik (itt-ott némi eltéréssel). Arról van szó ugyanis, hogy a szegénységből a gazdagodáshoz vezető korszakban általános a szaporulat-csökkenés. A jólét bizonyos fokán túl és megfelelő történelmi-társadalmi föltételek között azonban újra növekszik a gyermekáldás.

A szóban forgó két helység is már évtizedek óta gyarapszik, s különösen az utóbbi évek jómódja oda vezetett, hogy a gyermeket szívesen vállalják, minthogy a több utód nem fenyegeti már a családot anyagi visszaeséssel.

Külső szemlélő számára azonban ez a megállapítás ellentmondásosnak látszik. Az iskolában ugyanis kevés a gyermek. Ennek az a magyarázata, hogy a háború alatt és utána egy teljes generáció pusztult el ezekben a falvakban. A 25—30 éves új nemzedék csak most jutott el a családalapítás fokára. De ez már hatásában is megmutakozik. Mindkét faluban új óvodára van szükség.

A kocsmázás, italozás csupán vasárnap délutáni szórakozás. A sör vagy a pálinka kedvéért térnek be az italmérésbe. Mindkét faluban szőlőművelés folyik, minden házban van lugas, ami megtermi a család szükségletét. A duhajkodást, verekedést nem szívlelik. Csak a munkával megszerzett anyagi gyarapodást tartják virtusnak. Családi ünnepeken, baráti összejöveteleken, amikor a bor is felmelegítette a hangulatot, ún. magyarnótákat énekelnek.

E falvak fejlődése manapság új szakaszhoz vezetett. Akik szakmát tanultak vagy főiskolát végeztek — eltávoztak. A közeli Nagykárolyban több üzem kezdte meg működését, sok fiatal jár a városba dolgozni. A szövetkezeti gazdaságnak hovatovább munkaerőgondokkal s a tagság elöregedésének kérdésével kell megküzdenie. Csakhogy a föllendülést éppen a munkaigényes művelési ágak, az ipari növények, a szőlő és a gyümölcs biztosította. Mi lesz ezután? A munkaerőhiányt fokozottabb gépesítéssel igyekeznek pótolni. A több száz hektáros gyümölcsösben ennek ellenére a begyűjtés idején nagyon hiányzik a dolgos kéz, mind több a termésbetakarítási veszteség. A termény szállítása és tárolása is ugyancsak gondokat okoz. A pillanatnyi nehézségek kiküszöbölésére megkezdték a bekötőutak kikövezését, az almatárolók építését, sőt egy kisebb kapacitású feldolgozó üzem létrehozását is tervezgetik.

*

Amikor 23 évvel ezelőtt először jártam ezekben a falvakban, feltűnt nekem, hogy a házak előtt nincsenek kispadok. Meg is kérdeztem egyik ismerősömtől ennek az okát. Így válaszolt: „Mi nem érünk rá az utcán tereferélni, mi dolgozni igyekszünk mindig." A mai falu képét látva, ez a huszonhárom évvel ezelőtti válasz számomra ma is úgyszólván mindent megmagyaráz.

Benedek Zoltán

Kiss Anna (Marosvásárhely): Szüreti bál

NEMZETKÖZI ÉLET

Magasabb rendű európai viszonyok

Helsinki után, Genf előtt nincs, nem lehet nyári szünidő a diplomácia berkeiben: az európai biztonsági és együttműködési értekezlet július 7-én véget ért első, derűlátásra jogosító szakasza a záróközlemény néhány konkrétumával — az egyeztető bizottság és a tulajdonképpeni második ülésszak összehívása időpontjának megállapításával (Genf, augusztus 28, illetve Helsinki, szeptember 18) — történelmi íveléssel túl is mutatott eseményszerűségén.

A tizenegy pontban megfogalmazott *Közlemény* adatszerű, ténymegállapító és szokásos diplomáciai udvariassági formulákat tartalmazó fejezetein kívül (amelyekben a felek megállapítják, hogy az előzőleg kidolgozott megállapodásnak megfelelően a konferencia e szakasza külügyminiszteri szinten tárgyalt; felsorolják a részt vevő államokat — Ausztria, Belgium, Bulgária, Ciprus, Csehszlovákia, Dánia, Egyesült Államok, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Izland, Jugoszlávia, Kanada, Lengyelország, Liechtenstein, Luxemburg, Magyarország, Málta, Monaco, Nagy-Britannia, Német Demokratikus Köztársaság, Németország Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia, San Marino, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szovjetunió, Törökország, Vatikán —; megemlékeznek a konferencia megnyitása alkalmából elmondott rövid üdvözlő beszédekről; leszögezik, hogy a miniszterek elfogadták az előzetes tanácskozások záróajánlásait, valamint azt is, hogy a miniszterek ismertették kormányuk álláspontját a témakör lényeges kérdéseiről és a konferencia későbbi munkálatairól, s mély hálájukat nyilvánítják a vendéglátó finn kormánynak fontos hozzájárulásáért az értekezlet előkészítéséhez és első szakaszának lebonyolításához), a 6—10. pontok érdembeli utalások formájában tájékoztatnak a további teendők egy részéről, a még megoldásra váró kérdésekről, a napirendi javaslatokról, s arról, hogy bizonyos államok külügyminiszterei a szeptember 18-án kezdődő szakaszban szándékoznak javaslatokat előterjeszteni, továbbá arról, hogy megvizsgálták: miként fogja a konferencia tudomásul venni bizonyos részt nem vevő államok álláspontját (ez utóbbi kérdés egyébként az egyetlen, amelyben a külügyminiszterek ez alkalommal nem jutottak közmegegyezésre). Az egyeztető bizottság, amely a részt vevő államok képviselőiből alakul, a második szakasz megszervezésére hivatott. E szakaszban folytatják a napirendre tűzött kérdések megvizsgálását, és előkészítik a végső szakasz záróokmányait. A tizedik pont így hangzik: „A miniszterek kifejezték kormányaik elhatározását, hogy hozzájárulnak a konferencia későbbi munkálatainak sikeréhez."

A történelmi jelentőségű eseményt méltató kommentárirodalom a hat hónapig elhúzódott nagyköveti tanácskozások és az operatív, mindössze öt napot tartó — első — külügyminiszteri szakasz tanulságainak értékelésekor a hatalmas nemzetközi anyagot felmérve, már a következő lépésekig várható fejleményeket

latolgatja az egyes államok összeurópai állásfoglalásainak elemzésével. Hazánk — elkötelezettségünket kifejező — hozzájárulása az értekezlet nemes célkitűzéseinek megvalósításához a jelenlegi periódusban is a méltatások egyik vissza-visszatérő témája.

Valóban, Románia mindvégig — s külügyminiszterünk szóhasználatával élve: sajátosan — járult hozzá azoknak az eszméknek az érvényesüléséhez, amelyeket már a szocialista országok 1966. évi Bukaresti Nyilatkozata is meghirdetett.

Az „új európai alapozás" fordulatot jelez nemcsak e földrész, hanem az egész világ sorsában. Harmincöt különböző társadalmi rendszerű, más-más katonai szövetségekhez tartozó vagy katonai szövetségeken kívül álló, különféle nagyságrendű és gazdasági fejlettségű állam a második világháború után első ízben egybegyűlt külügyminiszterei — a döntő nemzetközi kontextus jegyében — most már ilyen, a földrész közvetlen érdekein is jóval túlmutató cél megközelítésére vállalkozhatnak, mert megenyhült a világpolitika éghajlata, s Európa ismét földrajzi és történelmi entitásként folytathatja közös civilizatórikus és kulturális hagyományainak ápolását és továbbfejlesztését, a megosztottságok, feszültségek, bizonytalanságok okainak és okozatainak a felszámolásával.

Románia joggal vallhatja a nemzetközi szószéken: azok a nyilatkozatok, nemzetközi szerződések, amelyeket más államokkal aláírt, kifejezői az új nemzetközi kapcsolatok demokratikus elveinek, s elismerten hozzájárultak ahhoz is, hogy a valóban korszerű princípiumok hathatósan érvényesüljenek az Európa-közi kapcsolatokban.

Hazánk külpolitikája Európát földrajzi, politikai és gazdasági egységként értékeli: „a kultúra és a civilizáció hagyományai által egységbe fogott államokként, amelyeknek történelmi tapasztalata egységben van." Közel harminc esztendeje nem volt háború Európában, azonban a második világháború és a hidegháború maradványai még mindig nem csupán a múlt rossz emlékei. Ezért is hangsúlyozta külügyminiszterünk helsinki beszédében: Európa ellentétes katonai tömbökre való megoszlása, óriási fegyverkészletek felhalmozása, idegen csapatok és katonai támaszpontok jelenléte, a megkülönböztetések, a népek együttműködésének útjába állított mesterséges sorompók összeegyeztethetetlenek az európai biztonsággal, s itt az ideje, hogy az európai népek véget vessenek ennek a helyzetnek.

Nem tartozik a diplomácia kulisszatitkai közé, hogy az európai biztonság egyik lényeges előfeltétele az európai katonai kötelezettségek csökkentése (az általános leszerelés részeként), a fegyveres erők csökkentése Közép-Európában, illetve más övezetekben is, így például a hazánk szempontjából kiemelkedő fontosságú Balkánon. Béke-stratégiánk programja az adottságok logikájából származtatott sorrendben jelzi a prioritásokat (az esetleges rész- és átmeneti intézkedések hasznosságának az elismerésével): a más államok területén állomásozó idegen csapatok létszámának csökkentése és végül nemzeti határok mögé való visszavonása; a más államok területén levő katonai támaszpontok felszámolása; lemondás a hadgyakorlatokról, az erődemonstrációról, a csapatösszevonásokról más államok határainál; a katonai költségvetések csökkentése, kezdve a nagy, erősen felfegyverzett államok költségvetésével, és a fegyverkezési hajsza megszüntetése; fokozatos rátérés a nemzeti hadseregek állományának és fegyverzetének csökkentésére; atommentes övezetek létrehozása Európa különböző részein és a nukleáris hatalmaknak az a kötelezettség-vállalása, hogy nem használnak ilyen fegyvert az ilyen fegyverrel nem rendelkező és azt nem gyártó államok ellen; a feltételek előkészítése a katonai tömbök megszüntetésére, és végül e tömbök felszámolása.

A közép-európai fegyveres erők csökkentését célzó bécsi tárgyalások azoknak a diplomáciai törekvéseknek a sorába tartoznak, amelyek az európai biztonsági értekezlet szakaszaival időbeli és lényegbeli párhuzamban folytatódnak. Hosszas tárgyalások után október végére, tehát a biztonsági értekezlet második szakaszának megnyitása utáni időpontra halasztották el a bécsi értekezlet — most már feltehetőleg — érdembeli munkálatainak a megkezdését. Ezzel kapcsolatban emlékeztetünk arra a *Lumea*ban (1973. 29.) közölt nyilatkozatra, amelyben Virgil Constantinescu, hazánk képviselője e tárgyalásokon az európai biztonság politikai és katonai vetületeinek összefüggéseiről szólt.

Minthogy a bécsi tárgyalások Európa egy bizonyos térségével foglalkoznak, Románia képviselője kijelentette, hogy hazánk nem írja alá az említett zónával kapcsolatos esetleges egyezményeket. Ugyanakkor azonban jelezte: Bécsben megegyezés jött létre arra vonatkozólag, hogy a tárgyalásokon résztvevő minden állam — tárgyalási státusától függetlenül — jogosult álláspontja kifejtésére és javaslatok előterjesztésére. Elengedhetetlenül szükséges, hogy ez a jog hatályossá váljék, s hatályossága gyakorlati biztosítéka legyen annak a keretnek a megteremtésére, amelyben a tárgyaláson részt vevő államok mindegyike valóságosan hozzájárulhat a legmegfelelőbb megoldások kidolgozásához. A várható egyezmények tényleges érvényességének kritériuma megkívánja, hogy semmiképpen se érintsék egyetlen európai vagy a Föld bármely más térségében levő állam érdekeit és biztonságát, tehát az egyezményeknek tükrözniük kell mind a részt vevő, mind a részt nem vevő államok jóváhagyó egyetértését. A további diplomáciai teendőkre, Románia építő jellegű szándékaira utalva, hazánk képviselője érintett bizonyos kérdéses jelenségeket is: némi aggályra adhat okot, hogy az előkészítő érintkezésfelvételek, előzetes bécsi tárgyalások időszakában olyan irányzatok is érvényesültek, amelyek fontos kérdések megvitatását szűkebb csoportokban igyekeztek lebonyolítani, más küldöttségek álláspontjának és véleményének tudomásul nem vételével. A román küldöttség határozottan állást foglalt az elfogadott ügyrendi szabályzat maradéktalan tiszteletben tartása mellett, hogy — statútumától függetlenül — minden részt vevő állam kifejthesse álláspontját, s a munkacsoportok nyitva álljanak minden érdekelt küldöttség előtt.

Az előtérben álló helsinki értekezletre visszatérve: a tanácskozások minden fázisában érvényesült és érvényesül küldöttségünk törekvése a biztonság fogalma fontos összetevőjének kidomborítására — az európai államok közötti gazdasági, politikai, kulturális és más természetű együttműködés fokozásának az előmozdítására. „A román kormány meg van győződve arról — mondotta George Macovescu külügyminiszter —, hogy az a szerep, amelyet a kultúra, a nevelés, a tájékoztatás betölt a mai társadalom fejlődésében, nagy súlyt kölcsönöz az ezeken a területeken folyó együttműködésnek és emberi kapcsolatoknak az európai béke és biztonság megszilárdításának szentelt erőfeszítésekben. A népek szellemi értékei fokozottabb körforgásának olyan légkörben kell végbemennie, amely minden nemzet számára lehetővé teszi, hogy teljes mértékben fejleszthesse alkotó géniuszát, gyarapítva saját nemzeti kultúrájának kincsestárát, s ezzel gazdagítva az európai és az egyetemes civilizáció értékeit. A népek szellemi alkotásainak csakúgy, mint ez irányú együttműködésüknek azt a célt kell szolgálnia, hogy az emberek tudatában, s főként az ifjúság soraiban ápolja a humanizmus, a haladás és a béke eszményeit. Egy ilyen irányzat egyúttal feltételezi az államok egybehangolt akcióit azért, hogy elvessék és leküzdjék a militarizmus és az erőszak eszméit, a soviniszta és rasszista felfogásokat, a békének és az enyhülésnek, az emberiség haladásának ellentmondó bármilyen megnyilvánulásokat."

Az óhajtott teljes siker perspektívája a józanul mérlegelő kommentátorokat feljogosítja annak a reménynek a megfogalmazására, hogy a harmadik szakaszra is sor kerülhet még az idén, mégpedig magas szinten.

Az összes államok jogegyenlősége, tekintet nélkül társadalmi rendszerükre, nagyságukra, földrajzi helyzetükre, katonai szövetségekhez való tartozásukra vagy nem tartozásukra; minden állam szabad létezéshez, függetlenséghez és szuverenitáshoz való jogának a tiszteletben tartása; az államok belügyeibe való be nem avatkozás, semmilyen formában és semmilyen indokkal, semmilyen körülmények között; a határok sérthetetlensége és a területi integritás; az erőszak vagy az erőszakkal való fenyegetőzés, a presszió és a megfélemlítés módszereinek a mellőzése az államközi kapcsolatokban; a nézeteltérések csakis tárgyalásos úton történő rendezése, hogy politikai, békés megoldást találjanak minden körülmények között; a kölcsönös előnyök az államok közötti, különféle területeken való együttműködésben, szem előtt tartva a fejlődésben levő országok erőfeszítéseinek a támogatását — íme, a magasabb rendű európai viszonyok elvi alapjai.

A magánélet büntetőjogi védelmének kérdései

Az ember akkor hasznos tagja a társadalomnak, ha módjában áll személyiségét kibontakoztatni, ha teljes individualitását, azaz valóban önmagát integrálhatja a közösségbe. Egyén és közösség ilyen egységéhez azonban csak a szocialista társadalomban érhetnek meg a feltételek, s a szocializmus kiteljesedése történelmi időszakában a társadalom építésének központi feladata éppen e feltételek megteremtése kell hogy legyen. Ez a szocializmus emberközpontúságából következik. De egyébként is, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom alapja nemcsak a sokoldalúan fejlett termelési bázis, hanem a személyiségét sokoldalúan fejlesztő ember is; sőt, az előbbi ez utóbbiban éri el célját és értelmét, de folyamatos dinamikájának biztosítékát is.

Ez az indítéka és alapja annak a különös figyelemnek, amellyel a marxizmus teoretikusai s a munkáspártok gyakorlati politikusai a személyiségproblematika felé fordultak és fordulnak. E kérdéskör fontosságának felismerése vezeti a marxista jogászt is akkor, amikor a személyiség védelmére vonatkozó minden jogalkotásra felfigyel, amikor a szocialista államok jogászai részt vesznek olyan nemzetközi fórumok munkálataiban, amelyeknek tárgya e kérdéskörbe vág, jóllehet a szocialista társadalmakon belül igen-igen sok vonatkozásban a személyiség védelmének kérdése alapvetően más feltételek között vetődik fel és oldódik meg, mint a mai polgári társadalmakban.

Egyén és társadalom egymást feltételező olyan egység, amelynek egymáshoz való viszonyát ősidőktől fogva a közhatalom kikényszeríthető, tehát jogi normákkal határozza meg. A személyiség védelme, önkifejlésének biztosítéka ily módon kerül a jogi szférába. Az embernek az élethez, testi épséghez, erkölcsi érintetlenséghez való jogát már a rabszolgatartó társadalmak óta büntető jogszabály védi, s a büntetőjog az otthonnak, a lakásnak mint a magánélet színterének is védelmet biztosít. A libe-

rális polgári büntetőjog individualista elméleti alapon igen nagy gonddal kidolgozta a személyiség védelmére vonatkozó jogszabályokat, és különösen legnagyobb személyi javunkat, az élethez és a testi épséghez való jogot fenyegető bűncselekmények esetében finom disztinkciókkal határozta meg a súlyossági fokozatok rendjét. A szocialista államok törvényhozása, kevés kivétellel, ezt a büntető normarendszert mint haladó hagyományt általában változatlanul vagy csak jelentéktelen módosításokkal beolvasztotta az új társadalmi feltételeknek megfelelő normarendszerbe. E gyér kivételű jogfejlődési jelenség arra hívja fel a figyelmet, hogy a szocialista közösségi eszme a személyiség jelentőségének elismerése terén nem jelent kevesebbet a polgári individualizmusnál, sőt — paradox módon — elvileg (éppen közösségi jellegénél fogva) a személyiség védelmére azt a reális társadalmi biztosítékot jelenti, amelyet a polgári társadalom nem nyújthat. Viszont történelmi tapasztalat — méghozzá nem is távoli —, hogy társadalmi rendszerektől függetlenül a személyiség védelmének kérdése sorsszerűen összefügg a demokrácia kérdésével, mégpedig oly módon, hogy a személyiség védelme szempontjából a polgári demokráciánál a szocialista demokrácia magasabb rendű, új minőségű társadalmi és politikai biztosítékot kell hogy jelentsen. Feloldja az egyén és társadalom, az individuum és kollektívum, vagy ezek jogi vetületében az állampolgár és az állam között felmerülő ellentéteket. Erre pedig a legliberálisabb polgári demokrácia sem képes, mivel nem lépheti át saját árnyékát: a mélyben feszülő osztályellentéteket.

A szocialista demokrácia kiszélesedésének és elmélyülésének történeti időszakában különös figyelmet érdemel minden erőfeszítés — a polgári törekvések is —, amelynek célja a személyiség hatályosabb védelme.

A személyiség védelmének sajátos területe a magánélet védelme.

A jog — különösen a büntetőjog — mind elméleti, mind gyakorlati téren igényli a szilárd, azaz egyértelmű meghatározásokat. Ahhoz, hogy a jogi normarendszer felépüljön, feltétlenül szükséges, hogy a jogszabály minden eleme a jog szempontjából általában s a szakjog szempontjából sajátosan kiművelt legyen, hogy a jogi norma elemei valamennyi szakember számára fogalmi azonosságot jelentsenek. Nos, a magánélet védelmére vonatkozó jogi normák kialakítása útjában nem kis akadály, hogy a magánélet jogi meghatározása szinte lehetetlen, hiszen a jogalkotás nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a magánélet szférájának körülhatárolásakor meg kell valósítani a közérdek és a magánérdek szintézisét, vagy legalábbis kompromisszumát, nehogy a közbiztonság maximalista védelme a becsületes polgár magánélete érintetlenségének és biztonságának rovására valósuljon meg. A tétel fordítva is áll. Alan F. Westin, az egyik legjelentősebb amerikai közjogász szerint „a modern államban a magánélet a szabadság szíve". Ez a megállapítás nyilván azt a szubjektivista és individualista álláspontot tükrözi, amelyről egy szuperszervezettségű monopolkapitalista társadalomban a liberális és humanista jogászok az egyénre nehezedő sokfajta hatalmi és társadalmi nyomást jogi eszközökkel enyhíteni próbálják. A törekvés tiszteletreméltó és nem minden tanulság nélküli. A mi személyes szabadságunk ugyan a szükségszerűség felismerése, de ez magában foglalja a felismerésnek mint szubjektív folyamatnak a jelenlétét. Szabadnak tudhatja magát az, aki meggyőződése szerint, önnönmaga mérlegelve a lehetőségeket cselekszik vagy tartózkodik a cselekvéstől, s különösen magánjellegű viszonyaiban ezt zavartalanul megteheti. A magánélet jogi és különösképpen büntetőjogi védelme tehát a legközvetlenebbül kihat a szabadságélményre, vagyis arra, hogy az ember szabadnak érezze önmagát. Ez viszont a jó politikai légkörnek, a jó állampolgári közérzetnek a szocialista társadalomban is az alapja.

A jogpolitikai kérdés az, hogy meddig terjed a magánélet szférája, mikor, milyen körülmények között államérdek a magánéletbe történő beavatkozás, és melyek a jogi biztosítékok, hogy ne történhessék visszaélés. A magánéletbe történő hatósági beavatkozás ugyanis a legtágabb és a legnehezebben kivédhető területe a hivatalos hatalommal való visszaélés bűncselekményének.

A jogászok UNESCO-keretben működő nemzetközi bizottsága, melynek hazánk jogászszövetsége is aktív tagja, a magánélet büntetőjogi védelmének kérdésében olyan munkálatokat végzett, amelyeknek eredményei egyre több állam törvényhozásában tükröződnek. A munkálatok kezdeményezője a bizottság svéd szekciója volt, amelynek végül is 1967 májusában sikerült egy jelentős eredményekkel záruló nemzetközi konferenciát is összehívnia. A meghívó szövege a konferencia tárgyára utalóan a következőket tartalmazza: „Senkinek sincs joga önkényesen beavatkozni bárki magánéletébe, családi ügyeibe, otthonába vagy levelezésébe, becsületébe vagy a tekintélyét érintő kérdésekbe... Minden személynek joga van az ilyen beavatkozásokkal vagy támadásokkal szembeni védelemre."

Nos, a francia nyelvű szövegből — bár nem teljes egyértelműséggel — kiderül, hogy a vendéglátó svéd szekció a magánélet szférájába vonja a családi életet, az otthont, a levelezést (tágabb értelemben minden hírközlő eszközzel, sőt élőszóval történő közlést is), a becsületet és az ember jó hírnevét, amelyet mint „tekintélyt" jelöl meg. Minden állam büntetőtörvényhozása eddig is messzemenően védelmezte e személyes javakat. Mi tette indokolttá, hogy a stockholmi konferencia óta különböző jogászszervezetek, konferenciák és törvényhozó testületek szinte láncreakciószerűen foglalkozzanak e kérdéssel, és 1972. február 28-ig tíz nyugati állam, köztük Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is, kibővítsék a magánélet védelmére vonatkozó törvényeiket, különösképpen a büntető törvényeket?

Szakemberek már néhány évtizede figyelmeztetnek arra, hogy a műszaki-tudományos fejlődés Janus-arcú folyamat. Míg egyrészt jólétünk és haladásunk alapja, másrészt pusztulással fenyegeti a környezetet, amely az ember élettere, létének feltétele. Itt nemcsak a környezetszennyezésre kell gondolnunk, hanem teljes bonyolultságában kell szemlélnünk a műszaki-tudományos fejlődés társadalmi és egyéni hatását, amely legáltalánosabban mint az alkalmazkodási képességünk üteme és a műszaki fejlődés üteme közötti ellentmondás ragadható meg. A magunk teremtette világ gyorsabban halad, mint hogy alkalmazkodni tudnánk követelményeihez, s emiatt nap mint nap olyan kérdések elé állít, amelyeket a tényleges sürgősségnél lassabban, tehát késedelmesen oldunk meg. Viszont éppen a gyors ütemű fejlődés még történetileg rendkívül rövid idő alatt is jelentőssé, sőt vitális veszéllyé sűrítheti a műszaki fejlődés egyik vagy másik negatívumát. Messzire vinne, ha akár csak röviden is megpróbálnánk áttekinteni a szorongás és a pánik jelenségeit vagy azokat az emberhez méltó erőfeszítéseket, amelyeket a tudományos-műszaki forradalom a fejlett kapitalista társadalomban kiváltott. Előttünk nem vitás, hogy a tudomány fejlődésével felmerülő kérdéseket a tudomány oldja majd meg, és ebből a szempontból is jelentősnek tartjuk a magánélet védelmére tett jogi intézkedéseket. Ugyanis napjaink polgári büntetőjogi törvényhozása, a nemzetközi jogászszervezetek és a szakjogászok törekvése éppen arra irányul, hogy a műszaki-tudományos fejlődés következtében beálló nagyobb veszélyeztetettséggel szemben a magánéletet megvédjék. Így e jogszabályok nem holmi paragrafusok mögé bújtatott áldemokratikus propagandafrázisok, amelyeket alkalomadtán fitogtatni lehet, hanem ugyanabból a veszélyfelismerésből származnak, mint a környezetszennyezésre, a zajkiküszöbölésre, az asztronautikai kölcsönös segítségre stb. vonatkozó jogszabályok.

A magánéletre vonatkozó lényeges jogosultság például az, hogy az egyénnek — de a jogi személynek is! — módja és lehetősége legyen saját személyes ügyeire, a magánéletére vonatkozó információkat zavartalanul megőrizni vagy azokra a szervekre és személyekre bízni, akikre akarja, s oly mértékben, amilyen mértékben akarja. Nyilván, itt elsősorban közéleti emberekre s jelentős gazdasági és erkölcsi javakat adminisztráló jogi személyekre kell gondolnunk. Ezért annak eldöntésében, hogy mi magánügy, s mi nem az, nemcsak a konkrét cselekményt, hanem a jogosultat is szem előtt kell tartani. Sőt, a konkrét tényállás jogi aspektusai és vonatkoztatása elkülöníthetetlen a jogosult közéleti funkciójától s e funkcióból következő közvéleményektől és elvárásoktól. Nem mindegy például, hogy egy hadfelszerelésügyi miniszter vagy egy aranyifjú vesz részt olyan szexorgiákon, amelyeket önmagukban az illetékes törvényhozó nem büntet. A Profumo-botrány esetében az angol kormány nem tekintette magánügynek miniszterének ilyenfajta kedvtelését. Tehát akik az erre vonatkozó bizonyítékokat (fényképek, levelek fotókópiái stb.) összegyűjtötték, nem éltek vissza a magas szintű műszaki eszközökkel, hanem azokat a közügy szolgálatába állították. Viszont ki tudná megmondani, hogy ha valamelyik play-boy lapban egy szexbomba teleobjektívvel készült aktfelvétele megjelenik, vajon reklámmal vagy a magánéletbe történő durva és ízléstelen beavatkozással állunk-e szemben? A per, amelyet ilyenkor a sztárok indítanak, nem bizonyít semmit, hiszen a színes törvényszéki tudósítások éppenúgy részei lehetnek a reklámhadjáratnak, mint a közzétett képek. E két szélsőséges példából azonban nem szabad arra a következtetésre jutnunk, hogy a magánélet védelmére vonatkozó jogszabályok gyakorlatilag használhatatlanok. Azt azonban látnunk kell, hogy e jogszabályok alkalmazásánál a formális tényállás mellett mind a sértettnek, mind a gyanúsítottnak vagy vádlottnak személyes körülményeit és funkcióit is mérlegelni kell, nehogy közéleti személyek és állami funkcionáriusok végül is törvényes védelem alatt olyan magánéletet alakítsanak ki maguknak, amely az állam és társadalom érdekeit veszélyeztetheti. A sztárok esetében és minden hasonló ügyben pedig mit lehessen tenni? Ősidőktől fogva a joggal nemcsak élni lehet, de visszaélni is, és a konkrét esetben a bírói önkény veszélye nélkül nehéz minden gyanús keresetet ab ovo elutasítani.

Az UNESCO égisze alatt 1967 májusában összeült jogászkonferencia azt ajánlotta a tagállamoknak, hogy büntetőjogszabályt hozzanak mindazok ellen, akik: a) a magán- és a családi életbe, az otthon és a magánlakás intimitásába bármilyen formában illetéktelenül beavatkoznak; b) bárki testi, szellemi vagy erkölcsi szabadságának integritása ellen támadnak; c) bármilyen úton valakinek becsületét vagy közmegbecsülését (tekintélyét) csorbítják; d) bárki szóbeli kijelentésének vagy cselekedetének rosszindulatú, káros értelmezést adnak; e) magánbeszélgetések alkalmával valaki magánéletével kapcsolatos titkot fednek fel; f) bárki nevét, azonossági jegyét vagy képét felhasználják (e megfogalmazásban szemmelláthatóan a jogi személyek is bennefoglaltatnak, például: cégjegy, védjegy, sőt akár a családi címer is!); g) a magánéletre vonatkozó bármilyen kémkedési, kifürkészési, ellenőrzési vagy zaklatási cselekményt követnek el; h) a levelezés útjába bármilyen természetű akadályt gördítenek; i) más személy magánéletére vonatkozó olyan információt, amelyhez hivatali állásuknál fogva jutottak, elhíresztelnek, holott azt hivatali vagy szakmai titokként kellett volna kezelniük.

A konferencián egyhangúlag elfogadott ajánlás nem tükrözi azokat a felszólalásokat, amelyek a magánélet hatékonyabb védelmének szükségességét a műszaki fejlődés teremtette, sajátosan megnőtt veszélyeztetettségben jelölik meg. A kérdést azonban egy év múlva — éppen a stockholmi konferencia folyományaként —

az ENSZ égisze alatt Teheránban megtartott *Emberi Jogok Nemzetközi Konferenciája* is napirendre tűzte (lásd: *Acte final de la conférence internationale sur les droits de l'homme, 22 avril—13 mai 1968*). A vonatkozó határozatból egyértelműen kiderül a magánélet fokozottabb veszélyeztetettsége a műszaki fejlettség jelenlegi színvonalán: „Az Egyesült Nemzetek családjának intézményei tanulmányozzák mindazokat a kérdéseket, amelyeket a technika és a tudomány fejlődése az emberi jogok szempontjából felvet, nevezetesen a következőket: a) a magánélet tiszteletben tartását a nyilvántartási technika fejlődésének körülményei között; b) az ember személyiségének, lelki és intellektuális védelmének hatályosságát a biológia, az orvostudomány és a kémia fejlődésének feltételei között; c) az elektronikus berendezések alkalmazását, amelyek a személyiségi jogokat érinthetik, és azokat a kereteket, amelyek között demokratikus társadalomban e berendezéseket használni szabad; d) és általában mindazokat a kérdéseket, amelyek a tudományos és műszaki haladást, valamint az emberiség szellemi, lelki, művelődési és erkölcsi felemelkedése közötti egyensúlyra vonatkoznak."

Alig öt éve, hogy ez az ajánlás az ENSZ tagállamainak — köztük hazánknak is — a közakaratából megszületett. E viszonylag rövid idő alatt (különösen a nyugati világban) olyan közéleti, publicisztikai és jogi mozgalmat indított el, amely önmagában is bizonyítja, hogy időszerű, sőt talán vitális a kérdés, amelynek — államonkénti differenciáltságú, de azonos alapelvű — megoldására buzdít. A szak- és népszerűsítő sajtóból és nem utolsósorban a törvényhozási vitákból olyan mennyiségű konkrét anyag került napvilágra, hogy ma már viszonylag könnyű kissé rendszeresebben áttekintenünk, milyen jellegű a veszély, amely a tudományos és műszaki fejlődés következtében a magánéletet fenyegeti.

Elsőrendű veszélyt még mindig azok az optikai és akusztikai berendezések jelentenek, amelyek segítségével titokban hang- és képfelvételeket készíteni és ezeket rögzíteni, tárolni, sokszorosítani és publikálni is lehet. Ilyen berendezések segítségével — hogy a nyugati publicisztika szóhasználatával éljünk — átlátszóvá vált az otthon fala, és „átlátszó" lehet minden ember, akit ilyenné akarnak tenni.

Nos, milyen fejlettségi fokot ért el e téren a technika? A telefon kagylójába szerelhető parazita-mikrofon egy 3—5 milliméter átmérőjű és 1,5 milliméter magasságú korongocska. Érzékenységének határa normál téglafalon keresztül 8—12 méter, közvetlenül, hangakadályok nélkül 100—150 méter, de ez a szuperteljesítmény már inkább hátrány, mert a nagy hatályossági körzetből a mikrofon túl sok felesleges hangot és zörejt bevisz a regisztráló berendezésbe. A parazita-mikrofon állandóan működik, s így környezetéből állandóan szállítja az akusztikai információkat.

Ezzel szemben a gyakrabban alkalmazott lehallgatási eljárás lényege, hogy a telefonkapcsolatba egy parazita-fülhallgatót vagy regisztráló berendezést (magnó) iktatnak, amelynek segítségével a megfigyelés alatt álló távbeszélőn elhangzott minden beszélgetést le lehet hallgatni, és rögzíteni is lehet. Szükség szerint a lehallgatás érdekében sajátos rendszert és hálózatot lehet kiépíteni és felszerelni, s a lehallgató tevékenységet egyetlen központban, erre kiképzett személyek irányítása és felügyelete alá lehet helyezni.

Az első ilyen lehallgató-hálózatot a polgári világban — tudomásunk szerint — a Gestapo építette ki Németországban, majd a határokon túl (először a megszállott Párizsban). A párizsi ma is működik a hitleri titkosrendőrségtől kidolgozott műszaki és nyilvántartási elvek alapján, és a hagyományokhoz hűen ma is politikai titkosszolgálati funkciót tölt be. Székhelye az Avenue de Tourville 2 bis, ugyanaz az épület, amelyben annak idején a Gestapo is berendezkedett. Ami a francia

bűnügyi rendőrséget illeti, annak esetenként kell felkérnie a postát egy-egy lehallgatás érdekében. A politikai titkosszolgálat, a GIC viszont rendszeresen gyűjti az adatokat, azokat tárolja, mégpedig legtöbbször nem valamely hatáskörébe tartozó bűnügy felgöngyölítésére, hanem általában minden nyilvántartásában szereplő személyről. A cél, hogy az adatokat szükség esetén az illető személy politikai alkalmasságának vagy megbízhatóságának elbírálásakor felhasználják. A francia telefonlehallgató szolgálat, amelynek műszaki tisztviselőit a francia posta és telefonszolgálat többi tisztviselői egyszerűen csak „kopók"-nak nevezik, gyakorlatilag minden jogi vagy alkotmányos biztosíték figyelmen kívül hagyásával, igen laza kormányellenőrzés mellett működik. Michael Poniatowski *Cartes sur table* című könyvében így ír: „Ahelyett, hogy kijelentjük, miszerint a telefonbeszélgetések lehallgatása illegális, ahelyett hogy tagadnánk, miszerint ez az eljárás létezik, inkább be kellene ismerni, és használatát szigorúan csak a bel- vagy külföldi felforgató tevékenységek elleni harcra kellene korlátozni, vagy a bűntettek elleni küzdelemre. Nagyon pontosan meghatározandók azok az esetek, amelyekben a lehallgatást alkalmazni szabad, és minden esetben a miniszterelnöknek személyesen kellene döntenie afelől, mégpedig valamelyik miniszter által aláírt megkeresés alapján, amelyben kellő alapossággal meg volna indokolva a gyanú, miszerint a lehallgatásra javasoltak ténylegesen előre kidolgozott terv alapján az állam vagy egyes személyek biztonságára törnek." (Az Avenue de Tourville 2 bis elleni csata csak egyik epizódja a nagy nemzetközi küzdelemnek, amely széles fronton folyik, mégpedig az UNESCO és az ENSZ patronálta szervezetek kezdeményezésére.)

A távbeszélő kagylójába szerelt parazita-mikrofon s a vezetékes lehallgatás azonban csak a kisebbik veszélyt jelentik. A magánélet és az otthon (jogi személyek esetében a jogi személy különböző tevékenységeire rendelt helyiség) igazi ellenségei azok a miniatűr rádióadókészülékek, amelyeket a nyugati publicisztika oly találóan „poloskák"-nak nevez. (Ez az elnevezés oly általános, hogy már jó néhány szakértekezésben, tudományos és igényesebb népszerűsítő cikkben is ilyen néven emlegetik ezeket a készülékeket.) Az ultramini adó hatósugara elérheti az 1500—2000 métert. Akinek például egy ilyen „poloskát" sikerült becsempésznie egy tárgyalóterembe, akár a szomszéd városnegyedből is lehallgathatja, ami ott elhangzik. Ugyanis minden „poloskának" van egy tökéletesen hangolt, magnóval összeköthető rádióvevőkészüléke, s amint 1968-ban az NSZK-ban elrendelt vizsgálat megállapította, egy ilyen berendezés már potom 1000—1200 márkáért az egész ország területén akadálytalanul beszerezhető. Az ügy pikantériájához tartozik, hogy miközben a kijelölt bizottság a „poloskák" támasztotta veszélyt mérlegelte, s mármár eltúlzottnak minősítette, egy 13—14 éves gyermekekből álló rádióamatőr-csoport véletlenül annak a „poloskának" a hullámhosszára tévedt, amelyet ismeretlen tettesek az állami bank igazgatótanácsának tárgyalótermébe rejtettek el.

Amint e rádióamatőr-bravúrnak híre támadt, egymás után jelentkeztek más amatőrök is, akik érdekesebbnél érdekesebb vitákat hallgattak le. Szinte külön rádióamatőr sportággá nőtte ki magát a „poloskavadászás". Közben azonban valóságos pánikot teremtett a tudat, hogy az állami, vállalati vagy magánélet bármely zuga „átlátszóvá válhat" egy-egy ügyes kéz vagy titkosrendőr mesterkedése nyomán. A nyugatnémet törvényhozás később büntetőszankciók terhe mellett megtiltotta a „poloskák" és más hasonló berendezések illetéktelen előállítását, forgalomba hozását és felhasználását.

Az akusztikai miniapparátusok mögött az optikai technika szülöttei hajszálnyira sem maradnak el. Itt a miniatűr fotóberendezések mellett, amelyek már szinte klasszikus eszközöknek számítanak, fejlődés mutatkozik az ibolyántúli, az

infravörös, valamint a teleobjektíves technika terén. Már több olyan nyugati, főleg amerikai, bírói eljárást ismerünk, amelyben a per tárgyát képező bűncselekményt 500—600 méter (!) távolságból lefényképezett akták, tervrajzok segítségével követték el. Mindehhez párosul az infravörös, tehát sötétben is alkalmazható fotófelvevő eljárás és újabban a lézersugárban rejlő lehetőségek is. Közben négy-öt éve már egyre többet olvashatunk az akusztikai „poloskákhoz" hasonló optikai „poloskákról". Ezek állítólag a televíziókészülékbe szerelhetők.

Ami pedig a levéltitok védelmét illeti, az embernek ma már szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy ibolyántúli sugarakkal akárhány lapból álló levélről olyan rétegfelvételeket lehet készíteni, amelyek segítségével a boríték felbontása nélkül a levél egyetlen pillanat alatt lemásolható és tárolható.

A magánélet elleni merényletek külön csoportját alkotják a pszichológiai módszerekkel végzett különböző kutatások, s azoknak a kémiai szereknek a felhasználása, amelyeknek lélektani hatása van. E téren első helyen állanak az úgynevezett tesztek. A teszt-módszerben a következtetéseket mint konkrét információkat kezelik és használják fel. Bizonyos szempontból ide tartoznak a mélylélektani gyógymódok is, bár azok védettsége nagyobb, és illetéktelen felhasználásuk kevésbé lehetséges, mert az orvosok titoktartása hagyomány. Viszont a kezeléshez több folyamatos vizsgálat szükséges, és viszonylagos sok feljegyzés, néha magnófelvételek is. Ezek pedig könnyen kerülhetnek illetéktelen kezekbe (lásd az Ellsberg-ügyet).

A magánéletbe és a személyiségi jogokba történő legdurvább pszichikai beavatkozás különböző vegyszerek segítségével is bekövetkezhet. Nem csupán az alkohol közismert gátlásoldó hatására gondolunk. Ez ma már túlságosan primitív eszköznek számít jól felszerelt „fürkész"-körökben. De léteznek olyan szerek, amelyek kifejezetten könnyelművé teszik az embert, felkeltik benne a közlés ellenállhatatlan vágyát, avagy valósággal megsemmisítik a személy egyéniségét, s tudatát a való és valótlan, a tényleg megtörtént és a képzeletbeli határmezsgyéjére tolják, esetleg olyan téves emlékképeket „nyomtatnak" a tudatába, amelyek a kijózanodás után is megmaradnak. A kezelt személyt a hamis emlékképekre „rá lehet beszélni", és tőle meggyőzően elmondott vallomást lehet kicsikarni valótlanságokról. Különösen könnyű ilyen eredményt elérni annál, aki kényszerképzetek hatása alatt áll, és hiszi, hogy vallomása, jóllehet nem felel meg az objektív igazságnak, valamilyen — általa is vallott — magasabb szempontból hasznos. Nos, az említett szereket és eszközöket ilyen szélsőséges módon ritkán alkalmazzák, de azért, hogy valakit könnyelmű fecsegésre bírjanak, s ily módon tőle hivatali vagy szakmai titkot, családi vagy magánkörülményeire vonatkozó információt szerezzenek, elég gyakran igénybeveszik a különböző drogokat.

Valamennyi módszer azáltal válik igazán veszélyessé, hogy az információkat kombinálni lehet a komputer-technikával. Ne gondoljunk csak valamiféle viszonylag egyszerű elektromos adattárolóra. A „robotok" már messze túl vannak azon, hogy puszta szupertárolók és szuperinformátorok legyenek. Az információkat összehangolják, szintetizálják, csoportosítják, vagylagos variánsokat válogatnak ki. Mindezt attól függően, hogy kik, milyen szempontok szerint végezték a programozást, milyen modelleket szerkesztettek. Ez tág teret biztosít az adatok és információk manipulálásának. A XX. századi manipulációk közül talán a legveszedelmesebb műfaj ez, mert hatékonyságát növeli a számítógépek iránti nagy tisztelet, amelyet joggal nevezhetünk „komputer-fetisizmusnak".

Ráadásul ma már egy közepes teljesítményű számítógép nem éppen elérhetetlenül drága. Tulajdonképpen mi is az az „információs bank"? Olyan elektroni-

kus agy, amelynek memóriaegységeiben több tíz- vagy százmillió adat tárolható. Pályáját vállalati személyzeti nyilvántartóként kezdte, de a benne rejlő lehetőségek messze meghaladták a szupervállalatok igényeit is. Hogy a nagy teljesítményű gépek ne heverjenek parlagon, a tulajdonos vállalat más kisebb személyzetű gazdasági egységek nyilvántartását is elvégezte. A berendezés kapacitása még így is túlméretezettnek bizonyult. Ezért aztán a tulajdonosok nem törölték a szolgálati viszonyból kilépő alkalmazottak adatait, hanem — különösen a fontosabb személyiségekét — tovább tárolták, sőt még gazdagították is azokat oly módon, hogy e célból információgyűjtő szolgálatot szerveztek. Végül bárkinek, aki szolgálataikat megfizette, rendelkezésére bocsátják adataikat. Az „információs bankok" adatait aztán az elektronikus kiértékelő berendezésekbe lehet táplálni, s ily módon komplex információk nyerhetők a nyilvántartásban szereplőkről.

Ha csak a nem is olyan távoli múltba tekintünk, elborzadunk, mert önkéntelenül arra kell gondolnunk, amit ez az információs technika jelentett volna egy Gestapo-szerű politikai rendőrség kezében. Nehéz vigasztalódni a gondolattal, hogy szerencsére, nemcsak műszaki teljesítőképességünk fejlődik rohamosan, hanem bölcsességünk is, nehogy a magunk teremtette dolgok fellázadjanak ellenünk. Annyi bizonyos, hogy az aggodalom, amelyet a magánélet hatályosabb védelmét célzó jogalkotás tükröz, nem alaptalan. Viszont bizonyos az is, hogy a kérdés gyökeres megoldása túlmutat a szükséges és rokonszenvünkre érdemes jogászi erőfeszítéseken.

A magánélet biztonsága elsősorban politikai és társadalmi kérdés. Gyökeres megoldást csak a kiteljesedett szocialista demokrácia talaján nyerhet, amelyen egyszerűen értelmüket vesztik az ember magánéletét, személyiségét veszélyeztető szuperkémkedések, és amikor az ember marxista értelemben, tehát valóban szabaddá válik. Többek között azért is, mert nem lehet szupertechnikával önmagát és otthonának falát „átlátszóvá" varázsolni, sem pedig kibernetikus alapon, elektronikus eszközökkel — manipulálni.

Dáné Tibor

Kondor Béla grafikája

DOKUMENTUMOK

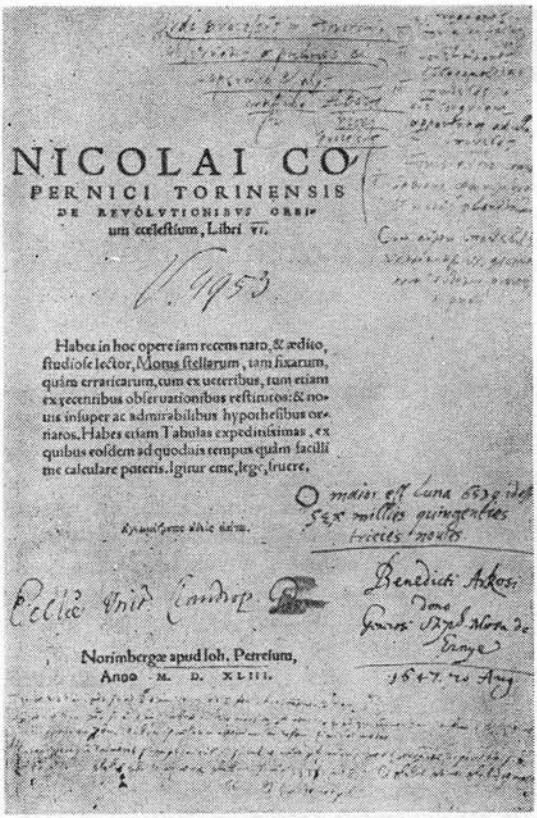
Korai Kopernikusz-vonatkozásainkról

Kopernikusz születésének 500. évfordulóját a hazai magyar sajtó is méltóképp ünnepelte. A *Korunk* Dáné Tibor gondolatébresztő írását közölte, *A Hét* két teljes oldalt szentelt az eseménynek, a *Brassói Lapok* pedig egy átfogó ismertetésnek és — Binder Pál tollából — néhány hazai vonatkozás bemutatásának adott helyet.

A Hét február 16-i számának *Kopernikusz-kortársak* című cikkében említi Dankanits Ádám, hogy a lángeszű lengyel csillagász krakkói tanulóévei alatt harmincnál több erdélyi diák írta be magát a krakkói egyetem anyakönyvébe, s volt, aki a tudományművelés nagy központjába, Páduába is elvetődött. Mint ismeretes, Kopernikusz Páduában fejezte be itáliai tanulmányait. Ám Bolognában kezdte őket, és itt 1497-től a század végéig távolabbi (mert nem a joggal, hanem inkább retorikával foglalkozó) kollégája volt az erdélyi román kenézcsaládból származó Csulai More Fülöp, aki ekkor már mecénásnak is számított. (A híres Filippo Beroaldo 1496-ban dedikálta neki egyik Cicero-kiadását.) More 1500-ban kereste föl a ferrarai egyetemet, Kopernikusz 1503-ban doktorált itt. Föltehetően mindketten megismerkedtek — talán később — Celio Calcagninivel, aki határozottan vallotta a Föld mozgását, persze távolról sem a *De revolutionibus orbium coelestium*ban megnyilvánuló zsenialitással.

Egy évvel e korszakalkotó mű közzététele előtt jelent meg Nicolaus Copernicus Torinensistől egy negyedrét formátumú, vékony, ma nagyon ritka könyv. Címének eleje: *De lateribus et angulis triangulorum.* Ebből a trigonometriai értekezésből találni egy példányt Kolozsvárt, az Akadémiai Könyvtárnak a volt unitárius kollégiumtól örökölt állományában. Egyik korábbi tulajdonosa, Andreas Rempler, nem sokkal halála (1606) előtt írhatta rá nevét, meglehetősen „öreges" betűkkel. Rempler annak idején magiszteri fokot szerzett Odera-Frankfurtban, és az ottani akadémia bölcseleti karának dékánja lett, de honvágya visszahozta Erdélybe, s itt, a Beszterce melletti Nagy-Demeteren fejezte be pályafutását. Kolozsvárra került könyvei közt szerepel egy X. századi arab szerző, Alchabitus (al-Qabīṣī) csillagászati munkájának utolsó, 1521-es velencei kiadása. Ennél természetesen jóval értékesebb Kopernikusz említett sík- és gömbháromszögtani könyvecskéje. Alkalmasint ritkasága miatt sem szokták jelezni, hogy ennek szövege — egy ráadott ábrától és zárómondattól eltekintve — megegyezik a *De revolutionibus* első részének két utolsó fejezetével, a szöveget követő, 18 levélnyi sinus-táblázata viszont eltér a *De revolutionibus*ban azonos címmel adott táblázattól (l. előbb: 15^{v}—19. lev.).

Az összehasonlítást azért végezhettük el, mert a már megnevezett akadémiai könyvtárban Kopernikusz „Föld-mozgató" műve is olvasható. Méghozzá az első kiadástól eltelt 430 esztendőt átvészelt példány van itt, egybekötve egy szintén fóliáns alakú (pontosabban: *kis* ívrét méretű) nyomtatvánnyal: Georgius Agricola

NICOLAI CO
PERNICI TORINENSIS
DE REVOLVTIONIBVS ORBI
um cœleſtium, Libri VI.
Habes in hoc opere iam recens nato, & ædito, ſtudioſe lector, Motus ſtellarum, tam fixarum, quàm erraticarum, cum ex ueteribus, tum etiam ex recentibus obſeruationibus reſtitutos: & nouis inſuper ac admirabilibus hypotheſibus ornatos. Habes etiam Tabulas expeditiſſimas, ex quibus eoſdem ad quodlibet tempus quàm facilli me calculare poteris. Igitur eme, lege, fruere.
Norimbergæ apud Ioh. Petreium,
Anno M. D. XLIII.

néhány ásványtani munkájának egykorú széljegyzeteket tartalmazó, 1546-os bázeli kiadásával. Imprimált, reneszánsz díszítésű, bordás és csatos bőrkötése 1550-ben készült, de a példány valószínűleg később lelt hazai gazdára, mint az, amely már a XVI. század végétől vagy a XVII. század első negyedétől díszelgett a brassói evangélikus gimnázium könyvtárában. A Kolozsvárt őrzött példány 1647-ben került Ernyei Mosa István tulajdonába. Ez a posszesszor közeli rokona lehetett annak a Mosa Gergelynek, akit II. Rákóczi György 1655-ben, a „görög vallású" Rácz Györggyel együtt, követségbe küldött a kozákokhoz. Mosa István „Benedicti Arkosi dono", azaz Árkosi Gelei Benedek ajándékából kapta a kötetet. Árkosi (nem tévesztendő össze Árkosi Tegző Benedek nevű kortársával!) már páduai tanulmányai idején kimutatta ilyen jellegű adakozó kedvét: könyvvásárlás céljára kétszer is juttatott bizonyos összeget a páduai egyetemnek, 1640-ben pedig öt kötettel gyarapította ennek bibliotékáját. 1645-től haláláig — 1661-ben ragadta el a pestis — oktatott-nevelt a kolozsvári antitrinitárius kollégiumban. Kopernikánus voltát legfönnebb gyaníthatjuk. Az ő kezén átment *De revolutionibus*-példány címlapján ellenben józannak mondható, talán egykorú följegyzés szorgalmazza a megfigyelések, az égiekben tapasztalt „rendellenességek" egybehangolását a föltevésekkel és a mértannal, mégpedig nem a látszat szentesítéséért, hanem ama tétel szellemében, mely szerint „a csillagászat célja: megmenteni a jelenségeket és a bolygók mozgását". (A „salvare phainómena"

Kopernikusznak a pápához szóló ajánlásában előforduló „apparentiae salvare" visszhangja. A mértanra való utalás pedig már a címlapra nyomtatott görög jeligére is támaszkodhat — „Egyetlen nemgeométer se lépjen be" —, mely állítólag a platóni Akadémia bejárata fölött áll.)

A két évvel Árkosi előtt elhunyt Apáczai Csere János révén a gyulafehérvári és a kolozsvári református iskolának világviszonylatban is meglepően korán volt igenlő kapcsolata a heliocentrizmussal. Bátran folytatta ezt az irányvételt Apáczai kiváló utóda, Enyedi Sámuel. Bizonyság rá természetbölcseleti kurzusa, melyet Pápai Páriz Ferenc 1665-ös lejegyzéséből ismerünk, és amelyet ifj. Mihail Halici is hallgatott. Karánsebes e jeles fia éppen száz évvel Kopernikusz halála után született. Rendkívül gazdag könyvtárában elég jelentős helyet kapott a csillagászat. E könyvtár legrégibb nyomtatványa alighanem az *Introductorium in astronomiam Albumasaris Abalachii* volt, amelynek muzulmán alkotója — Abu Ma'shar — a perzsa asztrológiából is merített. Aztán szerepelt itt Albertus Magnus *(Speculum Astronomicum)*, Regiomontanus *(Tabulae Directionum)*, a Moldvába is hívott Peucer *(De circulus coelestibus)*, a bécsi Andreas Perlach, a kopernikánus Erasmus Reinhold és Kepler. Reinhold Wittenbergben tanártársa volt Rheticusnak, aki elsőként fogta fel a kopernikuszi fordulat horderejét. Halici-nak megvolt Reinholdtól a *Prutenicae Tabulae*... és az *Ephemerides*..., esetleg a regiomontanusi Táblázatoknak is éppen a Reinhold gondozta kiadása. De fontosabb Kepler kátészerűen fogalmazott kivonatának, az *Epitome astronomiae Copernicanae*nak (Linz, 1618) a jelenléte. Ez a könyv a pápa megbélyegezte írások 1758-as listájából sem maradt ki, noha ekkor (igaz, csak nagyon rövid ideig) Kopernikusz fő műve lekerült a Rómától elítélt munkák hírhedt indexéről. Az *Epitome* megléte a Halici-könyvtárban nem magyarázható azzal, hogy Kepler is bölcseletileg harmonista volt, akárcsak Alstedius, akinek számos művéből Halici még a maga — egykor Gyulafehérvárt diákoskodó — apjától örökölt egy-egy példányt. (Mellesleg: a kepleri *Harmonices mundi* Apáczai könyvtárából sem hiányzott.) A szóban forgó *Epitome*-példány bizonyára az Enyedi Sámueltől Halici-ra átszállott könyvek közé tartozott, ugyanis Halici a szászvárosi iskolára hagyta könyveit, márpedig az innen a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárba jutott példány eredetileg Rácz Istváné, majd épp az Enyedié volt.

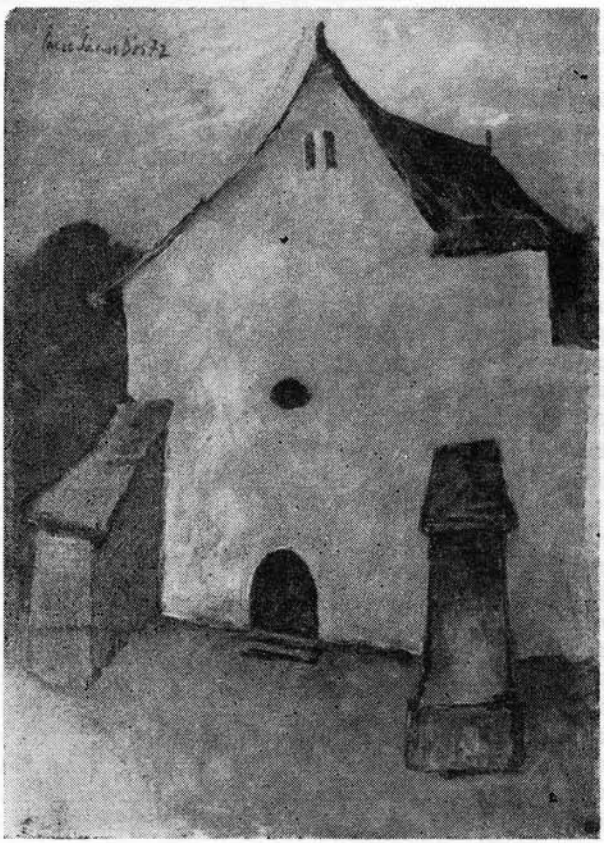
Halici-nak megvolt az alig két évvel az *Epitome* után publikált *Europica varietas* is, tehát az első magyar nyelvű útleírás. Ebben Szepsi Csombor Márton közli „amaz nagy hírű *Nicolaus Copernicus* asztrológusnak epitáfiumát", tudniillik a toruńi Szent János templomban látható sírversét és az alatta levő, Kopernikuszt tökéletes alaposságú matematikusnak jellemző sorokat.

A hajdani Halici-könyvtárban őrzött művek közül végül még csak Pósaházi János *Philosophia naturalis*át (1667) tesszük szóvá. Az atomista Pósaházi jócskán merített Gassendiből, és éppen Kopernikusz eme első részletezőbb, filozofikus igényű életrajzírója hatására kezdte elfogadni, hogy a napközpontú világkép „nem teljesen képtelen". Történetietlen szemnek nevetségesen szűkkeblű ez az engedmény, kivált „az Apáczaiak és Régeni Pál Mihályok" álláspontjához képest. Csakhogy egyetlen Apáczaink volt, és egyetlen európai látókörű, külföldön is nagyra becsült Régenink. Pósaházi kozmológiájának haladó tendenciája nem is tűnik oly túlzottan mérsékeltnek, ha például a jezsuita Szentiványi Márton (1689) vagy éppen a ferencrendi Sartori Bernárd Bibliára hivatkozó maradiságához mérjük. A nagyváradi születésű Sartori dicséretes formagonddal írt „magyar nyelven filozófiát" (1772), és elszántan védelmezte „kamerális Arad városában ezen nemes tudományt", azonban háromszáz esztendővel Kopernikusz világrajötte után sem átallotta kiolvasni „a Napnak mozdulását amaz Józsue szavaiból: *állj meg Nap*, a Földnek állandóságát

pedig bölcs Salamon igéiből: *a Föld pedig örökké áll*". (A „Józsue-érvet" különben Luther indította el unalmasan hosszú útjára.)

Ruszek József négy évtizeddel későbbi bölcselettörténete, minden gyöngéje ellenére, messzi maga mögött hagyja ezt a tömény fideizmust, amikor így örvend Kopernikusz, Galilei és más újkori természetkutatók észfölszabadító tevékenységének: „Ennyi sok mindenféle törekedések után... végre a szabados önnöngondolkodás feléledvén, a raboskodó skolasztikai lélek kicsinyenként mindaddig fogyogatott, míg észre se vévén végképpen elenyészett." Ruszek skolasztikaellenes hangneme persze már egyáltalán nem újdonság a múlt század elején. Ám ne feledjük: Kopernikusz fő művét és Kepler *Epitoméjét* nyilvánosan (a „beavatatlanok" számára is) csupán 1835-ben törölték a tiltott könyvek vatikáni lajstromáról.

Hajós József

Incze János Dés: Somkeréki gótika

Dimitrie Cantemir

Dimitrie Cantemir (1673—1723) moldvai fejedelem és történetíró születésének 300., halálának 250. évfordulójáról emlékezünk ebben az esztendőben. Rövid uralkodása ellenére nevezetes események fűződnek nevéhez. Termékeny, nagytudású történetíró, sokat látott és tapasztalt politikus, a legkülönbözőbb tudományok értője és avatott művelője; élete színes, változatos, jóban és rosszban egyaránt gazdag. Vonzó, ellentmondásokkal teli egyéniségét igen találóan jellemezte G. Călinescu: „Felvilágosult fejedelem, becsvágyó és fásult; világfi és könyvtárak aszkétája; intrikus és magányos; jól tud bánni az emberekkel s ugyanakkor emberkerülő; szereti Moldváját és vágyik utána; kalandor; konstantinápolyi tamburás; berlini akadémikus; orosz herceg; román krónikás; az összes élvezeteknek, melyeket a világ adhat, ismerője: Dimitrie Cantemir a mi Lorenzo de Medicink." *(Istoria literaturii române.* Bucureşti, 1941. 41.) Az adott történelmi körülmények ismerete, Cantemir életének alakulása s műveltsége magyarázza ennek az első hallomásra talán túlzónak vélt portrénak a kialakulását, eredeti jellegét.

Apja, Constantin Cantemir moldvai fejedelem a legnevesebb görög tudósokkal neveltette két fiát, Antiohot és Dimitriét, de különösen a kisebbik, Dimitrie szerzett alapos műveltséget hosszú konstantinápolyi tartózkodása idején, ahol bátyjával felváltva mint túsz élt, előbb apja életében, majd még tizenhét esztendeig. Közben apja halála után (1693) ő is fejedelem lett, de a Porta alig egy hónap elteltével leváltotta, s újból Konstantinápolyba hívta.

Kelet kapujában új világ, új műveltség tárulkozott ki előtte; elsajátított több keleti és nyugati nyelvet, bölcselettel és matematikával is foglalkozott, s annyira elmélyítette a török zenével kapcsolatos ismereteit, hogy új hangjegyírást talált fel, mely sokáig használatban is maradt. De nemcsak Kelettel ismerkedett meg a török birodalom fővárosában, a klasszikus Hellász is elküldte üzenetét két évezred távlatából. Cantemir maga számol be a régész aprólékosságával *(Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae,* 90.), hogyan talált feliratos görög domborművet egy bizánci palota romjai alatt, s hogyan őrizte a többi összegyűjtött régiséggel a Boszporusz partján épült palotájában. A tárgyi emlékeken kívül minden bizonnyal hatott Cantemirre a konstantinápolyi patriarchátus akadémiája is, amely a klasszikus tudományok ápolója és terjesztője volt, s a lengyelországi humanista latin—olasz szellemet továbbító központ mellett (ahol Miron Costin is tanult) a klasszikus, főképp a görög antikvitás megismertetésének másik melegágya volt a román szellemi élet számára (itt végezte tanulmányait N. Milescu és Constantin Cantacuzino). A konstantinápolyi évek tehát gazdagították, formálták a leendő fejedelem műveltségét, intellektuális arculatát, de lehetőséget nyújtottak egyúttal arra is, hogy betekintést nyerjen e kelet-európai nagy-

hatalom belső világába, megismerje korhadtságát, gyengeségét, a török hivatalnokok korruptságát. A törökök vereségével végződő zentai csatában való részvétele is csak érlelhette azt a meggyőződését, amely trónrajutásakor politikájának alapja lett, s megkísérelte lerázni a török igát orosz segítséggel.

1710 novemberében, az orosz—török háború előestéjén a Porta a megürült moldvai fejedelmi székre Dimitrie Cantemirt vélte a legalkalmasabbnak, éppen a köztük eltöltött hosszú idő miatt gondolva őt megbízható alattvalónak. A fejedelem azonban elérkezettnek látta az időt, hogy megszabadítsa országát a török uralomtól, s 1711 áprilisában Nagy Péter cárral lépett szövetségre. Mint ismeretes, a küzdelem a török javára dőlt el, s a stănileşti-i csata után Cantemirnak el kellett hagynia hazáját; a cári udvarban talált menedéket. Mindössze nyolc hónapi uralkodása alatt nem válthatta valóra célkitűzéseit, intézkedései csak körvonalazzák azt a belpolitikát, amelynek lényege a nagybojárok hatalmának megtörése, a fejedelmi hatalom megerősítése s társadalmi alapjainak kiszélesítése. A sors azonban a fejedelmi jogar helyett a tollal, írói hírnévvel kárpótolta. Nagy Péter udvarában fontos szerepet játszott, és elmélyült tudományos tevékenységet folytathatott, melynek elismeréseként a berlini akadémia tagjává választotta. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy az akadémia ülésein Cantemir Leibniz, a nagy német filozófus mellett szokott ülni, s hogy Dimitrie Cantemir fiát, Antiohot az orosz irodalom mint korszaknyitó, modern szellemű orosz írót tartja számon. A volt moldvai fejedelem — akárcsak kortársa, II. Rákóczi Ferenc — hazájától távol élte élete utolsó szakaszát, s a szabadság elbukott ügye miatt idegen földön halt meg.

Román és latin nyelven írt művei nemcsak a hazai művelődés szempontjából jelentősek, hanem európai hírű tudóssá, gondolkodóvá avatják. Kimondottan történelmi jellegű munkáit megelőzi a röviden *Divanul*-ként ismert bölcseleti elmélkedés és az *Istoria ieroglifică*. Az elsőnek teljes címe: *Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul* (A törvénylátás, vagy a bölcs viszálya a világgal, vagy a test pöre a lélekkel); Iaşi-ban jelent meg 1698-ban. Amint a terjedelmes cím is jelzi, kedvelt középkori téma, a test és a lélek vitájának újabb változata, de amint erre még visszatérve jelezzük majd, nem középkori szinten, s nem minden újszerűség nélkül tárgyalja a kérdést.

Az *Istoria ieroglifică* (1705) sajátos műfajú írás: politikai szatíra, történelmi mű és társadalmi regény, a moldvai és havasalföldi bojárcsaládok viszályát, intrikáit írja le allegorikus formában, állatnevekkel álcázva szereplőit. Kifejezésre juttatja benne haragját a hatalmaskodó nagybojárok ellen, rokonszenvét az elnyomott parasztság iránt, s humanista felfogásának számos szép megnyilvánulását adja. Két igazi nagyszabású történelmi munkája a *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae* (Az Ottomán Birodalom növekedésének és hanyatlásának története) és a *Hronicul vechimii Româno-moldo-vlahilor*. A hazai história művelőjeként két kisebb művet hagyott még hátra: az egyikben apja életét adja elő, a másiknak tárgya a Cantemir- és Brâncoveanu-család ellenségeskedése.

Descriptio Moldaviae (Moldva leírása) című műve rendkívül gazdag anyagot tartalmaz, földrajzi, politikai és vallási ismertetését adja országának, s művelődéstörténeti szempontból ma is igen értékes.

Többi munkája egyrészt mint orientalistát ismerteti meg velünk Dimitrie Cantemirt (például a mohamedán vallásról szóló), másrészt mint a történetfilozófia s a politika elméleti kérdéseit vitató írót állítja elénk (például *Monarchiarum physica examinatio* — A monarchiák természetének vizsgálata című értekezése).

Művei összeségükben s egyenként is nagyrészt annak a humanizmusnak szellemében fogantak, amely, ha időben megkésve is jelentkezik a nyugat- és közép-

európai humanizmushoz viszonyítva, de amelyben az emberközpontú szemlélet lényeges jegyei éppúgy fellelhetők. A XVII. századi román humanizmus fő képviselői: Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Grigore Ureche, Nicolae Milescu. A humanista eszmék, mint már jeleztük, a lengyel késő humanizmus útján és a konstantinápolyi patriarchátus akadémiájának közvetítésével jutottak el a hazai környezetbe, ahol a iași-i és bukaresti fejedelmi felsőiskolák is közreműködtek az új szellemi irányzat továbbterjesztésében.

Jellemzi ezt a humanizmust elsősorban a görög és latin nyelv s az egész antik kultúra ismerete és értékelése. Dimitrie Cantemir műveiben szép számmal olvashatunk klasszikus idézeteket, hivatkozásokat ókori írókra, mitológiai képeket, hasonlatokat, de minden szöveg szerinti átvételnél és antik példázatnál többet mond a humanizmus lényegének elsajátítását demonstráló, az ember értékéről alkotott felfogása. Iszokratész, az i.e. IV. századi athéni szónok szavait idézve vallja két ízben is: „Görögország nemcsak Görögországban van, s annyi barbár lett görög, ahány görög vált barbárrá. Én nem nevezem helléneknek azokat, akik Görögországban születtek, hanem azokat, akik elsajátították a hellének tudományát és civilizációját (cultum vitae). Én is Iszokratész véleményén vagyok, aki egy panegyricusában mondja: én nem azokat nevezem görögöknek, akik velünk egyfajták, hanem azokat, akik részesei a mi műveltségünknek." (*Hronicul vechimii...*, 86.; *Incrementorum atque...* III. 97.) A lelki nemességet, erényeket az ellenfélben, a barbárokban is méltányolja, s a népek viszonylatában is úgy találja, hogy nem a régi eredet vagy a számbeli fölény emel ki egy népet s tesz másnál tiszteletreméltóbbá, hanem a jó erkölcsök, becsületesség, ismeretek és jeles cselekedetek képesek a barbár szokásokat megváltoztatni, s a barbárokat hellénekké tenni (*Hronicul...* 86.). A görögök nemes volta, kiválósága éppen abban áll, hogy ők voltak az elsők, akik az említett tulajdonságokkal rendelkeztek, ők a civilizáció megteremtői. Cantemir civilizáció-fogalmában két fő alkotóelem hangsúlyozódik: a szellemi és a morális érték. Szorosan kapcsolódnak ezekhez az esztétikai értékek, a művészetek. Cantemir maga is csodálója és gyűjtője volt az ókor művészeti emlékeinek, s mélységesen elítéli a velenceieket, „Itália legcivilizáltabb népét", mert flottájuk kíméletlenül ágyútűz alá vette 1687-ben az athéni fellegvárat, és elpusztította a műemlékeket, melyeket pedig a barbárok is épen megőriztek Athénben és Konstantinápolyban is. A velenceieknek ezt az eljárását a hírhedt Herosztratosz tettéhez hasonlítja, s megbélyegzi emléküket is. Jellemző az antikvitás kultuszának fejlődésére, hogy míg Miron Costin a rómaiakban a világhódítókat magasztalta, s katonai nagyságukat dicsérte, Cantemir már más, hogy úgy mondjuk, nemesebb értékrenddel mér, és az antikvitás valóban emberi humanista jegyeit emeli ki.

A reneszánsz sajátossága a gondolkodás laicizálódása, amely főképp a világról alkotott felfogásban jut kifejezésre, s ennek egyik jegye a dicsőségfogalom. A dicsőségre való törekvés, a lélek halhatatlanságával szemben a földi halhatatlanság igénylése a keresztény alázattal ellentétben, a személyiség tudatos érvényesítése és kibontakoztatása: ez a reneszánsz-ember tevékenységének fő mozgatója. Cantemirnél még kísért itt-ott a dicsőségvágy moralizáló elmarasztalása, de végül eljut ő is az ember természetes dicsőségszomjának a helyesléséhez. A név, a hír, a jeles cselekedetek emlékének fennmaradása jogosan serkentik szerinte is nagy tettekre az embereket, s az ókori hősök példáját hozza fel, akik soha nem múló dicsőséget szereztek a haza javára végzett tevékenységükkel. S itt torkollik Cantemir felfogása egy másik jellegzetesen reneszánsz fogalomba, a „salus publicá"-ba (a közjó, a köz üdve), amely előtérbe helyezi a köz, a haza érdekében való mun-

kálkodást. A dicsőségfogalommal és -vággyal összhangban jelöli meg a történetírás feladatát a historikus fejedelem. Az írók, történészek rendeltetése az örök hírnév, a földi halhatatlanság biztosítása a hősök számára. S továbbvive a gondolatot hirdeti azt, hogy nagyobb elismerés jár a tudósoknak, történészeknek, mint a hadvezéreknek és fejedelmeknek; az írók fölötte állnak a hőstettek végrehajtóinak, hiszen írásaik, műveik őrzik meg örök időkre a hősök emlékét (*Istoria ieroglifică* I. 91.). Tipikusan humanista felfogás, melynek gyökerei a görög—római világba nyúlnak vissza, az ókori irodalom nem egy ilyenszerű értékelést hagyott az utókorra.

A reneszánszban újjászületett az antik sztoicizmus emberközpontú erkölcsfilozófiája. A férfias önfegyelmet tanítja, eszménye a „tranquillitas" (lelki nyugalom), az erkölcsi függetlenség, ami úgy érhető el, hogy az ember legyőzi indulatait, követi az erényt, a ráció szabályait. Hirdeti az értelem autonómiáját, a bajokkal és csapásokkal szemben magában az emberben keresi a menedéket, kifejlesztve a lelki állhatatosságot (constantia), melyet semmilyen külső csapás nem képes megingatni. A későreneszánsz újsztoicizmusa főként a nemesség s a műveltek köreiben hódított, éppen mivel kevésbé volt radikális s könnyen összeegyeztethető benne a humanista műveltség és álláspont a keresztény vallással. A XVI. századtól kezdve európai viszonylatban reneszánszát éli Seneca, az ókori sztoicizmus legismertebb képviselője. Az ő művei mellett Epiktétosznak, a római császárkor rabszolga-filozófusának *Kézikönyve* (Encheiridion) a másik kútforrása a sztoikus tanoknak. Cantemirt sem hagyta közömbösen a sztoikus filozófia, műveiben minden kétséget kizáróan érződik a sztoikus hatás. Hivatkozik a sztoicizmus képviselőire, idézi őket, különösen Senecát. Az *Istoria ieroglifică* egyes passzusai teljes bensőséges átérzésről s arról tanúskodnak, hogy nemcsak hangoztatja a sztoikus tanokat, hanem azokat megértve és magáévá téve viseli el az élet megpróbáltatásait. Mikor az Inorog elfogatását beszéli el, a foglyul ejtett hős a legtisztább sztoicizmust árasztó beszédet mond, melynek lényege, hogy a bölcs nem fél a haláltól. Míg másokat a halál gondolata rettegéssel tölt el, a bölcset a halál közeledte számvetésre, elmélkedésre készteti, hiszen egész életében készült a halálra, s bármi is történjék vele, nyugodt lélekkel viseli el. Seneca tanácsának visszhangját fedezhetjük fel e meditációban: „Amióta a halált, minden ember természetes végzetét tudomásul vettem, vártam, és nem tartok tőle, erős lélekkel fogadom az élet különböző csapásait, s lelki állhatatosságom pajzsát tartom elébük, ha a haragvó Fortuna rám zúdítja őket."

A sztoikusok tízparancsa *(Stoicorum praecepta X)* címmel kis függeléket találunk a *Divanul*ban is, melyet lengyel unitárius szerzők művéből vett át Cantemir a lengyel Andrzej Wissowatius önálló művével, a *Stimuli Virtutum*mal (Erényekre ösztönzés) együtt. Ennek az írásnak a fordítása alkotja a *Divanul III.* könyvét, s benne, mint Wissowatius többi művében, az értelem szerepe domborodik ki s fonódik össze az emberről alkotott optimista felfogással. Wissowatius a reformáció leghaladóbb, legracionálisabb vallásának, az unitárius vallásnak követője, fő műve a *Religio rationalis* (1685), mely mint az alcímben (Az értelem ítélő szerepéről a teológiai és vallásos vitákban) olvashatjuk, magasra emeli az ész, az értelem zászlaját, s következetesen érvényesíti a vallásos kérdésekben is. A *Stimuli virtutum*ban, illetve a *Divanul III.* könyvében a bűnt, az erkölcsi hibát nemcsak Isten akarata megszegésének, hanem az értelemtől, a becsülettől való eltévelyedésnek is minősíti. Vele együtt Cantemir úgy véli, kerülni kell a bűnt, elsősorban azért, mert lealacsonyítja az embert, az oktalan állatokhoz teszi hasonlóvá, valamint azért is, mert a bűnt követi a büntetés a földön s a másvilágon is. Az erények forrása a bölcsesség, a bűnnek a tudatlanság. A bölcsesség kezdete az önismeret, mely az ember mint

racionális lény természetének az ismeretét jelenti. Alapvető erkölcsi szabály követni ezt a racionális természetet, nem tenni semmit, ami méltatlan az emberi természet nemességéhez. Erkölcsi példaképként nemcsak a szenteket jelöli meg, hanem az erényeik folytán híres ókori embereket, s az ajánlott olvasmányok között a Biblia mellett a sztoikus Seneca, Epiktétosz és Cicero szerepel.

A humanistákkal együtt hirdeti Cantemir, hogy az ember a természettől fogva jónak születik, s mindenki, aki akar, lehet jó erkölcsi szempontból („Omnes boni sunt nati naturaliter, et omnes modo si velint, bonos fieri posse moraliter" — írja egyik kéziratban maradt művében). A humanisták hite az ember nevelhetőségében és a nevelés erejében nyilvánul meg ebben a megállapításban is. Hasonlóképpen mélységesen humanista az, amit műveiben több ízben is kiemel az „igazi nemességről" (vera nobilitas), hangsúlyozva, hogy az embereket nem születésük, származásuk, hanem személyes érdemeik, tulajdonságaik és műveltségük alapján kell értékelni. A nemesség Cantemir szerint a hírnéven alapul, amelyet viszont szellemi és erkölcsi felsőbbrendűséggel lehet elérni. Az egyéni képességek az alacsony származású embereket a legmagasabb méltóságokra is alkalmassá teszik, a tisztségeket személyes érdemek szerint kell adni, az igazi nemesség nem ősöktől örökölt, hanem a lélek nemessége. Ezt bárki elérheti igyekezete és az erények gyakorlása útján, írja mind a hazai történelmet tárgyaló, mind a török birodalomról szóló művében.

Kiemelkedő helyet foglalnak el Cantemir életművében történeti munkái. A reneszánsz nemcsak a természet és az ember felfedezését jelentette, hanem a haza felfedezését is a történelem, a földrajz révén. Innen a humanizmus megkülönböztetett érdeklődése és fogékonysága a történelmi múlt iránt, s hazánkban is az általános helyzetnek megfelelően a történetírás a humanizmus legreprezentatívabb területe. A múlt eseményeinek megörökítése lehetőséget nyújtott Cantemirnek haladó, humanista eszméi kifejtésére, s mint igényes historikus sokféle információs anyagot vett igénybe, nem elégedett meg az elbeszélő forrásokkal, hanem felhasználta az okleveleket, feliratokat, ókori érméket is; nem kerülték el figyelmét a nép szokásai s az intézmények sem. Hazai tárgyú történelmi munkájának központi kérdése a román nép és nyelv egysége és római eredete, amely sajátos jegyet ad a XVII—XVIII. századi román humanizmusnak. Ez az eszme szorosan kapcsolódik a humanizmus ókor-kultuszához is, de azon túlmenőleg a római eredet kérdése szélesítette a humanisták történelmi látókörét. Az eredet és nyelv egységéből kiindulva a román humanista történetírók nem a feudális országok elszigetelt történelmét tanulmányozták, mint a középkori krónikások, hanem az egész népnek mint egységnek a történetét, s előmozdították a tudományos gondolkodás és kutatás fejlődését.

Dimitrie Cantemir személyiségének és műveinek kevésbé ismert oldalát szándékoztunk bemutatni, kiemelve ennek a sokoldalú alkotónak humanista gondolkodását, nézeteinek haladó, modern jellegét. A kutatásaiban érvényesülő kritikai szellem, a kétkedés, a határtalan tudományos kíváncsiság, az értelem hangsúlyozása részben már túlmutatnak a humanizmuson, s életművének egyik legértőbb ismerője, P. P. Panaitescu szerint Dimitrie Cantemirt joggal tekinthetjük „a humanizmus és felvilágosodás közti átmenet képviselőjének".

Bitay Ilona

Ipari lélektan – valóság és lehetőségek

Egy munkapszichológus feljegyzései

Amikor azt mondom: Resica — a vasra gondolok s az acélra, a mozdonyokra és a sínekre. A nagy Duna-ági hídra s a vaskapui óriásturbinákra a Diesel-mozdonyok szívére s a vastraverzekre és -lemezekre, melyekből tengerjáró hajók épülnek. Resica: ipari civilizáció, kétszáz év ipari kultúra. Itt dolgoznak a legjobb kohászati és acélipari szakemberek, itt képezik a legjobb szakmunkásokat, akik menetet vágnak az egy milliméter átmérőjű huzalba.

Itt van az ország legmodernebb ipari lélektani laboratóriuma, amelyben vezetőként dolgozom. Magamról még annyit, hogy 32 éves vagyok, nős, egy fiú apja; Nagyváradon születtem, főiskolai tanulmányaimat Kolozsvárt és Moszkvában végeztem, majd újra Kolozsvárra kerültem tudományos kutatónak. Objektív és szubjektív okok határozták meg, hogy 1965-től tudatosan készüljek az ipari pszichológusi pályára, s jelenlegi munkahelyemre 1968 augusztusában kerültem, versenyvizsga alapján.

A kezdet és a folytatás

1968 szeptemberében — már alkalmazottként — találkoztam először Savu Constantin mérnökkel, a resicai kombinát vezérigazgatójával. Több hónapos külföldi útról tért vissza: Olaszország, Svájc, Franciaország, nemzetközi vezetéstudományi tanfolyam Torinóban. Lelkesen beszélt az ottani pszichológusokról (úgy látszik, a kollégák jól dolgoztak), óriási tervekkel jött elő: ultramodern felszerelésű labor, nagyfokú hatékonyság, emberközpontú szemlélet. Igyekeztem lelohasztani: nincs gyakorlatom, sohasem dolgoztam kohászati üzemben — mondtam. Időre van szükségem a kombinát megismeréséhez; egyébként elméletileg tudom a dolgokat, a szakirodalommal is elég jól állok, s nem félek a munkától. „Kap két évet az indulásra. Járja be az országot, nézzen szét mindenütt, ahol lélektannal foglalkoznak; oda megy, ahova akar. Közben nyújtsa be a listát, mire van szüksége (helyiség, műszerek, segédszemélyzet), hozzon ide egy pár fiatal pszichológust; szokjon hozzá, hogy mindenütt Resicát képviseli." Tiszta beszéd. Őszintén szólva akkor nem tudtam eléggé értékelni a vezér-

igazgató „hozzáállását". Ma, ha valakinek elmesélem első találkozásunk történetét, kétkedve csóválja a fejét: hihetetlen. S valóban annak tűnik.

Első utam Kolozsvárra vezetett, a vasút lélektani laboratóriumába, tapasztalatcserére (bár nekem még alig volt mit cserébe adnom). Sokat tartózkodtam a katedrán is, búcsúztam a volt kollégáktól. „Ipari lélektan? Egy kohászati... Micsoda az?" Kombinát, mondtam. „Belebuksz. Kitöröd a nyakad. Gondolod, te fogod a jeget megtörni?" Búcsúztam a várostól is. Sok szép városban megfordultam életemben, de érzelmileg ehhez kötődtem a leginkább; kerek négy évig dolgoztam itt, s azt hiszem, sohasem hagytam volna el — ha például a bőr- és cipőgyár vagy a Tehnofrig akkori vezetőit érdekelte volna az ipari lélektan.

Most pedig megpróbálom felvázolni távirati stílusban a folytatás „menetrendjét", a főbb eseményeket, hogy aztán rátérhessek az üzemi pszichológusi tevékenység sokrétűségére, buktatóira és akadályaira, a munka *egészének* bemutatására, már amennyire egy ilyen terjedelmű tanulmányban ez lehetséges.

1968. Augusztus: pszichológusként alkalmaznak a kombinátban. Szeptember: ismerkedem az üzem főbb részlegeivel. December: felderítő körút az ország majdnem minden működő „pszicholaborjában": ki, mit és hogyan dolgozik? Megrendeljük az első teszteket, műszereket.

1969. Január: pályatükrök szerkesztése a főbb kohászati mesterségekről. Április: rutinvizsgálat a szakiskola elsőéves diákjaival; a felvételin alkalmazandó tesztek és próbák készítése. Május: huszonöt év után az első hivatalos lélektani vizsgálat; alanyai az üzemi belső vasút mozdonyvezetői. Július: szakiskolai felvételin először alkalmazunk lélektani próbákat és teszteket. Október: beválási kritérium-vizsgálat huszonkét frissen végzett darukezelőn, akiket még a „hagyományos" módszerrel toboroztak, válogattak és képeztek ki.

Itt, kissé megszakítva ezt a vázlatos beszámolót, közbe kell vetnem, hogy a darukezelők problémájára már Resicára kerülésem évében felfigyeltem; mindenki felfigyelt rá, mert — ahogy a továbbiakban bővebben elmondom majd — igen sok balesetet okoztak. Emiatt kezdtem már 1969 elején, alighogy „megmelegedtem" munkahelyemen, részletesen tanulmányozni a darukezelők tevékenységét; s november 19-e volt az a nap (sokáig emlékezni fogok rá), amikor az első darukezelőt, Ciocan Ilie 43 éves, tizenhat éve darun dolgozó, hét osztályt végzett munkást megvizsgáltam. De hadd folytassam a mindennapi munkát nagyobb ütemegységekre tagoló események felvázolását.

1970. Január: lélektani vizsgálat, pályaválasztási motivációs felmérés a szakiskolában. Február: az első társadalomlélektani felmérés az acélműben (előkészítő részleg). Március: harminc „válogatott" darukezelő-jelölt megkezdi a szaktanfolyamot. Május: szakmaválasztási motivációs struktúrák vizsgálata. November: befejeztük (már többedmagammal dolgozom) az üzem összes darukezelőinek vizsgálatát.

1971. Január: újravizsgáljuk a belső vasút mozdonyvezetőit; szelekció Diesel-mozdonyra. Március: megkezdjük eddigi „legveszélyesebb" akciónkat, a mesterek komplex (lélektani, szakmai, társadalmi) értékelését. Május: átfogó társadalomlélektani vizsgálat az egész acélműben, megállapítandó, hogy véletlen volt-e a tavalyi felmérés eredménye (válasz: *nem*). Szeptember: mesterjelöltek kísérleti jellegű szelekciós vizsgálata, Resicán első ízben. Mindenkit átengedünk, majd tervünk szerint éveken át „követjük" őket. Október: megkezdjük három kohászati szakiskola 650 tanulójának átfogó antropometriás, fiziometriás, lélektani vizsgálatát.

1972. Január: megkezdjük az első komplex ergonómiai felmérést az acélműben (a pszichológuson kívül mérnök, közgazdász, toxikológus, orvos, szociológus részvételével). Február: hengerdei gépsorok kezelőinek vizsgálata. Június: a belső vasút *összes* alkalmazottainak lélektani vizsgálata. Október: a munkaerővándorlás okainak tanulmányozása, felmérés. December: ritka „csemege" a pszichológus számára: új, modern felszerelésű műhely indul be az egyik üzemrészen. Minden egyes alkalmazottját képesség- és alkalmasságvizsgálatoknak vetjük alá.

Befejeztük hát az első (nem hivatalos) ipari lélektani „ötéves tervet". 1973-tól új terveket szövünk, új távlatokat igyekszünk nyitni. Fő célunk a balesetek felszámolása, a selejt csökkentése a korszerűsített hengerdei gépsoroknál, a munkaerővándorlás csökkentése, a társadalomlélektani felmérések kiterjesztése.

A „nagy akció"

1968 — mint már céloztam rá — a balesetek éve volt Resicán. Pénzértékben kifejezve, a kár több millió lejre emelkedett.

Szokás szerint „sokoldalú könyvészeti tájékozódással" kezdtem a munkát, ahogy annak idején, kutató-inas koromban írtam volt a formális havi jelentésekben; most azonban csakugyan mélyen belemerültem a könyvekbe. Nem sok említésre méltót találtam. Murrel *Ergonomics*-ja (az ipari pszichológusok „bibliája") másfél oldalt ír a darukról, s abban is főleg a kabin kiképzésével foglalkozik. Feladatom teljesen világos volt: minél gyorsabban és minél alaposabban megismerni a darus mesterséget.

Megpróbálom összefoglalni és egyúttal összetevőire bontani a tájékozódást, amely a következőkből állt: *dokumentumok tanulmányozása* (baleseti és üzemszervezési statisztikák, fegyelmi tárgyalások jegyzőkönyvei stb.); *közvetlen megfigyelés,* amelynek során bejártam az összes üzemrészeket, s a legegyszerűbb csörlőtől a legnagyobb óriásdaruig mintegy kétszáz emelőszerkezetet „vettem szemügyre"; *a darukezelő tevékenységének elemzése* (milyen mozgásokat végez, milyen körülmények között dolgozik, csarnokban-e vagy a szabadban, egyedül-e vagy kisegítővel stb.); *irányított beszélgetések* darusokkal, karbantartó lakatosokkal, mesterekkel; ezzel párhuzamosan *kérdőívek alkalmazása* (ezeken mintegy százötven dolgozó értékelte azt a kilencven felsorolt fizikai és pszichikai tulajdonságot, amelyek fontosak vagy kevésbé fontosak a szóban forgó mesterség szempontjából); *lélektani követelmények elemzése* az előbbi felmérésből nyert adatok alapján; *beütemezetlen javítások elemzése* (ebből is sok „terhelő adat" került felszínre egy-egy temperamentumos darukezelőt illetően); *konzultáció mérnökökkel és mesterekkel,* akik az üzemrészeket és az egyes munkahelyeket a munka intenzitása, körülményei, ritmusa, veszélyességi és veszélyeztetettségi foka szerint értékelték — stb.

Mindennek alapján elkészült a kohászati darukezelő tevékenységének lélektani elemzése, amellyel az Országos Munkalélektani Konferencián is „felléptem", s amelynek a lényege ez: a darukezelői mesterség általában nem nehéz, nem jelent különösebb fizikai vagy pszichikai igénybevételt — de a kohászat sajátos esetében, a nehéz munkakörülmények

(nagy meleg), a fokozott munkaütem és a balesetveszély következtében szükség van a darukezelők rendszeres ellenőrző és szelektáló lélektani vizsgálatára.

Elkészítettem a munkahipotézis jellegű pályatükröt, mely a mesterség főbb lélektani követelményeinek listáját tartalmazta, majd a rendelkezésemre álló „fegyvertárból" kiválogattam azokat a próbákat és teszteket, amelyek az említett képességek és tulajdonságok meglétének, illetve fejlettségi fokának megállapítására használhatók.

Szakmabeliek számára jegyzem meg, hogy az első vizsgálatokat a következő próbákkal végeztük: Kohs (téri gondolkodás); Toulouse—Pieron (összpontosított figyelem); Prága (szétszórt figyelem); Ricossay-automata (kétkézi összmozgás); Lahy-próba (kézmozgás pontossága, monotónia-tűrés); kérdőívek az emocionális egyensúly és az anamnézis felmérésére; automata műszerek a megosztott és összpontosított figyelem kimutatására; általános vizsgálat. — E felsorolásból kiderül, hogy különféle modern műszerek mellett „lejáratott" teszteket és próbákat is használtam, újraértékelve őket; azóta különleges, kifejezetten a darusok vizsgálatára szolgáló berendezéssel gyarapodtunk.

Kereken száz darukezelőt vizsgáltam meg a főbb üzemrészekből. Mindegyiküket egy-egy általam szerkesztett értékelési űrlap segítségével öt hozzáértő személy — csoportvezető, váltásvezető mester, főmester, munkavédelmi felelős, részlegvezető mérnök — jellemezte, jó és rossz tulajdonságaik, képességeik, a munkához és a munkatársakhoz való viszonyuk alapján, majd az így nyert eredményeket összevetettem a lélektani vizsgálat megállapításaival. Húsz oldalas tanulmányban foglaltam össze az ügyet, ismertettem a módszertant, a próbákat, mindent apróra „kicentizve", ahogy a mérnökök szokták csinálni. Jöhet a félezer darus! Le a balesetekkel!

A kérdés megoldására egy azonnali és egy távlati tervet dolgoztam ki, amelynek főbb pontjai a következők voltak: 1. felvétel, előléptetés, munkahelyváltoztatás vagy hat hónapos munkakihagyás esetén *kötelező lélektani vizsgálat* minden darus számára; 2. a darukezelői tanfolyamra jelentkezők *szelekciós vizsgálata* (ehhez természetesen biztosítani kell a legfontosabb feltételt, három—négy jelentkezőt egy helyre); 3. a darusok okozta balesetek kivizsgálásában *vegyen részt a pszichológus is;* 4. a szakmai képzés elméleti és különösen gyakorlati óráin a hangsúlyt elsősorban a *biztonságos munkakészségek,* helyes mozgások elsajátítására kell helyezni; 5. a legveszélyesebb, legnagyobb kihasználású darukon *szakképzett lakatosokat vagy villanyszerelőket* kell alkalmazni darukezelőnek, mert ezek rögtön és — ami a legfontosabb — jól kijavítják az esetleges műszaki hibákat.

Persze naivság lett volna azonnali eredményeket várni. De minden évben kiválogattunk 25—30 embert, akikből kiváló darukezelők lettek; igyekeztünk minél több nőt felvenni a könnyebb munkakörülményeket kínáló részlegekre (a nők nyugodtabbak, lelkiismeretesebbek és főleg fegyelmezettebbek); nagyon szigorú követelményekkel léptünk fel az „idegen" darusokkal szemben — és így, néhány év alatt, a darusgárda alapos felfrissítésével, *sikerült a baleseteket majdnem teljesen felszámolnunk.* 1968-ban 42 baleset volt, 1971-ben már csupán 4 (ebből hármat az acélmű darukezelői okoztak, akikről már korábban megmondtuk, hogy „balesetveszélyesek"), s a tavalyi év folyamán már csak *egyetlen* baleset történt.

Ma már a kombinátban gyakorlatilag nincs darukezelő-kérdés. Senki sem kérdezi, hogy jó-e a lélektani vizsgálat vagy sem, kell-e vagy sem; mindenki természetesnek veszi, mintha már évtizedek óta így folyna.

Egyik látványos „sikerem" is hozzájárult a fenti helyzet kialakulásához. Ez akkor történt, amikor a darukezelők vizsgálatát épp csak megkezdtük, senki sem tudott semmit, az emberek bizalmatlanul fogadták a kötelező vizsgálat hírét. Egyik reggel beállít hozzám egy óriási termetű darus, látásból már ismertem. Három gyermeke van — mondja —, máshoz nem ért, nincs más szakképzettsége, de irtózik ettől a szakmától. „Minden reggel azzal a gondolattal ébredek, hogy ma belezuhanok az öntőüstbe. Tizenhat éve. Elgyengül a lábam, amikor felmászok a kabinba." Erőteljes külseje után ítélve, eddig nemigen hitték el panaszait. Néhány hetes pszichoterápiás kezelés után, a munkahely (de nem a szakma) megváltoztatásával, emberem rettegéses állapota, állandó félelemérzete eltűnt; az „eset" pedig, a szakmai elégedettségen és emberi örömön túl, amit számomra hozott, nagyobb reklámot csinált a pszichológiának, mint bármilyen meggyőző munka.

De hadd szóljak egy negatív előjelű „sikeremről" is. Visszajön a katonaságtól egy darukezelőnk, Szalonta környéki, jóképű parasztgyerek, s csodálkozik, hogy közben bevezettük a lélektani vizsgálatot. Már ahogy az ajtón belépett, láttam rajta, hogy rendkívül emotív, lobbanékony temperamentum; azt tanácsoltam, álljon át más szakmára, úgyis nagy szükségünk van hegesztőkre, olvasztárokra. „Nem szeretek tanulni, ez a mesterség nekem való, nem jár sok fejtöréssel." Elutasítottam, de egy mester közbenjárt érte, s mégis darura került. Egy hét múlva felborult vele. Csodával határos módon megmenekült, és sírva jött a laborba búcsúzkodni. Megy haza Szalontára. Ha nem ül traktorra vagy más gépjárműre, alkalmasint nyolcvan évig fog élni.

Mesterek, fiatalok

Ez az eset ismét felvetette a mesterek felelősségének kérdését mind a darusok megítélésében, mind általában. Nincs olyan normális, egészséges munkás, aki készakarva keresné a bajt; a balesetek okainak elemzésekor kiderült, hogy sokszor éppen a mester volt az, aki a munkavédelmi szabályokkal homlokegyenest ellenkező utasítást adott a darusoknak, valami azonnali feladat gyorsabb teljesítése érdekében. Ha sikerült a dolog, jó; ha nem, a darus volt a hibás.

De a mesterek más szempontból is előtérbe kerültek. Rájöttem, hogy a lélektani vizsgálat „alkalmas" minősítése — bármilyen alapos elemzés és bármilyen modern műszerekkel végzett mérések eredménye — nem elégséges a fiatal munkás számára a munkahelyi beváláshoz. Emberünk új, *általunk is kevéssé ismert* környezetbe kerül, s itt a beválás szempontjából véleményem szerint sokkal nagyobb jelentősége van a munkacsoport összetételének, a munkahely szervezési sajátosságainak, erkölcsi értékrendszerének stb., mint az egyén képességeinek. S ezzel már benne is vagyunk *a társadalomlélektan* kérdéseiben, minden ipari vagy más gazdasági egység „életének" a termelés anyagi feltételei után legfontosabb vonatkozásaiban.

A mester minden üzem szervezési hierarchiájában döntő láncszem (lehet). Kulcsfontosságú helyzetében ő közvetít minden „felülről" jövő döntést

vagy utasítást, minden „alulról" jövő információt, észrevételt vagy javaslatot; ő a szűrő az üzem információs rendszerében. Szervező, ellenőrző, vezető, nevelő stb. funkciói közül az illető üzemegység termelési és egyéb sajátosságaitól függően egyik vagy másik nagyobb jelentőségre tehet szert, előtérbe kerülhet.

Lassanként egyre világosabbá vált számomra, hogy kombinátunk egésze szempontjából *a vezetés és szervezés lélektani-szociológiai kérdései* jelentősebbek, mint a darusok okozta balesetek — annál is inkább, mivel az utóbbiak egyre ritkábbak. Sejtettem azt is, hogy előbb-utóbb „rázós problémák" kerülnek terítékre, amelyek megoldásához már nem elégségesek a tesztek, műszerek, sőt maga a lélektan sem. Megkezdtem a felkészülést a döntő „mérkőzéssorozatra".

Mindenekelőtt arra próbáltam választ keresni: mi az oka annak, hogy nálunk mindenki panaszkodik a mesterekre. Nagyjából a következőkre jutottam. Resica hosszú évtizedeken át kiváló szakmunkásairól és nagy tudású mestereiről volt híres. Miután óriási ütemben kezdtünk iparosítani, mindenütt szükség támadt jó szakemberekre — s vitték a resicaiakat az ország minden részébe az új kohászati létesítményekhez. Ez rendjén is van, a nagyobb üzem segíti a kisebbet; csakhogy közben a kisebbek kinőtték magukat, Resica pedig maradt a régi, ahol a baj éppen az eltávozott mesterek pótlása körül támadt. A részlegvezető mérnökök nem engedték el legjobb szakmunkásaikat a mesteriskolába, mert szükség volt rájuk a termelésben — ellenben ha akadt egy-egy izgága, örökösen elégedetlenkedő munkás, örültek, hogy ily módon (a mesteriskolába való küldéssel) ideig-óráig megszabadultak tőle. Miután az illető végzett, természetesen „helyhiány" miatt más részlegre került, s maradt az őt útjára bocsátó mérnök „rossz embere".

A mesterek témakörében bőven akadt szakirodalom — de minél több hazai és külföldi közleményt olvastam el, annál inkább arra a meggyőződésre jutottam, hogy kombinátunk „sajátos eset"; mestergárdánk az életkor, az iskolai végzettség, a nemzetiségi összetétel, a családi és anyagi helyzet, az üzemhez való viszonyulás stb. szempontjából olyan *egyedi csoportot* alkot, amely nemigen hasonlít egyetlen más üzem mestergárdájához sem. Hazai szaksajtónkban és könyvkiadásunkban számos cikk és tanulmány jelent meg a témáról, de konkrét vizsgálatot folytatni a mesterek körében még senki sem próbált. Őszintén szólva ebben az egy esetben magam is szívesebben maradtam volna az elmélet síkján, mintsemhogy rátérjek a kérdés — megoldást célzó — gyakorlati vizsgálatára; de hát egy elméleti tanulmány „a mesterek funkciójának dinamikus egyensúlyáról" itt, Resicán senkit sem érdekelt volna, mindenki azonnal hasznosítható eredményt várt.

Másfél évig készültem a mesterek vizsgálatára. Érleltem elgondolásaimat, latolgattam a különböző változatokat, tárgyaltam mindenkivel, akitől segítséget reméltem. Végül kidolgoztam egy átfogó lélektani, szakmai és társadalmi értékelési módszert, amely olyan sokoldalú és alapos, hogy egyszerűen — alkalmazhatatlan. Ez volt az egyedüli „megoldás", a megoldás elodázása, hiszen csak a vizsgálat első része — a képességek, tulajdonságok, személyi sajátosságok felmérése — majdnem két évet vett igénybe (igaz, közben mást is csináltunk, mert olyan vizsgálatról van szó, amelyet nem lehet s nem is szabad kampányszerűen végezni).

Így hát a kérdés még ma is nyitott előttem. Természetesen a munka nem maradt abba, s a közeljövőben a legsürgősebben a következőket sze-

retném tisztázni mint engem személy szerint leginkább foglalkoztató kérdéseket: mi az, ami eldönti egy személy beválását vezető funkcióban (a mestereknél a középszintű vezetés problémáiról van szó); *hogyan lehet e tulajdonságokat felismerni,* megmérni, befolyásolni és alakítani; s melyek és *hogyan mutathatók ki* azok a negatív személyi jegyek, amelyek alkalmatlanná tesznek valakit a vezető funkcióra.

Ezekkel az útkereső próbálkozásokkal párhuzamosan került figyelmünk előterébe a fiatalok számos kérdése. Resicán baj van a kohászati mesterségekkel, nincs utánpótlás: a fiatalok könnyebb, tisztább mesterségeket választanak (villanyszerelő, legrosszabb esetben lakatos), úgyhogy már évek óta nem tudunk létrehozni egy olvasztárosztályt a szakiskolában. De más baj is van: a szakiskolát végzettek között nagy a fluktuáció, sokan át sem lépik az üzem kapuját, hanem lefizetik (lefizettetik szüleikkel) az ötezer lej büntetést, és más szakma után néznek.

1969 tavaszán elhatároztuk, hogy megpróbáljuk tanácsadással, ráhatással, képesség és érdeklődés szerinti elosztással rávenni a fiatalokat: ne hagyják el az üzemet és kitanult szakmájukat. Két mérnökkel — egyik a szakiskola igazgatója — elkészítettük a „nagy tervet": 400 felvételire jelentkező gyermek lélektani vizsgálatát, az erre való törvényes alap híján párhuzamosan a hagyományos kiválogatási módszerrel. Megegyeztünk abban, hogy mindkét vizsga kizáró jellegű lesz. Teljes egyetértés, az iskola igazgatója lelkesedett: „Csinált még valaki az iparágban ilyesmit? Hogy, még csak hasonlót sem? Hát akkor mi leszünk a legelsők."

Pszichológusi részről a következő próbákat alkalmaztuk: tanulási teszt, a figyelemösszpontosítás, szórt figyelem, térlátás és téri tájékozódás, technikai gondolkodás vizsgálata, matematikai problémamegoldások. A felvételi anyaga: román nyelv, irodalom, matematika. 25 gyermek a hagyományos matematikavizsgán megbukott, mert nem tudta a szorzótáblát sem (szó szerint értendő), ugyanakkor azonban nálunk ebből a 25-ből csaknem mindegyik *közepes vagy éppen jó eredményt* ért el. Nem tudtam elhinni, és ma sem hiszem, hogy ezek ne birkóznának meg a szakiskola tananyagával; lemaradásuk fő oka az, hogy falujuk általános iskolájában nem szakképzett tanár oktatta őket a „matekre", hanem valószínűleg egy-egy olyan helybeli érettségizett fiatal, aki nem jutott be az egyetemre, maga is gyenge lévén.

Megvolt tehát a felvételi. De közben egy kis változás történt: az elért jegyek alapján a legjobbakat villanyszerelőnek és lakatosnak, a gyengébbeket esztergályosnak és hegesztőnek, a leggyengébbeket pedig olvasztárnak, kohásznak és hengerésznek küldték. Igen, így — egy olyan szakiskolában, amelynek „profiljában" éppen a kohászati mesterségek a legfontosabbak. Mi történt az igazgatóval? Nem emlékszik tavaszi terveinkre? Készülök összemenni vele, de az orrom alá dugja a rendeletet: „felvettnek nyilvánítható az a tanuló, aki román nyelvből és matematikából átmenő jegyet szerez". Igen ám, de ilyen elosztással maga az iskola kelti azt a benyomást a tanulóban, hogy van jó és rossz, okosnak és butának való mesterség: „Jól feleltél románból, matekből? Jó leszel villanyszerelőnek. Nem tudtad a tételt? Mehetsz kohásznak". A szakiskola igazgatója zavarban van, széttárja a karját, nem tud egyébre hivatkozni, mint arra, hogy a rendelet az rendelet. Rendben van, próbáljuk hát jobb belátásra bírni a törvény alkotóit, bizonyítsuk be igazunkat, s hassunk oda, hogy igazunk törvényerőre emelkedjék.

Az első évnegyed végén 130 szakiskolai tanulót vizsgáltunk meg átfogó program szerint, fiziológiai, pszichikai, tanulmányi, érdeklődési, szakmai szempontok alapján.

Mivel itt újra járatlan utat tapostunk, közlöm a vizsgálat programját az esetleges szakmabeli érdeklődőkkel. *Orvosi vizsgálat:* általános és szervi vizsgálat, antropometriás próbák, látás- és hallásélesség, színlátás, ellenállóképesség, izomerőkifejtés, fáradás vizsgálata. *Lélektani vizsgálat:* intelligencia (négy próba), figyelem (három próba), pszicho-motorikus képességek (reakciógyorsaság, kézügyesség, kézbiztonság, mozgáspontosság), személyi jegyek (monotóniatűrés, affektivitás, érzelmi egyensúly, munkaszeretet stb.) vizsgálata-értékelése. *Pályaválasztási motivációs felmérés:* Mi szeretnél lenni? Miért választottad ezt a mesterséget? Kinek a tanácsára jöttél szakiskolába? Mi nem szeretnél lenni? — és más hasonló kérdésekre adott válaszok értékelése. *Mesterek és tanárok véleményezése* a tanulók előmenetelére, érdeklődésére, magaviseletére stb. vonatkozóan.

A vizsgálat eredményeinek megfelelően újra elosztottuk a szakiskola elsőéves tanulóit. A munkaügyi minisztérium helyeslőleg figyelt fel a vizsgálatokra, örült eredményeinknek, s „elvben" győzött az az elv, hogy a szakiskolában, sőt azelőtt kell kezdeni az ilyen vizsgálatokat. Mivel azonban eredményeink egyelőre elszigeteltek, s mivel másutt, ahol később még próbálkoztak ilyen vizsgálatokkal, megfelelő műszerek hiányában — mondhatni „technikai okokból" — nem sikerült hasonló eredményekre jutni, *egyelőre* a legnagyobb jóindulat mellett sem tudnak alapos érveket felhozni (adatok formájában, nagy statisztikai átlaggal) a képesség- és alkalmasságvizsgálatok törvényesített bevezetésének alátámasztására.

Mi pedig maradtunk az erkölcsi győzelemmel s a módszeresen továbbfolytatott vizsgálatok feladatával. Közben néhány évvel idősebb és talán okosabb lettem, s rájöttem arra, hogy *csak a mi üzemünk* veszít azzal, ha végzettjeink elmennek — az iparág s a népgazdaság nem. Hiszen az ország bármelyik részén jó szakmunkások lesznek belőlük.

„Idegen test" a gyárban?

A pszichológia ipari alkalmazásának, a lélektani laboratórium gyári jelenlétének elfogadtatása minden szaktársam számára fontos feladat, amelyet nem szabad elhanyagolni. Még az olyan kedvező helyzetben is, mint a resicai, ahol a vezérigazgató „szárnyai alatt" kezdtünk tevékenykedni, az első perctől létkérdés volt a környezetünkkel való helyes viszony kialakítása — s ezt bátorkodom figyelmébe ajánlani minden gyári pszichológusnak.

Személyes tapasztalatom az, hogy jó legelőbb a mérnökökhöz fűződő kapcsolatot tisztázni. Én abból indultam ki, hogy a resicai kombinát több száz mérnöke heterogén csoportot alkot, amelynek tagjaival szemben nem lehet ugyanazt a magatartást alkalmazni; s ha értekezni akarok velük (márpedig ezt akartam), elsősorban nekem kell az ő szakmai nyelvüket megtanulnom. A vezérkar nagy része — tájékozottabb lévén — támogatott; a többi mérnök, „saját gyártmányú" tipológiám szerint, négy csoportra oszlott, s ennek megfelelően négyféleképp viszonyult a kombinátban való jelenlétemhez, illetve a tudományághoz, amelyet képviseltem.

1. *a „szuperoptimisták"* röptében hallottak egy-egy nagyhangú értékelést a külföldi (főleg amerikai) ipari vagy reklámpszichológia eredményeiről, s azonnali látványos sikereket reméltek tőle itt is; 2. *a „nyílt ellenzők"*, akik közül legtöbben szép szakmai múltra tekintenek vissza, s az a véleményük, hogy — akárcsak régebben — megoldják ők a feladataikat mindenféle „lelkizés" nélkül; 3. *a „semlegesek"*, akiknek nincsenek sem vérmes reményeik, sem előítéleteik, a „majd meglátjuk" álláspontjára helyezkednek (ezeket meg lehet nyerni, természetesen nem szöveggel, hanem valós eredményekkel); 4. *az „aktív segítőkészek"* kis csoportja, akikre elsősorban kell támaszkodnia a pszichológusnak.

Minden üzemben legjobb barátaink és legnagyobb ellenségeink a művezetők, mesterek — attól függ, hogyan találjuk meg velük a hangot. Bizalmuk megnyerése kulcsfontosságú, hiszen ők azok, akik a felsőbb vezetés utasítására gyakorlatilag végrehajtják a pszichológus javasolta intézkedéseket, illetve ellenőrzik betartásukat. Megtörténik, hogy kibújnak a felelősség alól; máskor nem tudják pontosan, hogy kicsodák is ők voltaképpen, felsőbb szintű beosztottak-e vagy alsóbb szintű vezetők (bár a legutóbbi határozatok nagy mértékben egyszerűsítették a dolgot); mindenesetre az eszményi állapot az, ha közülük is sikerül minél több „aktív segítőkész"-re lelnünk, illetve ilyen típussá alakítanunk őket. S végül — de távolról sem utolsósorban — nagyon fontos, hogy minden korosztályú, szakképesítésű stb. munkásnak *helyes fogalmai legyenek a pszichológia felől,* ne okozzanak nekik „megrázkódtatást" a vizsgálatok (a normálistól eltérő lelkiállapot vizsgálat közben a kapott eredményeket is befolyásolhatja), ne holmi titokzatos gépekkel mesterkedő csodadoktorokat, hanem őszinte, tudományosan jól felkészült segítőtársakat lássanak bennünk.

1970-ben rendelet jött a minisztériumból, hogy minden mérnök vegyen részt egy rövid hatnapos előadássorozaton (CEPECA-típusú tanfolyam) ahol meglehetősen keveset mondó, előregyártott szövegeket olvastak volna fel „az emberek között a munka során kialakuló kapcsolatok" témaköréből. Rávettem a tanulmányi osztály főnökét, hogy engedje át nekem az előadásokat, amire hamar ráállt — ő is látta ugyanis, hogy száraz, unalmas, idegen könyvekből összemásolt szövegeket küldtek felolvastatásra.

Hat szakaszban kombinátunk összes mérnökei „átmentek" a rövid kurzuson, ahol az első perctől kezdve minél élénkebb dialógust igyekeztem kialakítani és fenntartani. Beszélgettünk, vitatkoztunk egymással a közös témáról, megpróbálkoztunk brainstorming-szerű rögtönzésekkel (ez mindenkinek roppantul tetszett); szóba került az emberi kapcsolatok megismerésének, befolyásolásának fontossága, a mérnökök megbarátkoztak egy pár lélektani, társadalomlélektani, szociológiai fogalommal. Fogékonyabbá váltak törekvéseink, céljaink iránt, sok mindent megértettek nehézségeinkből; — elszalasztottam a tengerparti főszezont, de megérte, számomra is nagy nyereség volt. Ebben az évben megismételjük a dolgot (most már szűkítjük a kört, konkrét helyzetek elemzését tervezzük); várakozással nézek az újabb dialógus elé, s azt hiszem, jó lelkiismerettel ajánlhatom minden pályatársamnak ilyen dialógusok kezdeményezését.

Mindent összevéve, egyre kevésbé vagyunk „idegen test" a gyárban, s ma már ott tartunk, hogy laboratóriumunk kívülről érkező látogatói (elvtársak a minisztériumoktól, aktivisták, újság- és rádióriporterek, filmesek, vezérkari tisztek, egyetemi tanárok és diákok, orvosok, érdek-

lődő kollégák stb.) jobban elcsodálkoznak rajtunk, mint a resicaiak, a kombinát dolgozói. Látogatóinkról megintcsak külön tipológiát szerkeszthetnék a lelkesedőktől az értetlenekig vagy vállvonogatókig, de helyszűke miatt csak egyetlen — tapintatból meg nem nevezett — kollégát emelek ki, aki egész pályafutásom alatt a legbosszantóbb kérdést szegezte nekem, bizalmasan: „És mondd, ti tényleg megvizsgáltátok mind a nyolcszáz darust, vagy van egy kicsi humbug is a dologban?" Nem feleltem, átkísértem az irattárba, és szó nélkül megmutattam neki a nyolcszáz darus nyolcszáz kartotéklapját az összes próbák eredményeivel, a mellékelt értékelési lapokkal, mesterek és mérnökök véleményezésével egyenként mindenkiről... Másnap átköltöztettem az irattárat a váróterembe, s azóta, ha szakmabeli látogató jön, a tapasztalatcsere az öt zsúfolásig töltött vasszekrény tartalmának mutogatásával kezdődik.

*

Resicán, a kohászati kombinátban *akarták* az ipari pszichológust, a laboratóriumot; akarták és várták, mert kellett. Ha eredményekről van szó, ezért hát elsősorban övék az érdem, s csak másodsorban a mi munkaközösségünké, melynek tagjait itt nem mutattam be; méltányosabbnak érzem mint közösségről beszélni róluk, mintsemhogy egyenként, munkájukhoz mérten igazságtalan rövidséggel, tollhegyre vegyem őket (ezt az eljárást még az is indokolja, hogy munkaközösségünk lényegében „parttalan", kinyúlik a laborból a részlegekre, mérnöki irodákba; nem pszichológusként fizetett tagjait is fel kellene sorolnom).

Hamis szerénység volna azt mondani, hogy nekem nincs közöm az eredményekhez. Sokat dolgoztam, ez viszont nem minősül érdemnek, mivelhogy *szeretek* dolgozni, s amikor Resicára kerültem, úgy éreztem magam, mint egy sok éve letiltott labdarúgó, aki ismét pályára léphet. Hogy hogyan játszom? Nem tudom, remélem, jól — de hát könnyű ilyen „csapatban".

O. Bogáthy Zoltán

SZEMLE

Hazai német könyvek – 1972

A hazai német folyóiratok, lapok *(Neue Literatur, Karpaten-Rundschau, Die Woche, Neuer Weg)* hasábjai heves szellemi csaták színhelyei az utóbbi években. Ez jórészt annak köszönhető, hogy e lapok szerkesztőségeiben (vagy pedig külső munkatársként) sok tehetséges fiatal kezdett dolgozni. Elég csak olyan neveket megemlítenünk, mint Bernd Kolf, Michael Markel, Peter Motzan, Franz Hodjak, Hannes Schuster, akiknek véleménye nélkül manapság alig lehet elképzelni valamely könyv kritikai visszhangját.

Egy új, fiatal germanista nemzedék fölnevelésének igénye már rég foglalkoztatja a hazai egyetemek német tanszékeit, s főleg a kolozsvári egyetem germanisztikai tanszékének tagjai azok, akiknek e vonatkozásban nagy érdemeik vannak. Említsük itt meg példaként Michael Markel *Erdélyi német irodalomtörténet* című dokumentált előadását, amelyet azzal a bevallott céllal indított, hogy felhívja hallgatói figyelmét a hazai német irodalom és kultúra eddigi fehér foltjaira. Vagy említsük meg a kolozsvári Dacia Könyvkiadónál 1971-ben megjelent *Transsylvanica* című sorozat első kötetét, illetve a Brigitte Tontsch szerkesztésében megjelent verselemzés-kötetet, amely fiatal germanisták munkáiból állt össze.

A Kriterion és Dacia könyvkiadóknak nagy szerepe van a hazai német könyvkiadásban (bár — a magyar kiadványokhoz hasonlóan — más kiadók is megjelentetnek német nyelvű műveket). E tevékenység felmérése érdekében vessünk egy pillantást az 1972-es esztendő legfontosabb hazai német könyveire.

*

Tavaly jelent meg a *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch* (Erdélyi Szász Szótár) negyedik kötete. A szótár tudományos és művelődéstörténeti szempontból talán a mindenkori romániai német könyvkiadás legfontosabb tettének tekinthető. Előzményeiről tudnunk kell azt, hogy ezek több mint három évszázadra nyúlnak vissza. 1666-ban jelent meg ugyanis Nürnbergben J. Tröster könyve, a *Das Alt und Neue Dacia,* amelyben a szerző 33 szász szót is közzétesz. Később állandóan élt a köztudatban egy szász tájszótár kiadásának az igénye, s jelentőségét olyan egyéniségek hangoztatták, mint például Leibniz. Különböző felfogások, módszerek alakultak ki a régóta folyó gyűjtés során, de a munka maga azóta sem szünetel. 1848-ban a bécsi Tudományos Akadémia novemberi ülésén J. K. Schuller 3000 szóból álló gyűjteményét bírálták, mivel nem szolgált pontos adatokkal a gyűjtés helyét illetően. Schuller a kritika után abbahagyta a munkát, és csak 1865-ben (halála után) jelent meg rövid válogatás az anyagból. A továbbiakban a *Verein für Siebenbürgische Landeskunde* elnevezésű, Erdéllyel foglalkozó tudományos

egyesület vette gondjaiba a szótár ügyét, és sok munkatársat vont be a gyűjtési tevékenységbe. Gazdag részeredmények birtokában 1905-ben elhatározták, hogy megkezdik az egész szász szókincset felölelő szótár kidolgozását. 1908-ban ki is adták az első kötet első füzetét, majd 1909-ben, 1910-ben, 1913-ban és 1914-ben újabb füzetek jelentek meg, míg a második kötet 1912—1926 között ugyancsak füzetenként látott napvilágot. Hosszú szünet után, 1955-ben új fejezet kezdődött a szótár történetében. Ekkor kötötték meg Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája és az NDK Tudományos Akadémiája között azt a megállapodást, amely a szótárkiadás folytatására (ekkor már több mint 400 000 cédula gyűlt össze) és az anyag gyarapítására vonatkozik. A gyűjtés és kiadás a román akadémia keretében működő bizottság feladata, a tudományos ellenőrzést pedig az NDK akadémiája vállalta. A két bizottság elnöke román részről Emil Petrovici, az NDK részéről a híres germanista, Theodor Frings lett. A hazai munkacsoportban olyan jeles kutatók dolgoznak, mint Bernhard Capesius, Carl Göllner, Mihai Isbăşescu. Az alapos gyűjtő- és rendszerező munka eredményeként 1966-ban megjelenhetett a szótár harmadik, *G* kötete. E munka szerves folytatásaként jutott tavaly a könyvpiacra a *H—J* betűket magában foglaló negyedik kötet. A rendkívül jól dokumentált szócikkek nemcsak a német szakemberek számára jelentenek értékes segítséget, hanem magyar vonatkozású érdekességgel is szolgálnak, hiszen a nyelvi kölcsönhatás az ország mintegy 240 helységében beszélt szász nyelvjárások szókincsében is nyilvánvaló.

A múlt év kiadványai közül fontossági sorrendben — véleményünk szerint — Anna Schuller-Schullerus gyűjteményes kötete következik (*Ausgewählte Schriften.* Kriterion). Az 1869—1951 között élt írónő kora irodalmi életének egyik legjelentősebb alakja volt. Műveiben, amelyeket szász dialektusban és irodalmi nyelven írt, csöndes, nyugalmas világot ábrázol. Drámát, elbeszélést és — tanítónő lévén — sok mesét írt. „Ahhoz a nemzedékhez tartozik — írja műveinek találó elemzését nyújtó előszavában Michael Markel —, amelyik a XIX. század örökségét áthozta ebbe a századba, és ezen örökség a *Karpathen* és *Klingsor* folyóiratoktól támogatott, világirodalmi szintre és általános érvényre törekvő, erőteljes irányzat mellett továbbélt, s a szűkebb otthoni tájra szorítkozva háttérbe szorultan is nagy sikereket ért el." A szerző emberséges természetéből, egészséges humorából fakadt, hogy a dolgoknak inkább jó oldalát látta meg, ezért talán eszményítette alakjait. Figyelme ennek ellenére sem kerülte el a társadalmi igazságtalanságokat, amelyeket főleg drámáiban ábrázolt. Szándéka mindig a javítás volt, egyén és közösség harmóniáját kereste, ennek megvalósítására pedig a hagyományban látta a legfőbb eszközt. Elbeszéléseinek tárgya leggyakrabban a családi hagyományhoz, saját emlékeihez, élményeihez kapcsolódik. A sokszor megírt lelkészlakás idilli világát azonban a történelem sodrása fenyegeti, s a sorok közül a félelem felhangjai is kihallhatók.

Válogatott novellákkal jelentkezett a múlt évben Hans Liebhardt (*Alles was nötig war.* Dacia). A válogatást eddigi munkáiból Peter Motzan végezte úgy, hogy tematikailag összefüggő írások kerültek ebbe a kötetbe. Andreas Weisskircher életútját követhetjük ebben a novellafüzérben. Szegény szász parasztcsaládból származik, édesapját elveszíti a háborúban, s nagyanyja neveli. A falusi világ ábrázolásában jeleskedik a szerző, minden írásából a szász paraszt életfelfogása, munkaerkölcse hallható ki. A központi szereplő életének egy-egy eseményével, többékevésbé fontos állomásával ismerkedhetünk meg egészen addig, amíg Bukarestbe kerül. A szülőföldszeretet jellemzéseként idézzük Weisskirchernek nagyanyja halála napján született gondolatát: „Ha majd az íratlan törvény szerint én is haza-

térek, engem szintén itt temetnek el, mintha nem is tettem volna meg ezt a hosszú utat. És nem tudta, hogy a törvény eddig is ott munkált benne." A történetekben időbeli kiegyenlítődést figyelhetünk meg: a régieket közelebb hozza, miközben a jelen időben élő elbeszélő eltávolodik anyagától. Így jön létre az az elégikus-nosztalgikus-ironikus távolság, amely mégiscsak: múlt. Úgy gondoljuk, talán szerencsésebb lett volna az anyagot regény formájában megírni, a válogatás ugyanis nem tud minden űrt kitölteni az egyes történetek között.

Joachim Wittstock költeményeiben (*Botenpfeil.* Dacia) a lírikum csak közvetett úton jut kifejezésre, a dolgok, jelenségek egy bizonyos (saját) szemszögből való láttatása viszi el az olvasót a költői gondolat erőterébe. Minden sallangtól mentes költeményeit már-már a *konkrét költészet* kategóriájába lehetne sorolni, ezért első pillantásra száraznak tűnhetnek. A versek tagolása a legtávolabbi asszociációk szintjén összefüggő gondolategységek szerint történik. Nem törekszik nyelvi bravúrokra, (lírai) leírásai mégis el tudják hitetni az olvasóval, hogy igazi költő verseit olvassa.

Franz Heinz kisregénye (*Ärger wie die Hund'*. Kriterion) a szerző hetedik kötete. A XX. századi német irodalomban eléggé elterjedt technikát alkalmazza, mely szerint a szerző valakinek a kéziratait „adja közre". Bizonyos Peter Melcher nevű sváb szolga nemrég megtalált, három füzetet kitevő önéletírásából s az ehhez fűződő „kiadói" kommentárokból áll össze a kötet. A füzeteket egy paptól kapta a raboskodó, igazságtalanul elítélt szolga, akinek „följegyzéseiből" az olvasó hű képet kap az osztrák—magyar monarchiában élő, nemzetiségre való tekintet nélkül elnyomott és kizsákmányolt szolgák embertelen életéről. A Melcher feljegyzéseinek tulajdonított életanyag talán fölöslegessé is teszi a kommentárokat, amelyek ehhez képest nem sok újat mondanak.

Az RKP félszázados évfordulóját köszönti Heinz Stănescu antológiája (*Im Spiegel der Presse.* Kriterion), amely a hazai német baloldali sajtóban megjelent cikkekből tartalmaz válogatást, 1921-ig. (Egy előkészületben levő kötet tartalmazza majd az 1921 és a II. világháború között megjelent cikkek gyűjteményét.) E könyv azt hivatott bizonyítani, hogy milyen gazdag szocialista-demokratikus hagyományai vannak a hazai német sajtónak. A korszak legjelentősebb baloldali lapja a temesvári *Volkswille* volt, amely 1893-tól az első világháborúig jelent meg, és kitartóan harcolt a monarchia maradi, népgyűlölködést szító politikája ellen. Új és új lapok születtek ebben a korszakban, a hatóságok dühét provokálva ki állandóan maguk ellen. Az antológiában található cikkek — annak ellenére, hogy főként napi politikai, munkásmozgalmi események közvetlen visszhangjai — elméleti aládúcoltságukkal és harcos szellemükkel ma is elevenen hatnak.

Immanuel Weissglas tavalyi verseskötete (*Der Nobiskrug.* Kriterion), közéleti költészetének friss termékeit mutatja be. A közösség sorsa, a történelem viszontagságai, tanulságai térben és időben — széles skálán mozgó verseinek ez a fő forrása. A kötet költeményeiben a hagyományos formakészlet uralkodik.

Prága hajdani világáról mesél a mai olvasónak Else Kornis önéletírása (*Kindheit und Jugend im alten Prag.* Kriterion). A századelő Prágája, Kafka, Werfel, Kisch városa e világ: „Császári hatalom és cseh szabadságmozgalom, alkímia és csillagászat, Comenius és Kepler, zsidó rabbik és gettók, németek, csehek, zsidók, soviniszták, nácik — mindez sajátja volt a száz torony városának." Ebben az időben Rilke volt az ifjúság bálványa: „Copfos cseh kislányok, akik még a nevét sem tudták helyesen kiejteni, úgy beszéltek róla, mint egy szentről." Huszonötezer német élt ekkoriban Prágában, két színházterem, koncerthelyiség, két napilap, két főiskola, öt gimnázium szolgálta az itteni németség gazdag művelődési

életét. Ebbe a furcsa kultúrkörnyezetbe született bele Else Kornis. Jómódú polgárcsalád gyermeke volt, a prágai irodalmárokkal Ernst Pollak barátnőjeként került kapcsolatba, aki Kafka halhatatlan barátnőjét, műveinek első fordítóját, Milena Jesenskát vette feleségül. (Jesenska később koncentrációs táborban pusztult el.) A „Prágai kör", amelynek tagjai föl-fölbukkannak e könyv oldalain, akkor volt alakulóban, amikor a szerzőnő fiatal férjét követve Temesvárra jött. Első nyomtatásban megjelent munkáját, egy Ady-vers tolmácsolását itt közölte Franz Xaver Kappus, akihez Rilke híres *Levelek egy fiatal költőhöz* című művét címezte. Kornisnak az idők folyamán több kötete jelent meg, a későbbiekben még sokat fordított Adytól. Önéletírásában magával ragadó stílusban írja le emlékeit. Meggyőződésünk, hogy a kötet értékesen gyarapítja a Prágával összefüggő élményeket leíró művek sorát, amelyet olyan nevek fémjeleznek, mint Max Brod, Egon Erwin Kisch, Johannes Urzidil és mások.

*

Rövid áttekintést adtunk a hazai könyvkiadók gondozásában megjelent német kiadványokról. A felsorolást persze tovább lehetne folytatni, de úgy gondoljuk, e néhány cím is jelzi azt a gazdagodást, amely az utóbbi esztendőkben a romániai német könyvkiadásban megfigyelhető.

Veres István

Kondor Béla grafikája

TÉKA

VIRGIL MEDAN: Cîntece de joc. — A román folklór gazdag és változatos világának egy eddig csak időnként figyelemre méltatott műfaját, a *népi táncdalt* mutatja be a gondosan dokumentált bevezetés és a 155, főleg Szamos menti, valamint Erdély különböző tájairól gyűjtött parasztdal. A kötetnek kettős a célja: a folklórkincs teljesebb megismertetése s egyben a népdalénekesek műsoranyagának a gazdagítása. A tudományos és népművelési célt szolgáló bevezetőben a szerző — P. Pîrvescu, P. Hetcou, Bartók Béla, O. Bîrlea, N. Bot, N. Ursu, C. Brăiloiu, valamint saját kutatásai alapján — meggyőzően mutatja ki a rigmus, a csujogatás, a ballada és a hangszeres népi táncdallam egybefonódásának a folyamatát. A zenei folklór műfaji felosztásában a tematikával szemben a zenei struktúra elsőbbségét hangsúlyozza. A négy fő ütemtípus közül különös figyelmet szentel a 6/8-osnak, melyet a bölcsőjének tekintett Máramarosból kiindulva végigkísér a Kárpátok egész vonulata mentén. Megállapítása szerint e népdaltípusnak — ritmikai és tematikai változatossága mellett — szembeötlő az egész román nyelvterületen mutatkozó egysége. *(Centrul judeţean de îndrumare a creaţiei populare şi mişcării artistice de masă, Cluj, 1972.)*

ANA BLANDIANA: Octombrie, noiembrie, decembrie. — Blandiana új verseit olvasva érthetővé válik a látszatra különös kötetcím. Szinte valamennyi vers a költőnő gondolati lírájának elmélyülését, az érettséget hordozza magában, a kötetben pályájának talán eddigi legszebb verseit olvashatjuk. Erőteljesen hangsúlyos e versekben a letisztult emlékezés, a lélek benső-

Tücsök és bogár, valamint: oboa és seprű

Kritika helyett ollózás

Közhely, hogy Bajor Andor tulajdonképpen lírikus. Csak röstelli. Ami tulajdonképpen érthető. De akkor miért tűri, hogy humoristának bélyegezzék? — Ha már *inkadrálni* kell, megteszem én: Bajor Andor egyszerűen: Bajorúr. Állam az államban, műfaj a műfajban.

És énnekem kritikát kell írnom róla*. És szépen megkerülöm ezzel az ollózással. Lehet, hogy könnyebb megoldásnak tűnik föl, de tessék csak elképzelni egy szobát, beborítva cédulákkal, és szerencsétlen kritikus (úgy kell neki) ott ül mindennek közepette a szőnyegen, és fejét kapkodja, hogy egyebet ne mondjak. — De ez már pusztán technikai kérdés. Lássuk tehát:

. . . . . .

Istenem, mit is lehet kívánni egy tündértől?...

— Egy kávét kívánok... — Majd a második kívánságom az lesz, hogy boruljon a vállamra, mire félreérti, és reám fogja borítani a kávét. Végül pedig azt fogom kívánni: bárcsak ne borult volna a kávé a vállamra, mire a tündér visszavarázsolja a kávét a csészébe és meglesz a három kívánság Mint a mesékben.

. . . . . .

Amikor megkérdezem, késik-e a vonat, már nagyon is sejtem, hogy késik...

... Te egyén, hát tudd meg: minden megjön, ami késik, aztán elmegy, és akkor bezzeg jó volna, ha még késne!

. . . . . .

Itt az emberek vagy hozzáértők és megszoknak, vagy hozzá nem értők és akkor mi szokjuk meg őket!

. . . . . .

...van célja, mert mindennek van valami célja. Legalábbis hallottam egyszer ilyesmit — vagy egy előadáson, vagy a Szakszervezetben.

Esetleg úgy mondták, hogy mindennek megvan a felelőse, az alapja és az orvossága.

Lehet, nem volt szó kimondottan valamilyen célról, de akkor is szép volt, amit mondtak. És ha nem volt szép, nem én tehetek róla.

. . . . . .

Ugyanis reszketés fog el, ha gorombáskodnak velem.

. . . . . .

* Bajor Andor: Tücsök és bogár. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1972.

Igényeink egyre fejlődnek, terebélyesednek: egy lakónak szerintem joga van ahhoz, hogy víz csepegjen a fejére.

. . . . . .

... avval vigasztalom magam, hogy a fél ember kétszer akkora, mint az egynegyed.

. . . . . .

Ha valami eléggé torz, akkor az ember úgy érzi, hogy föltétlenül az életből van merítve.

. . . . . .

— Az idő — állapítottam meg — egyre folyik, elzárni pedig nem lehet, mert ismeretlen helyen van a csapja.

. . . . . .

Mit jelent az, ha egy konyhára kiírják, hogy odabent főznek? Vagy a fasírtra reáírják, hogy fasírt? Sőt: ehető fasírt?

Ennek a megfejtéséhez kell körültekintés, régészeti tudás és emberismeret.

. . . . . .

Hová futhat az, aki be van futva?

. . . . . .

Délután négy és hat között az emberiség már mindennel tisztában van, de a pontos helyzetet mástól akarja hallani.

. . . . . .

Nem szeretem a szerencsejátékokat, kivéve a pókert, a zárt sorsjegyet, a lóversenyt, a versenyvizsgát és a rulettet.

. . . . . .

... próbáltam megmagyarázni, mi a különbség egy elrontott asztalláb meg egy semmibe vett ember között.

. . . . . .

A panaszkönyvet ugyanis nem olvassák: csak írják.

. . . . . .

Az emberiség egy része a főműszak alatt gabonát termel, okos gépeket állít elő, és a bolygók meghódítására készül. Viszont más része félnormával bombákat gyárt, helyenként elnyomásokat támogat, és saját kipusztítására törekszik.

. . . . . .

Úgy gondolom, ha este városnegyedünkben egy csapból elindulna a Mississippi, azt csak másnap tíz órakor zárnák el...

. . . . . .

— Én fehér vagyok, mint az ablakkeret, az ablakkeret pedig olyan, mint az élet...

... Az élet sokszínű, meglepő és az embert munkára hívja. Pontosan ilyen volt az ablakkeret is a befestésem után.

. . . . . .

Ismerek tisztviselőt, aki szakmai gyűléseken a főlöttesei véleményét mondja el, félnormával pedig beül a cukrászdába, és ismerteti a saját elgondolásait.

. . . . . .

A rendes kerékvágást ne hagyd el ismeretlen, járatlan, nem rendes kerékvágásért. Ha benne vagy a rendes kerékvágásban, ne nézz hátra. De ha meggondoltad magadat, menj át a túlsó rendes

TÉKA

séges rezdüléseinek árnyalt és sejtelmes világa, a táj s az évszakok tűnő és újjászülető arculatának változása, titkai. A benső kitárulkozás, láttatás és rálátás olykor fanyar ízű megfogalmazása és a világba oldott személyiség párhuzamosan vonul végig versein, az áhított teljesség, a lélek és élet bonyolultságának megértése felé. És mindez egyetlen célt szolgál: önmagunk őszintébb értését, embertársaink értő értékelését. *(Cartea românească, 1972.)*

Analiză şi interpretare. Orientări în critica literară contemporană. — Az ebbe a kötetbe foglalt nyolc tanulmány az irodalomtudomány legidőszerűbb kérdéseivel, az újabb elemzési módszerekkel foglalkozik. Az első tanulmány a már néhány évtizedes, de ma is nagyon eleven és divatos nyelvközpontú stíluskritikáról szól. Az ezt követő tanulmányok a napjainkban kifejlődő módszereket ismertetik: a strukturalizmust, a szemiotikát (idevonva az információ-elméletet is), a matematikai módszereket, a pszichoanalízist és az irodalomszociológiát. A kötet utolsó tanulmánya a szövegelemzés újabb szempontjait és eljárásait mutatja be, főleg azokat, amelyeket az utóbbi időben a nemzetközi irodalomtudomány a magáénak vallott. *(Editura ştiinţifică, 1972.)*

FÁBRY ZOLTÁN: Egy ember megszólal. — A „stószi remeté"-nek számtalan írása jelent meg a régi *Korunk*ban, de ez az első romániai Fábry-kötet. Tizenegy tanulmányt válogatott tizennégy kötetből az előszóíró Balogh Edgár, közös nevezőjüket tekintve valamennyi „az antifasizmus megszállottságá"-val íródott 1925 és 1968 között. Tehát már a fasizmus sötét hajnalán kezdődött, és a

TÉKA

fasizmus legyőzetése után, az író halálával végződött az a cikkzuhatag, amelyből a kiemelkedő írások itt most megszámolhatók. Hazafiság és nemzetköziség, anyanyelv és többségbeágyazódás, szocializmus és béke kiskátéja ez a válogatás fél évszázad termésből. Rég eldőlt csaták zaját idézi, maradandó benne a „sápadt lázban égő, hősi furcsa Fábry" hadakozásának erkölcsi példája egy sárkány ellen, amelynek a fasizmus csak az egyik feje. *(Kriterion, 1973.)*

AGÁRDI PÉTER: Rendiség és esztétikum (Gyöngyösi István költői világképe). — A szerzőtől „polémikus könyvtanulmány"-nak nevezett munka a XVII. század második felének és az egész XVIII. századnak legnépszerűbb, legtöbbet olvasott költőjéről, Gyöngyösi Istvánról szól. Valóban, Agárdi Péter vitairata sok mindenben cáfol minden eddigi, Gyöngyösiről írt tanulmányt. Gyöngyösi Istvánt ugyanis a középnemesi törekvések képviselőjeként jellemzi, és ennek a középnemességnek a rendi világképéből vezeti le írásművészetének főbb sajátosságait és stíluseszközeit, elsősorban a rendi világképnek leginkább megfelelő dekoratív allegorizálást. Ennek a felfogásnak az alapján elemzi Gyöngyösi műveit pályaszakaszokhoz kötve, a Murányi Vénusztól a kevésbé ismert Csalárd Cupidóig és a Charicliáig. *(Akadémiai Kiadó, 1972.)*

C.D. NENIȚESCU: Chimie generală. — Új, bővített kiadásban jelent meg a nemrégen elhunyt kiváló román tudós népszerű egyetemi tankönyve, amelyet már előző változataiban is sokra becsültek a kémia iránt érdeklődők: egyetemi hallgatók, tanárok, vegyészek. Ennek a valóságos „közönségsikernek" a titka az, hogy a könyv

kerékvágásba, és menj vissza, közben azonban ne nézz előre, mert neked megy valaki.

. . . . . .

És láttam már építészt, aki nem tudott egy lakót elképzelni, bútortervezőt, aki nem tudott egy ülő alakot elképzelni.

. . . . . .

— Nem lehet elbocsátani egy háromgyermekes atyát — mondtam zavartan —, még akkor se, ha seprű az illető...

. . . . . .

Tulajdonképpen nagyon színvonalas leírás volt. Csak éppen nem lehetett használni.

. . . . . .

Megkövetelem, ha valaki megírja életem csodálatos regényét, a következőképpen kezdje: „Örökké várt, mert korának hűséges gyermeke volt."

. . . . . .

A fáklyavivők nézték a tömegkultúra ismert szervezőit, és nem ismerték őket...

. . . . . .

Szeretek odamenni, ahol mások is várakoznak, mert jobb együtt várni, mint külön, és jobb későn várni, mint soha.

. . . . . .

...veszélyben a nagyság, a zsenialitás, mert már minden tolvaj egyforma a törvény előtt...

. . . . . .

Hiszem, hogy bátran fölemelhetem az oboát, meg se fog nyikkanni!

. . . . . .

— Fiókos, politúrozott asztal, négy lábbal — kiáltotta a főleltározó... — Csak a fiók meg a politúr hiányzott, de ez volt a szövegben a költészet.

. . . . . .

Egy adott bikát csak az annak megfelelő személy foghat meg: minden dolgozó a maga bikájával.

. . . . . .

Viszont szemkiszúrásból besoroltak tizenkettedik osztályú pótszemfényvesztőnek...

. . . . . .

Ne bánjuk, ha tyúkjaink tollával idegen szomszédok fognak ékeskedni!

. . . . . .

Unokáink minden bizonnyal többet fognak tudni életünkről.

. . . . . .

Le a sajttal, ha nincs!

. . . . . .

A nőket kihagyják azok közül, akik megmutatják férfiasságukat.

. . . . . .

Minden év ilyen vagy olyan: egyik szökik, a másik rendkívüli.

Szilágyi Domokos

Állandóság és változás szüksége

Deák Tamás írói érdemei közé tartozik, hogy ő az utolsó *polgár* körünkben. Ez nem paradoxon és természetesen nem gazdasági helyzetére vagy világnézetére értjük: írói fegyvertára, biztonsága, műveltsége idézi az élet teljes birtoklásában huzamos tapasztalattal rendelkező osztály reprezentatív íróit.

*

A *Boldog verseny* fülszövegének legelején olvasom: „Deák Tamás esszéi a világirodalom személyes élményéből fakadnak." Megrettenek ettől a mondattól. Ezt Szerb Antalról is némi vonakodással — ekkora bizonyossággal egyedül Babitsról állítanám. A *világirodalom* mint *személyes élmény* — nagyon nagy dolog; mi húzódik meg e névtelen fülszöveg mögött: jószándékú kiadói reklám vagy egyszerűen a szavak súlyának nem ismerése? Mindenesetre legyünk óvatosak: itt valaki többnek akar láttatni valamit annál, ami valójában. E gyanakvó érzéssel kezdem lapozni a könyvet, s ez az érzés egyáltalán nem csitul, mikor az egyes tanulmányok címéből látom, hogy a kötet időben időszámításunk első évtizedétől (Ovidius) napjainkig (Méliusz József) terjedő anyagot, szinkrón metszetben pedig latin, francia, német, angol, orosz, spanyol, amerikai, osztrák, magyar, román és romániai magyar írókat ölel fel, s mi több: nem korlátozódik csupán a világirodalomra, hanem fluiduma ki-kicsobban a zene (Beethoven, Bartók) és a képzőművészet (Michelangelo) világába, nem is szólva a címeikben filozófiai, esztétikai, művelődéstörténeti, etikai problémákat sejtető kisesszékről.

Hanem amint magának a szövegnek olvasásába merülök, és túljutok az Ovidiusnak szentelt, első személyben írt, kevéssé meggyőző s inkább tévé dokumentumfilm-kommentárnak tűnő *Tengerparti sétán* — az említett érzés magától eltűnik. Helyét az a benyomás foglalja el, hogy biztos kezű vezető kalauzol bennünket különböző századok és nemzeti irodalmak égtájain. Többé nem az érdekel, hogy mi személyes élménye Deák Tamásnak, és mit kapott esetleg másodkézből, hanem arra figyelek, hogy a közölt vagy csak felsejlő ismeretek szerves egységbe illeszkednek. Másodlagos kérdéssé lesz, hogy vajon nem túl merészek-e a szerző megállapításai, nem túlságosan csattanóra élezettek-e mondatai, fontos az, hogy e nagysugarú körben, mely műfajilag is heterogén elemeket fog át (tanulmány, portré, glossza, útirajz), egyazon temperamentum lüktetése hatja át a közeget, egy írói egyéniség teremt rendet, amidőn mindent önmagának alárendel, és saját színeivel átfest. Lényegében vallomások ezek az esszék, ars poeticák, s az uralkodó tónus — nemcsak az útirajzban, hanem az írói portrékban, zenei, képzőművészeti, filozófiai, erkölcsi problematikában is — a „meghitt számadás". Bőpárosítja a magas tudományos színvonalat a szerző kitűnő pedagógiai érzékével, s így a legbonyolultabb kérdéseket is szemléletesen, érthetően tárgyalja. Ez a kiadás módszertanilag még jobb az előzőeknél, mert a szorosabb értelemben vett általános kémiai rész — amely az elméleti kérdéseket, a fizikai-kémiai alapokat tárgyalja — jelentősen bővült: több ábrával, alaposabb magyarázattal szolgál. Az egyes elemeket és vegyületeiket leíró szervetlen kémiai rész ugyancsak átdolgozott, az elméleti kérdésekre mélyebben rávilágító formában jelent meg. Nagymértékben megnövekedett a jelen kiadásban az anyag elmélyítését és megértésének ellenőrzését szolgáló, ötletes és vonzó feladatok száma is. *(Editura didactică şi pedagogică, 1972.)*

TÉKA

ÁPRILY LAJOS: Meddig él a csend? — Vita Zsigmond ígéretes monográfiája után most a költő válogatott verseinek impozáns kötete próbálja kielégíteni az olvasó fokozódó érdeklődését Áprily Lajos iránt. Németh László írta a Helikon-triász talán legjelentősebb tagjáról, hogy számára Áprily erdélyisége mindenekelőtt művészi szemléletében nyilvánul meg. És hogyha a transzilvanizmus csillogó álomködét szét is oszlatta azóta a történelem mítoszromboló alakulása, annál tisztábban áll előttünk a vidéken is európai költő alakja, aki az „emberség igaz dallamát" szülőföldje hegyei közt, román és magyar havasiak testvériségében kereste és találta meg. Áprily a parnasszista, impresszionista és szimbolista irányzatok művészi jegyeit olyan, merőben új és eredeti költői szintézisbe olvasztja össze, amelyet félreismerhetetlenül ittenivé avatnak a sajátos erdélyi színek és hangzatok — állapítja meg találóan az előszóíró Sőni Pál. *(Kriterion, 1973.)*

TÉKA

IORDAN CHIMET: Cele douăsprezece luni ale visului (Antologia inocenței). — Rajzok, képek, versek, mesék, vallomásrészletek sorakoznak egymás mellett, látszólag rendszertelenül, csodálatos zűrzavarban, mint egy színes és szeszélyes, nyugtalan álomvilág. Írók, költők, festők — klasszikusok és kortársak — találkoztak I. Chimet „meghívására" — egy oldalnyi vagy egy tenyérnyi helyen bár —, csupán azért, hogy „elmondják": milyen csodálatos dolog játszani és álmodozni — gyermeknek lenni és lélekben az is maradni. A nevek: Shakespeare, Braque, Arghezi, Klee, Gogol, Saint-Éxupéry, Tzara, Móricz Zsigmond, Miró, Eminescu, Chagall, Brâncuși, Kafka, Lorca, Mrożek, Cocteau, Csehov. Kiváló, nagyszerű könyv. *(Editura Creangă, 1972.)*

SÜKÖSD MIHÁLY: Küzdelem az epikával. — Sükösd Mihályt mint prózaírót, kritikust és irodalomtörténészt régóta foglalkoztatja a magyar próza helyzete. Tekintélyes világirodalmi és esztétikai tájékozottsággal (ennek bizonyítéka volt legutóbb *Változatok a regényre* című könyve) pillant be epikánk múltjába (Bethlen Kata, Kemény Zsigmond), főképpen azonban a közelmúlt s a kortársak érdeklik. Nemcsak terjedelmileg, de az elemzés igényessége tekintetében is a kötet két legjelentősebb tanulmánya Déry Tiborral és Németh Lászlóval (az esszéíróval) foglalkozik, ám lényeges mondanivalója van Illyés Gyula esszéiről. Örkény egyperces novelláinak „konkrét abszurdjáról" és Konrád György regényéről, *A látogatóról* is. Noha a könyv nagyobb része folyóiratokból már ismert tanulmányokból állt össze, a *Küzdelem az epikával* egységes szemléletet tükröz: a szerző az epikát s elsősorban séggel szerepelnek olyan mozzanatok, ahol a szerző, félretolva esszéjének alanyát, nyíltan előtérbe lép (például a Beethoven első bekezdésében, a Bartók indításában, a moralizáló kisesszékben és természetesen az „úti esszében"); érezzük azt is, hogy a színház, a gondolati dráma kérdéseiről szólván, általánosság-mezben valójában a drámaíró Deák Tamás színműveit védi: az esszéíró *pro domo* érvel; az igazán „szignifikáns" elemek azonban azok a felhangok, melyek X nagy íróval kapcsolatban vagy Y objektív problémakör talaján csendülnek fel, valamiképpen mégis inkább a szerző egyéniségét releválják. „A gigászi méltatlankodás a sorsméretű kényszerűségekkel szemben szintén nem a hős, hanem a hőssé magasztosulás *akaratának* szenvedélye" — írja Michelangelóról; „öltözködése szellemi, arisztokratikus fölényének csupán a jelképe, ezért nem azonos a közönséges ficsúrral, vagy a jampeccel, legfőbb jellemvonása a választékosság, meg az, hogy saját énjét kultiválja" — olvassuk Baudelaire-ről; „ki tudott többet a múlt század derekán a valódi érzés és a szerepjátszás egyidejűségéről?" — kérdi Dickensszel kapcsolatban; „mi az, ami ennyire megindító Csehovban? Azt hiszem, az életben és irodalomban egyaránt ritka pózmentes érzelemgazdagság" — vallja a nagy orosz novellistáról. E megállapítások mindegyike szervesen hozzátartozik az adott író- vagy művészportréhoz, ugyanakkor bennünk felbukkanó asszociáció révén idézi — hol egyenes kapcsolással, hol kontrasztosan — azt az írói egyéniséget, mely a különböző alanyok portréiban voltaképpen önmagát szemléli. Ilyenformán Deák Tamás igazi világirodalmi élménye az önmagával való találkozás, előttünk pedig — esszéinek olvasói előtt — olyasféleképpen bontakozik ki írói egyénisége, ahogyan valamely regényben a hős jelleme kirajzolódik.

E tükröződés erejének forrása is. Túl minden dokumentáción, imponáló biztonsága abból ered, hogy van egy (titkos) viszonyítási pontja: önmaga, a nagysugarú kör középpontja.

Távol attól, hogy e (titkos) viszonyulás aláásná portréinak hitelét, ellenkezőleg, e vonatkozásban is erő forrása, mely fokozza kifejezőkészségét, portretista hűségét, az arcképek szerzőtől független, objektív értékét, pontos kimunkáltságát: a tükör tárgy, felület, melynek minden ponton foncsorozottnak kell lennie, s amely önmaga marad, ha reflexként mutatja a benne tükröződőt is. A nagyvonalú bizonyosság s e szenvedély hevítette aprólékos gond együtt igen jó stilisztává avatja Deák Tamást, olyanná, akit a saját meghatározásában adott két változat közül a másodikba sorolhatunk: „a nagy stiliszták tömören fogalmaznak, mint Tacitus és Flaubert, vagy megfontolt körülményességgel, amely nagyszabású viszonylatok szellemi feszültségével hat." Íme, például a biedermeier stílus és életforma leírásának árnyalt gazdagsága, „megfontolt körülményessége", mely „nagyszabású viszonylatok szellemi feszültségével hat":

„A Szent Szövetség győzelmes szuronyainak gyűrűjében létrejön az első »hatalom védte ben-

sőség« világa: a biedermeier. Ekkor keletkezik a *hangulatos* — szándékoltan hangulatos! — polgári otthon, a maga nosztalgiás zenéjével, langyos versikéivel, a családias kedély meghittségre unszoló pedagógiájával, meleg barna fényű bútoraival, elérhető árú luxusával, a dolgos derekasság és a józannak dicsért kispolgári önzés moráljával. A falakon szívderítő, nyájas vagy negédes jelenetek tündökölnek elbájoló színekben, az empire méltóságteljes és némileg grandomániás nyugalmát, az egyiptomi Izisz-főkkel és aranyozott sasokkal, a polgári hajadonok házias kezére valló *koszorú* váltja fel. Divatba jön az Emlékkönyv, rózsaszín moaré és mélyzöld bársony kötésekben kínálgatja aranyozott szélű lapjait a költői lelkületű dilettánsoknak. Werthert régóta eltemették és elsiratták, a Sturm und Drang forgószele elcsitult, immár Hermann és Dorothea készül célhoz érni a biedermeier lét legszilárdabb és kétségkívül legbecsesebb intézményében: *a polgári családban.* A polgári családnak köszönhetjük a regényolvasók rendjének kialakulását, a német kamarazenét, a kitűnő házikosztot, a pedagógia mozgalommá, majd tudománnyá válását, a munkás hétköznapok és kellemes ünnepek szerencsés szintézisét bizonyos erkölcsi szinten: a nem megvetendő önérzetben, amelyet a jól végzett, értelmes munka tudata teremt."

E Thomas Mannra emlékeztető fölényes kezelése az anyagnak (érezhetően Thomas Mann Deák Tamás írói eszményképe), a nemes igény, hogy ne csak sugallja gondolatait, vázlatos felvillanásban, hanem pontosan kifejezze őket, s gazdagon felöltöztesse, a ruha fodrait is visszaadó ecseteléssel — végigvonul mondatain, és a fentebb jelzett vonásokkal együtt élő-eleven struktúrát alkot.

A struktúrákat azonban nem szabad statikusan szemlélnünk. Jellemzőjük, az állandó jegyek megőrzése és az egyensúlyra törekvés mellett a kialakult egyensúly meghaladása, a folytonos megújulás is. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk Deák Tamás esszéit, meg kell állapítanunk, hogy a kialakult jegyek megőrzése szembetűnő, s szinte exkluzív erőként hat, a megújulás rovására. Ennek tartalmi s formai vetülete egyaránt észlelhető.

Ami ez utóbbit illeti, az egyszer és mindenkorra kialakult változatlan egyensúly-állapot azzal a veszéllyel fenyeget, hogy bizonyos elemek sztereotípiaszerűen ismétlődnek az egyes portrékban (például egy-egy beavatottság-illúziót keltő anekdota, történet, pletykabeszéd beiktatása: Molière esete a koldussal, Ovidius fecsegése Júlia — Augustus leánya — szerelmi kalandjairól, Beethoven replikája a partitúra nehézségére panaszkodó instrumentistának stb.), és főként, hogy a mégoly kitűnő stílus változatlanul ismétlődő jegyei modorrá merevülnek. Így, a sűrűn visszatérő, distanciateremtő „bizony"-ok és más retorikai töltelékelemek; a „megfontolt körülményesség" helyenként fontoskodássá sekélyedik, „a nagyszabású viszonylatok szellemi feszültsége" pedig olykor csak látszat, s kár, hiszen

TÉKA

a nagyepikát, a regényt tekinti a próza igazi megnyilvánulásának, és elégedetlenül, aggódva veszi tudomásul, hogy a XX. századi magyar próza többnyire rendhagyó módon viszonyul ezekhez az elvárásokhoz, a „nagy irodalmakban" kialakult prózamodellekhez. *(Magvető, 1972.)*

RÉZ PÁL: Szomory Dezső alkotásai és vallomásai tükrében. — Szomory Dezső írói pályájáról — néhány kisebb tanulmány, Vargha Kálmán, Illés Endre, Rónay György írásai, Kellér Andor emlékezései után — Réz Pál elsőként ad átfogó (és néhol elfogult) képet. Szomory munkásságát a szecesszió nagypolgári ágához kapcsolja, rá legjellemzőbbnek a romantika színpompája utáni polgári nosztalgiát s e romantika lehetőségében való kételyt, stílusának szecessziós dekorativitásában „egy európaian magyar stílusigény" hirdetését látja. A II. József-drámát és a húszas években a számvetés jegyében fogant vallomás-regényeket *(Levelek egy barátnőmhöz, A párizsi regény)* tartja az életmű csúcsainak, mert ez utóbbiakban „szenvedelem és irónia ötvöződik egységgé". *(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.)*

SZÁSZ IMRE: Gyertek este kilencre. — Szász Imrét elsősorban kiváló műfordítóként tartottuk számon (angolból fordít — Shakespeare-től Hemingway-ig), bár nem ez az első önálló prózai alkotása. A *Gyertek este kilencre* hősei mai emberek, de mert az a tétel, hogy harminc és negyven között szinte minden ember félresikerültnek érzi az életét, minden időkre áll, a könyv mondanivalója túllépi a „mai emberről mai emberhez" korlátait. Értelmiségiek keresik — találják, nem találják — életük értelmét; a

TÉKA

talaj kicsúszott a lábuk alól, s ez nem minden esetben múlott rajtuk. Olyan történelmi fordulópont korában élnek, amikor a magánélet szinte kötelező válságai inkább felerősödnek, semhogy könnyebben átvészelhetők legyenek. A könyvnek egy ivós-mulatós éjszakára szorítkozó cselekménye, a hősök párbeszédei, sorsa izgalmas, elgondolkoztató olvasmány. *(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.)*

KISS FERENC: Művek közelről. — A kötet írásai között van nagyobb tanulmány (Benjámin Lászlóról, Juhász Ferencről, Nagy Lászlóról, a harmincas évekbeli marxista kritikáról, napjaink irodalmi szociográfiájáról), verselemzés (Juhász Gyula: *Tiszai csönd*, József Attila: *Külvárosi éj*), irodalomkritikai cikk (Gáldi László verstanáról, Király István Ady-monográfiájáról). De közös műfajuk: az esszé. Ami itt azt jelenti, hogy Kiss Ferenc — mindvégig a művek közelében maradva — tárgyáról: a XX. századi magyar irodalom jelenségeiről filoszként beszél, mert számára nem az asszociációk laboratóriuma az esszé, hanem állásfoglalás és az irodalomtörténészi munka summázása. Legfőbb erénye az az előadói mód, melyet Barta Jánosról szólva így jellemez: „Barta János világos, magvas emberi nyelven ír esztétikáról, a zabszalma ízű esztétizálás fénykorában. Ha őt olvassuk, el lehet hinni, hogy műalkotások titka felé haladunk..." *(Magvető, 1972.)*

Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany lírájának első szakaszából. Szerkesztette Németh G. Béla. — A kötetbe foglalt tanulmányok szerzői Arany János 1848—1850 között írt néhány versével foglalkoznak. A vizsgálódás fő célja az esztétikai érdekű elemzés. A szerzők az elemzésekben armondatainak éppen elég az aranyfedezete ahhoz, hogy ne akarjon mélységet láttatni ott is, ahol nincs (például éppen a látszatok önleleplezéséről szóló *A természettől a művészetig, avagy a teremtés csalafintaságairól* című, eléggé kényszeredett eszmefuttatásban).

Tartalmi vonatkozásban a túlzott stabilitás abban mutatkozik, hogy ebbe a struktúrába eleven erőként beépül mindaz, amit a klasszicizmus és a romantika nyújtott, a modernebb törekvések azonban — melyekben éppoly jól tájékozott! — már nem érintik. Sem mint stílus, sem mint a művek megközelítésének új lehetőségei. Az egyébként kitűnő Racine-tanulmányban például hiába keresnénk annak a genetikus szemléletnek nyomát, mellyel Lucien Goldmann a vallásos háborúk utáni francia nemesség egy csoportja képviselte janzenizmus és Racine drámairói sajátosságainak strukturális összefüggéseit felfedte. Romániai magyar irodalmi vonatkozásban Szemlérrel még komprehenzíve együtt tud haladni. Méliusz-tanulmányában a modernekről szólván már deklaratív jellegű vallomásra kényszerül: „a magam ízlése ugyancsak másféle fogantatású, de nem hallgathatom el, mennyire tisztelem a modern művészet megújításának ezt az erkölcsi pátoszát" — a még modernebb fiatalokról pedig szót sem ejt.

Mindent egybevetve, Deák Tamás rangos esszéinek világirodalmi perspektívája, gondolati merészsége, stiláris veretessége megkülönböztetett helyet biztosít szerzőjüknek e műfajban. De figyelnie kell arra, amit maga így fogalmaz meg: „előbb-utóbb minden stílus torzít..."

Sőni Pál

Surány Erzsébetről — két könyve kapcsán

Pont, pont, vesszőcske... Olyan kísértetiesen idézte a gyermekrajzok egyszerűségét akkori vonaljátéka, hogy bár tíz éve láttam egyik rajzát, nem felejtettem el.

Aki ilyen merészen tudott egyszerű lenni, az ismerte *a titkot*. Azt a titkot, hogy a rajz nemcsak a tárgyak kerete, nemcsak a síkba vetítés technikája, még csak nem is csupán a dolgok megragadásának elsődleges művészi eszköze — hanem egyszerűen: univerzum-teremtés.

Gyermekek rajzai épp azzal bűvölnek el, hogy egész világukat, környezetük egyetemességét adják vissza. És hogy ugyanakkor mernek absztrahálni: pontra, vesszőre, körre... Azt hiszem, valahol ezt érezte meg korunk művészete — Kleetől Gopóig...

Az *egyszerűségből építkezők* közé tartozott Surány Erzsébet is.

Vajon hány rajza maradt meg? Megközelítő számot sem tudok mondani, hiszen ahhoz lapok soksok évfolyamát és kiadói repertóriumokat kellene átnézni. Bizonyos, hogy azok maradtak meg, melyeket kiadott a kezéből, melyek cinkográfusok kezén, nyomdafestéktől piszkítottan semmisültek meg, hogy sok ezer példányban szülessenek újra. Nem voltak kiállításai, nem írtak róla revelációként, csak éppen megnézték a rajzait, melyek könyveinket tették értékesebbé.

Vonalépítkezésének azért is kellett olyan egyszerűnek lennie, mert megértette: az illusztráció halála a túlbonyolítottság. Ettől pedig annyira őrizkedett, hogy ahol akvarellel, lavírozott tussal — tehát festői hatást adó technikával — dolgozott, ott is a sokat sejtető elhagyásokkal, merész rövidülésekkel kísérletezett.

Rokonai voltak tehát a gyermekrajzok, de inkább az egyszerűség példázatában — naivitásuk nélkül. S bár teljes érzelmi skálán tudott játszani, erőssége a humor volt.

Surány Erzsébet két könyvéről akartam írni, de idekívánkoztak ezek a gondolatok. Nem megkésett nekrológként, inkább összegezésképpen, mert immár lezárt pályáról kell ítéletet mondani... Két utolsó kötete (mert ezek a könyvek kicsit az övéi is) illusztrált kiadványaink legsikeresebbjei között vannak. Kevéssel halála előtt készítette el Bajor Andor új humoreszkjeinek illusztrációit — Bajor írásművészetének szintjén, és valamivel korábban, művészi teljesítőképességének mintegy próbájaként, a cervantesi mű, a *Don Quijote* rajzi megközelítésére vállalkozott.

Furcsa, hogy recenzenseinknek mindkét kötet esetében csak egy-egy mondatra futotta Surány Erzsébet méltatásából. Pedig az illusztrációk példa- és mértékadók voltak. Mondjuk itt el azt is, hogy kiadóink klasszikusokat azért adnak ki gyakran illusztrálatlanul, mert ritkábban akad rá jelentkező, mint mai szerzőkre. Riaszt a mű önmaga állította mércéje, s legalább annyira az előttünk járó szövegkép-szerzők teljesítménye. Lehetett volna a *Don Quijoté*hoz avatatlan kézzel nyúlni? Surány Erzsébet Cervantes-rajzai (Kriterion Könyvkiadó, 1971) mit sem árulnak el szerzőjük kétkedéséről, bizakodó vagy csüggedt pillanatairól, de biztosan tudjuk, a mű feletti győzedelmeskedésért, a teljes átélésért éppoly kemény árat kellett fizetnie, mint az előtte járóknak. Már csak birtokon belül lehetett könnyű a dolga.

Mit kínált tehát a *Don Quijote*? A groteszk ragyogó irodalmi példáit kellett a képzőművészet nyelvére, egyéniségére szabottan átültetni. A groteszk ellentétpárok a búsképű lovag halhatatlan történetében kínálva-kínálták magukat: a lovaggá ütés pillanata, a szélmalomharc csodálatos szimbóluma, Don Quijote remetesége és őrjöngése... A lovag szemében a tébolyult szigor, a Sanchóéban a kaján polgár-nevetés. A kilenc illusztrált lapon a groteszk késélen átforduló kettősségét váltogatja: a drámait és a humorost egyformán hangsúlyozza. És micsoda remek telitalálatok! Említsünk csak egyetlen példát: „A lovag hőstettét", ahol Dulcinea gics-

TÉKA

ra törekedtek, hogy a hagyományos szempontok melletti a legújabb nyelvészeti, stilisztikai és poétikai módszereket is hasznosítsák. Érdekes és tanulságos az is, amit egy-egy versből mint sajátost kiemeltek. Így például a kompozíció harmóniateremtő szerepét a *Letészem a lantot* című versben, a látomásteremtést és a szimbólum átformálását a *Ráchel*ben, a humoros elégiát a *Visszatekintés*ben. *(Akadémiai Kiadó, 1972.)*

VOIGT VILMOS: A folklór alkotások elemzése. — A könyv tárgya a népköltészeti alkotások vizsgálatának módszertana. A szerző módszertani elgondolásai elméleti jellegüknél fogva általános érvényűek. Alkalmazási területük a folklór, de kisebb-nagyobb áttétellel, sőt itt-ott közvetlenül a szépirodalmi alkotások elemzésében is hasznosíthatók. Könyvének bevezetőjében Voigt a folklór kutatásának általános kérdéseiről szól. Ezt követi a folklór-műfajok leírása, majd a folklór-alkotások létrejöttének és terjedésének a tárgyalása, végül az egyes alkotások tartalmának és formájának az elemzése. Ez utóbbi fejezetben a modern irodalomtudományi és nyelvészeti kutatások szempontjai mind szóba kerülnek, így például a strukturalista és a szemiotikai elemzés módszereit is jól megvilágítja. *(Akadémiai Kiadó, 1972.)*

Poetică şi stilistică. Orientări moderne. — A kötet két szerkesztője, Mihail Nasta és Sorin Alexandrescu az újabb poétikai szakirodalom legjelentősebb munkáit jelentette meg román fordításban. Az első bevezető tanulmányban Mihail Nasta a stilisztika történetét vázolja fel a XVIII. század végétől napjainkig. A második bevezető tanulmány szerzője, Sorin Alexandrescu a modern poétika fő kérdéseivel ismerteti meg az olvasót. Ezután

következnek a románra fordított tanulmányok, a poétika és a stilisztika ágai szerint csoportosítva. Az elsők között az elméleti és módszertani jellegűeket találhatjuk. Ezt követik a konkrétabb tartalmúak, amelyeknek tárgya valamilyen poétikai jelenség vagy egyéni stílus. A vaskos, hétszáz lapnyi kötet jól sikerült válogatás. A legismertebb szakemberek mind szerepelnek egy-egy valóban jelentős munkájukkal. A századelő képviselői közül ott találjuk Vosslert, a későbbiek közül Spitzert és az orosz formalistákat, a maiak közül pedig Greimast, Cohent, Lotmant s a modern poétika más jeles művelőit. *(Univers, 1972.)*

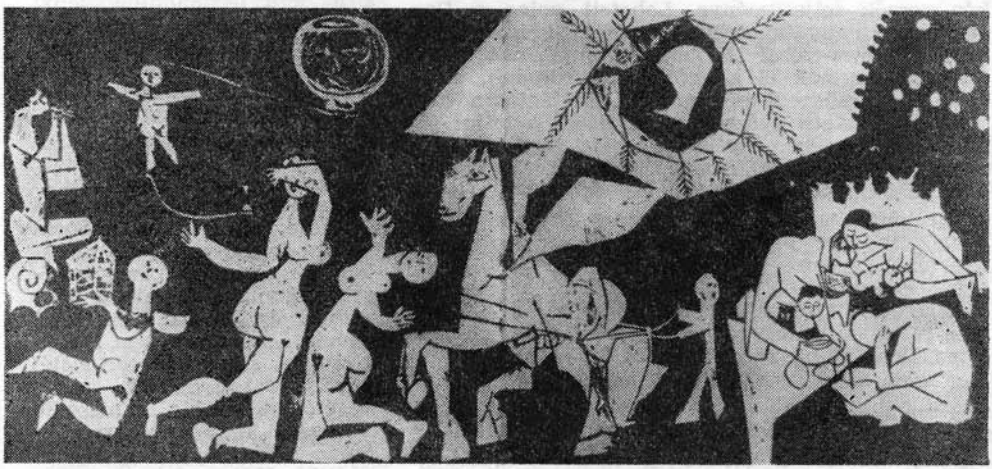
cses-rózsaszínű felhőbodrok közül néz le a megdicsőült, zörgőcsontú lovagra.

A Cervantes-hősök a könyv lapjain mint kivágott papírfigurák, *imitált montázsok* (ismét a gyermekrajzok kísértő ötletei!) mechanikus esetlenségükben ingerelnek nevetésre, vagy váltják ki szánakozásunkat.

A Bajor-kötet szövegképei (*Tücsök és bogár*. Dacia Könyvkiadó, 1972) egy évvel később követték a Don Quijote-rajzokat. Kikapcsolódásnak is vehette volna a feladatot, de nem ezt tette. Hiszen Karinthytól tudta, a humor halálosan komoly dolog... Lineáris rajzban fogalmazva, kérlelhetetlen betegségének riasztó árnyékában is, tompítatlan humorral éli át, adja vissza a Bajor teremtette groteszk „képes képtelenségeit".

Surány Erzsébet rajzi hagyatéka figyelmeztet: vegyük észre könyvillusztrációnk nagykorúvá növekedését.

Murádin Jenő

Pablo Picasso: Béke

Katasztrófa-szociológia?

Petre Datculescu a *Contemporanul*ban (1383.) a természeti csapások szociológiájának alapelemeit ismertetve, ismét megfogalmazza a társadalomtudományok eléggé régi keservét, nevezetesen azt, hogy a legtöbb ember született szociológusnak képzeli magát, a társadalmi problémákat illetően kevesen hajlandók beérni a laikus státusával. Bármi újjal jelentkezzék is a szociológia, az olvasók jelentős hányadának az az érzése, hogy lényegében már rég tudott róla, neki e téren nóvumot nem mondhatnak, csak éppen lusta volt megfogalmazni, amit most mások leírtak. E jelenség magyarázata — Datculescu szerint — abban rejlik, hogy a szociológiai kérdéseket nem lengi körül az a titokzatosság, mint a laikus számára a természettudományos problémákat.

A *Contemporanul* cikkírója véleményével — amelyet nem véletlenül hangoztat éppen egy új diszciplína, a „katasztrófa-szociológia" világra jöttét jelezve — nem áll egyedül.

Péter Lengyel, a *Revue internationale des sciences sociales* főszerkesztője az UNESCO-folyóirat tavalyi utolsó számában *(Etika, intézményesültség és politika)* szintén megemlíti a profánok betolakodását, amelyet — úgymond — kivédeni talán csak nagyobb ezoterikummal lehetne. Vagy — ki tudja? — talán a szociológia állandó „fiaztatásával", mind újabb, mind szakosodottabb tudományágak létrehozásával, hogy végül aztán már az isten se ismerje ki magát a nagy specializálódottságban...

Sok szempontból kellemetlen — írja Lengyel —, hogy a társadalomtudományok tartalma és nyelvezete néha nem eléggé ezoterikus, már ezért sem biztosíthatja művelői természetes monopóliumát szakterületükön. A nagyközönség sohasem tiltakozik a mérnökök vagy a fizikusok rejtjeles közlésmódja ellen, hiszen általánosan elismerik, hogy őket a nem szakember semmiképpen sem értheti meg. A társadalom — az egészen más ügy! E téren természetesnek tűnik, hogy a nagyközönség értesülni óhajt a specialistáktól (az igényesebbek, persze, meg tudják különböztetni a szakértelmet a jólértesültségtől...). A társadalomtudományok gondolkodói hosszú évszázadokig beérték a filozófiai-irodalmi nyelv használatával, amely bőségesen elegendő volt ahhoz, hogy kitűnően értekezhessenek a velük egyenértékű személyek kis csoportjával, az elittel. Az egzakt tudományok nyelvezete csak az utóbbi évtizedekben kezdett gyökeresen különbözni a társadalomtudományokétól, s az egzakt tudományok nyelvezete és az irodalmi nyelvezet között elterülő senki földjén megrekedt társadalomtudományok kezdték felismerni nyelvi hiányosságaikat. A jó, az irodalmi igényű stílus szinte gyanússá vált a társadalomtudományok szakmai köreiben, demagógnak vagy „tudománynépszerűsítőnek" minősült, aki közérthetően írt. A társadalomtudósok ettől való félelmükben körülményeskedni kezdtek, minél szárazabb stílusban értekezni, egyre több idegen kifejezést használni... Persze, van némi igazság abban is, hogy egyre kívánatosabbá vált a terminológiai pontosság, amely ugyanakkor valamelyes védettséget is jelentett a kontárokkal szemben. Az alapos kutatásokra hivatkozó Lengyel szerint az egzakt és a természettudományok tizenhárom pontban különböznek a társadalomtudományoktól.

Az ilyenszerű érvelések azonban nem feledtethetik el, hogy nemcsak a tudományok nyelvi elkülönülésének korát éljük, hanem a tudományok együttműködése

mind újabb formáinak a kialakulásáét is. Meg aztán a matematikára semmiképpen sem vonatkozik az, amit az egzakt és a természettudományok viszonylatában kifejtettek. A matematika alkalmazásainak lehetőségei — úgy tűnik — korlátlanok.

A *Viitorul social*ban olvashattuk Mircea Maliţa *Cliomatematica* című írását. Hogy mi a kliómatematika? Arról már az egyes szám első személyben „copyrightoló" első mondat felvilágosít: „Kliómatematikának nevezem a történelem tanulmányozásában felhasználható matematikai modellek és módszerek összességét." Ki hitte volna, hogy Klió, a történelem múzsája még ilyen kapcsolatokba is keveredhet? Az *Encyclopédie de la Pléiade*-ra utalva jegyzi meg Maliţa: a történelem klasszikus módszereinek 1967-ben felfektetett leltára a matematikai módszerekről még mit sem tud...

A bevezetőben idézett írásában Datculescu egyébként arra is magyarázattal szolgál, hogy miért kerülhették el a szociológia figyelmét a természeti csapások, miért tartoztak ez ideig kizárólag a természettudományok érdeklődésének körébe. Szerinte a jelenség oka többek között abban az illúzióban is keresendő, hogy a geofizikus tudása a szeizmikus mozgásokról sokkal egzaktabb, mint a katasztrófa idején megnyilvánuló emberi magatartásformákat tanulmányozó szociológusé.

A *sociology of disasters* (angolul írtuk le a természeti csapások szociológiája kifejezést, hiszen annyi más részkutatási területhez hasonlóan, ez az ágazat is amerikai eredetű) nem a katasztrófák megelőzését célozza, hanem éppen a nagyon kritikus feltételek közepette döntő fontosságú, egyéni és kollektív emberi megnyilvánulások, magatartásformák tanulmányozásának, szervezhetőségének és irányíthatóságának, befolyásolhatóságának a lehetőségeit kutatja. Eközben jut el az elsődleges, az eredeti katasztrófát néha meg is haladó másodlagos szerencsétlenség, a pánik tanulmányozásáig.

A pánikjelenség más vonatkozásokban is figyelmet érdemel, s figyelemre is méltatják. A természeti csapások szociológiájával párhuzamosan foglalkozik vele a történettudomány is, nem a természeti erők, hanem az emberek kiváltotta katasztrófák összefüggésrendszerében. A *Revue d'histoire moderne et contemporaine* ez évi január—márciusi számában Fernand Gambiez tábornok, a francia hadtörténeti bizottság elnöke közli *Études historiques des phénomènes de panique* című tanulmányát.

Számtalan bizarr jelenség kerül felszínre az ilyen természetű kutatások során (olyasmi is például, hogy a régebbi francia szolgálati szabályzat előírta a legénység rohamra indulás előtti, kötelező vizeltetését), pedig Gambiez témája cseppet sem különcködő vagy időszerűtlen, hanem nagyon is aktuális, hiszen — úgymond — a pánik csupán tömeglélektani megnyilvánulási formája a félelemnek, amely, sajnos, nemcsak a *sociology of disasters* vagy a hadtörténet komoly problémája.

F. L.

SZCIENTISTA SÁMÁNOK?
(Preuves, 1973. 14.)

Malachi Martin kíméletlenül ír a szcientizmusról, amelyet a XX. század vallásának minősít. Szerinte neves tudósok — „a filozófia és az egyházak irányvesztettségét kihasználva" — újabban szakismereteik tudománytalan extrapolálásával kezdenek a bölcselkedés nagymestereinek pózában tetszelegni, ami semmiképpen sem vezethet jóra.

A történelem az emberek — úgymond — örökös nyugtalanságának tanúsága: mindig arra vágytak, hogy elfogadható magyarázatokat találjanak az élet nagy misztériumaira. „Azért azt sem állítanám, hogy a neander-völgyi ember is átélte volna a Sartre leírta »angoisse du siècle«-t; az akkoriak émelygése pusztán fiziológiai lehetett, hiszen mindig csak bölényhúst ehettek. Azt sem feltételezem, hogy — Jean-Paul Richterhez hasonlóan — a kőbalta feltalálója is metafizikai révületben kiáltott volna fel: »Én én vagyok!« (de — valamiképpen mégis csak Richterhez hasonlóan — a primitív ember is talán felegyenesedett akkor az ősi trágyadombon, s diadalittas kiáltást hallathatott, valószínűleg kevésbé filozofikusat, de ugyanolyan indulati töltetűt). Úgy tűnik, egyvalami vitathatatlan: az ember örökké ugyanazokat a kérdéseket tette fel önmagának az életről és a halálról, a rá váró jövőről, a nappalról és az éjszakáról, gondolkodásáról és törek-

véseiről. Most már tökéletesedett történelmi tudásunk, s belátjuk, hogy az idők folyamán sokan fáradoztak az emberek kételyeinek az eloszlatásán: sámánok, próféták, mágusok, madárjósok, jövendőmondók, halottidézők, papi kasztok és egyházi rendek. Semmilyen eszközt sem vetettek meg: jósoltak a madarak röptéből, az áldozati állatok beleiből, a víz mormolásából, a levelek susogásából; volt tömjénfüst és voltak díszes ruhák, rítusok és áldozások, varázsigék, talizmánok, mágikus képletek, szentkönyvek, kinyilatkoztatások, etikai rendszerek, törvénytáblák, csoportos beavattatások. S mindez egyetlen célért: megmagyarázni a megmagyarázhatatlant.

Napjainkban a vallások vesztettek tekintélyükből. Elvitatják tőlük vagy egyszerűen időszerűtlennek tartják azt az értelmező szerepet, amelyet maguknak vindikáltak. Pedig az ember most sem kisebb szorongással szomjúhozza a tudást. Sem a korszerű technológia, sem a látványos akciók, mint például a holdséták vagy egy kutatólaboratórium ráhelyezése Mars körüli pályára, sem a szervátültetések nem tompították a magunk felvetette kérdések fájó hevenységét. Bizonyosságvágyunk és reménységünk csak tovább növekedett. Semmi csodálnivaló nincs tehát abban, hogy újfajta válaszokat kínálnak fel nekünk, korunk stílusához alkalmazkodókat ugyan, de lényegében a legrégibb hagyományokhoz híveket, a tradíciók lényeges jegyeit: a dogmatizmust, a csalhatatlanság igényét, a miszticizmus előjogait őrzőket. S most a választ a szcientizmus ajánlja, főpapjai, a szcientisták révén.

Három sajátosságáról ismerhető fel a szcientista. Először is tudósnak kell lennie, mégpedig olyannak, aki szakterületén tekintély. Fontos, hogy olyan tudományágban dolgozzék, amelynek értékét és fontosságát a nagyközönség felismeri. Olyanszerű délibábos szak, mint például az asztrológia, nem jöhet számításba, még ha tudós értekezések, diagramok, latin terminológia és doktorátussal tetőző esti kurzusok biztosítják is pompáját. A teológia, a filozófia, általában bizonyos humán tudományok sem elfogadhatóbbak: akárcsak az asztrológia, nem eléggé tudományos jellegűek. Az igazi szcientisták nagyobbrészt a természet- és társadalomtudományok neves szakemberei, olyanok, mint például Jacques Monod, a Nobel-díjas genetikus, B. F. Skinner, a Harvard Egyetem tekintélyes professzora és behaviorista pszichológus, Konrad Lorenz, a neves etnológus, Lionel Tiger, Robin Fox, Desmond Morris, a paleontológia, az állatok magatartásformáinak és az antropológiának híres szakértői. Vannak köztük nagyon megbecsült népszerűsítők is, így például Arthur Koestler, R. D. Laing, Jean-François Revel, Robert Ardrey és Alvin Toffler, akiknek nincsenek ugyan az előbbiekhez hasonlítható tudományos címeik, de vannak széles körű ismereteik. Nem fedeztek fel semmit, de megvan az az adottságuk, hogy kifejtsék, népszerűsítsék és értelmezzék mások felfedezéseit. A szcientizmus divatjának terjedéséhez, tekintélyének növekedéséhez hozzájárul olyanszerű gondolkodók befolyása, mint amilyen Zbigniew Brzezinski . . ."

Második jellemzőjük: a tudomány nevében, teljhatalmú megbízottaiként szolgálnak válasszal az emberiség „örök kérdéseire". A harmadik: extrapolálásaik alapján kimondhatónak vélik, hogy a világban valamiféle vészthozó erő hat. „Biztosak abban, hogy sikerült rátalálniuk arra a homokszemcsére, amelytől a kozmikus gépezet fogaskerekei akadoznak, a féregre, amely a földi paradicsom gyümölcsfáit pusztítja."

Martin sorra veszi a tudós-próféták tételeit, s ítéletét azzal summázza, hogy a szcientizmus nem lehet tudományos, hiszen alapelve: a tudomány világán kívül semmi megismerésre méltó nincs; tagadja a tudományos megismerés határain kívül eső minden jelenség létét. Céljuk nem a tudás, hanem a tekintély, „írásaik tónusa olyan, mint Dosztojevszkij Nagy Inkvizítorának dekrétumaié". „Mindez oly mérhetetlen unalomba torkollik, mint maga a világegyetem . . ."

A fenti esszét közlő folyóirat alcíme: „Az eszmék, amelyek megváltoztatják a világot", s jelmondata: „A *Preuves* törekvése fórumot biztosítani lelkesítő eszméik közvetlen kimondására azoknak, akik nemzeti vagy nemzetközi szinten gyakorolják hivatásukat, és a cselekvés vagy a kutatás elkötelezettjei."

HARC A DEPRESSZIÓ ELLEN
(Newsweek, 1973. LXXXI. 3.)

A depresszió már az ókorban foglalkoztatta az orvosokat. Hippokratész ezt a betegséget melankóliának nevezte, és a „fekete epe" túltengésének tulajdonította. A történelem folyamán számos ismert személyiség szenvedett különböző pszichikai betegségekben, amelyeket a szerző depresszió néven említ. Churchill például sokszor írt az ún. „fekete

kutyá"-ról, mely életét beárnyékolta, s végül alkotásképtelenné tette. Abraham Lincolnnak szintén voltak melankolikus periódusai, és gyakran álmodta meg saját koporsóját. A híres festő, Vincent van Gogh egy kétségbeesési rohamában vágta le fülét 1888-ban.

Mit neveznek tulajdonképpen depressziónak? Az embernél időnként jelentkező nyomott kedélyállapot, rosszkedv a mindennapi élet elengedhetetlen velejárói, és egy súlyos veszteség nyomán fellépő bánatreakció az emberi lét természetes állapota. Mihelyt azonban a hangulatkilengés foka káros funkciójú állapotot idéz elő, vagy mikor a bánat hosszabb ideig tart, a diagnózis: depresszió.

Az öngyilkosság is lehet a depresszió sajátos megnyilvánulása. Az Egyesült Államokban felmért évi 50 000—70 000-ig terjedő öngyilkossági eset felénél állapítható meg előző depressziós állapot. Így a halandóság szempontjából a depresszió olyan komoly gondot okoz Amerikának, akárcsak a cukorbaj vagy a leukémia. De ha a betegséget csak az emberek fizikai, illetve szellemi teljesítőképességére gyakorolt hatása szempontjából vizsgáljuk, az eredmény akkor is aggasztó. Nyolc amerikai közül átlagban egy ember egész élete folyamán rendszeres pszichiátriai kezelést igényel. A Szellemi Egészség Nemzeti Központjának adatai szerint évente 125 000 amerikait utalnak kórházba a depresszió tüneteivel; 200 000-et pszichoanalízissel orvosi rendelőkben kezelnek. Ezenkívül kb. négy- vagy nyolcmillió amerikai szintén segítségre szorul, anélkül azonban, hogy ennek tudatában volna.

Meggondolkoztató az a statisztikai adat, mely szerint az öngyilkosok zöme fiatal. A fiatalkori öngyilkosság arányszáma az utóbbi tíz évben Svédországban megháromszorozódott, a Los Angeles-i Öngyilkosságmegelőző Központ jelentése szerint pedig az amerikai huszonévesek korcsoportjában több mint kétszeresére nőtt. A kedélyállapot megjavítását célzó gyógyszerek nagy mennyiségű fogyasztása a fiataloknál szintén járványszerű méreteket öltött.

Érdekes, hogy a szomorúság önmagában nem mindig fő tünete a depressziónak, még a legkomolyabb öngyilkossági esetekben sem. A jellegzetes tüneteket azonban — a jövőre vonatkozó fokozottan pesszimisztikus érzések, a kilátástalanság és hiábavalóság érzése — gyakran még a háziorvosok sem veszik figyelembe. Bebizonyított tény, hogy az áldozatok többsége közvetlenül az öngyilkosság elkövetése előtti periódusban kérte az orvosi segítséget, de más betegség ellen kezelték. Ezért tartja fontosnak dr. Norbert Bensaid neves francia orvos, hogy a betegek felismerjék magukon a depresszió tüneteit: a fáradtságot, emésztési zavarokat, az álmatlanságot, az általános ingerlékenységet és kedvetlenséget. De végül is a betegség felderítése az orvos feladata. Dr Aaron Beck, a Philadelphiai Általános Kórház Depresszió-kutató Egységének munkatársa olyan módszert dolgozott ki, mely segítséget nyújt nem szakorvosoknak a betegség gyors diagnosztizálásában. Az orvos kérdéssorozataira adott válaszok felfedik a vizsgált alany életszemléletét, motivációit, önmagáról alkotott képét, viselkedésmódját stb. A válaszokat osztályozzák, majd rögzítik egy ereszkedő skálán, mely kimutatja a depresszió fokát.

Felvetődik a kérdés: egyes emberek miért reagálnak az őket ért csapásokra depresszióval, míg mások hasonló nehézségeket egészségesen vészelnek át? A depresszióra való hajlam a gyermekkori lelki fejlődés folyamán bekövetkezett károsodásban keresendő. Freud és számos tanítványa szerint a depresszió tulajdonképpen egy szeretett lény iránti harag, mely az alany személye ellen irányul. A befelé fordult ellenségeskedés depressziót vált ki. Később, az élet folyamán a hasonló, képzelt vagy reális veszteségek megismétlik a gyermekkori választ. Azok az emberek, akik gyermekkorukban árvaságra jutottak, vagy más módon élték át a megfosztottság érzését, sokkal könnyebben összeroppannak, amikor felnőttként veszteség éri őket. A másik kategóriát azok alkotják, akik a gyermekkor folyamán könnyen értek el sikereket, környezetük részéről pedig nagy szeretetben és figyelmességben részesültek. Nem találkoztak a megfosztottság érzésével, ezért később nem is tudnak harcolni ellene.

A depresszió más és más művelődési viszonyok között különbözőképpen jelentkezik. Az afrikai négereknél a szomorúság, levertség és erősen zavart idegállapot formáját öltheti, a kiterjedt családi kapcsolatok rendszere azonban enyhíti az egyedüllét érzését. Dél-Afrikában viszont, ahol a bantu vándormunkásokat a faji megkülönböztető törvény elválasztja családjuktól, az egyedüllét, valamint az alkoholizmus, az agresszivitás és a pszichoszomatikus betegségek fontos szerepet játszanak a depresszió kialakulásában.

A legtöbb pszichiáter két széles, gyakran egymásba áthajló kategóriát külön-

böztet meg: endogén és exogén depressziót.

Az endogén, más néven pszichotikus, autonóm vagy elsődleges depresszió többé-kevésbé a betegből magából ered, inkább biokémiai, mint traumatikus okai vannak. Gyakran teljesen hiányzik a beteg életéből az olyan traumatizáló esemény, amely indokolná. Legnyilvánvalóbb tünetei a közöny, az önbecsülés hiánya, étvágytalanság, a szexuális vágy hiánya. A tünetek a nap 24 órája folyamán változnak: reggel lehangoltság, estefelé élénkülés tapasztalható. A depressziós időszak hónapokig eltarthat, spontánul beálló javulással, de megismétlődhet évente többször is. Gyógyszeres kezelésre az endogén depressziós beteg rendszerint jól reagál. Az exogén, más néven reaktív, másodlagos vagy neurotikus depressziót külső esemény vagy események okozzák. Ez a fajta depresszió Freud szerint kapcsolatban áll egy szeretett lény tudatosan átélt vagy tudatalatti elvesztésével. Az exogén típus is közönyt vagy levertséget mutat, hangulatkilengései azonban kevésbé előreláthatóak. Ezek a betegek sokkal jobban kezelhetők pszichoterápia, mint gyógyszer vagy elektrosokk segítségével.

A depresszió áldozatainak kilátásai napjainkban bizonyos szempontból sokkal jobbak, mint eddig bármikor: az utóbbi évek folyamán számos nagyhatású gyógyszer került forgalomba, melyek közül néhány a betegség előrehaladott szakaszában is segíteni tud, és a visszaesést gyakran több évre meggátolja. Mind újabb gyógyszereket fedeznek fel, és a sokat vitatott, de gyakran sikerrel alkalmazott elektrosokkos kezelés technikája is napról napra tökéletesedik.

A szerző nem hangsúlyozza kellőképpen, hogy a depresszió társadalmi meghatározottságú is, okaiban és következményeiben egyaránt, s mint ilyen, sikeres leküzdése a személyiség, az interperszonális kapcsolatok harmonikusabb kiteljesedésétől függ.

KÖZÍZLÉS ÉS VIZUÁLIS NYELV (Filmkultúra, 1973. 1.)

A film vizuális nyelvének viszonyát a közízléshez Németh Lajos konfliktusos viszonyként tárgyalja. A konfliktus abból adódik, hogy korunk bonyolult ellentmondásai szükségképpen kiterjednek a művészi közlés és a közönség relációjára is. A *vizuális információ* mennyiségének és súlyának a növekedésével a *vizuális gondolkodás* nem fejlődik arányosan, ellenkezőleg: bizonyos fokú merevedés, eltompulás, fokozódó passzivitás tapasztalható. A vizuális jel lehet ugyanis jelölő funkciójú, de lehet közmegegyezésen alapuló kódrendszer is. A „megfejtés" mindkét esetben több valamilyen pszichofiziológiai mechanizmusnál: történelmi-társadalmi meghatározottságú, s mint ilyen az adott társadalom értelmi szintjének, közelebbről a vizuális gondolkodásnak a függvénye. A vizuális gondolkodás csupán eszköze a fogalmi gondolkodásnak, s a vizuális jelhez asszociatív érzelmi tartalmak is járulhatnak. Ebben az esetben *konnotációról* beszélhetünk.

A vizuális jelek jelentésköre nem szűkíthető le arra az ábrázoló funkcióra, amelynek a kommunikációs eszközök tökéletesedésével és elterjedésével hatalmas mértékben megnőtt a szerepe. Már a XIX. század művészei tudták, hogy a vizuális elem a gondolkodásnak a fogalminál nem csekélyebb jelentőségű összetevője, s minden bizonnyal ősibb amannál. Ez a felismerés nyomon követhető Delacroix naplójegyzeteiben, Fiedlernél pedig — akárcsak a poszt-impresszionizmus esztétikájában — már elméleti rendszerre épül.

„Van színlogika is" — idézi a szerző Cézanne-t. Ez a felismerés a festészetben az ábrázoló funkció visszavonulásához vezetett, elindította azt a folyamatot, amelynek során a plasztikai-ikonikus jelek a maguk kompozicionális-strukturális rendszerében önelvűekké váltak. A vizuális gondolkodás autonómiájának elvét joggal tekinthetjük a modern képzőművészet premisszájának, de nem nélkülözhető a megelőző korok művészetének értelmezésében sem.

Túl az antropológiai adottságon, a látást a kollektív és egyéni emlékezés felraktározott anyagából, valamint az újonnan szerveződött, illetve elsajátított konvenciókból összeálló sztereotípiák határozzák meg, annyira, hogy gyakran a vizuális tudat konvenciói valóságos „értékvakság"-hoz vezetnek.

Korunkat a vizuális gondolkodás ellentétes tendenciái uralják. Egyfelől az impresszionizmus óta a képzőművész megkísérli a lehetetlent, mindenfajta látáskonvenció elvetését a szuverén alakítás szabadságának jegyében. Másfelől új képi konvenciók születnek s uniformizálják a látást.

A fotó és a film eleinte a naturalizmust látszott hitelesíteni, vagyis a dolgok külső képének, a látszat és a lényeg

azonosságának a diadalát hirdették, a gép technikai objektivitását összetévesztették a dolgok objektív valóságával. Kafka felfigyelt arra, hogy a fotók „szárnyát szegik a képzeletnek... Minél inkább tökéletesedik a képtechnika, annál jobban gyengül a szemünk". Ugyancsak ő jegyezte meg, hogy „A mozi [...] zavarja a látást. Nem a szem lesz úrrá a képen, hanem a kép a szemen".

Ha részigazság is, a kafka-i észrevétel reális veszélyre figyelmeztet, főként ha a kommerszfilmek képsablonjaira gondolunk, amelyek a valóságos tér három dimenzióját pusztán a síkra redukálják, asszociációmentes, nem tudatos, passzív tudomásulvételt igényelnek a nézőtől. A filmnek ezzel ellentétes tendenciája az alkotó nézést fejleszti, a szüntelen átváltással a vizuális emlékezetet mozgósítja. A filmművészetnek ez a lehetősége ütközik aztán a normatívvá csontosodott vizuális sablonnal. A banális képtípusok prekoncepciója, a vizuális közhely nem kerül szembe azzal, amit közérhetőségnek neveznek. Az „érthetetlen" művészfilmet viszont csak a beavatottak érzékelik és értékelik. Ezen a ponton találkozik az avantgarde film az avantgarde képzőművészettel, azokkal a kompozíciós elvekkel, amelyek Eizensteintól Antonioniig korunk minden nagy filmalkotójának a módszertanában és művészi gyakorlatában megtalálhatók.

Minthogy azonban a film történés — epikum — is, kettős irodalmi és képzőművészeti karakteréből: abból, hogy egyidejűleg apellál „az agy és a szem logikájára", következik a közérthetőség és a sokrétű jelentés viszonyának további problematikussága. A vizuális és a fogalmi logika olykor fedik egymást, máskor nem. Gyakran a belső, asszociatív rend helyettesíti a kauzalitást. Egyes filmek (idetartoznak például Antonioni vagy Jancsó alkotásai) zeneműszerűen megkomponáltak, tételek, motívumok váltják egymást, épülnek egymásra. A probléma ebben az esetben az, hogy a zenehallgatók közül többen jártasak a zenei gondolkodásban, mint a film nézői közül a vizuálisban. Bizonyos képi motívumok ezért sok néző számára elvesztik összefüggésüket a megelőző és következő képsorokkal, esetlegeseknek, véletlenszerűeknek tűnnek, holott a fogalmi logika nem abszolút kulcsa a modern filmalkotásnak, amely jellegét tekintve minden, csak nem illusztratív, a film pedig — ahelyett, hogy a szem művészeteként, sajátos jelentésével foglalná el a maga helyét — érthetetlennek minősül.

KÖZVÉLEMÉNYKUTATÁS A TUDOMÁNYRÓL
(Le Monde, 1973. 8825.)

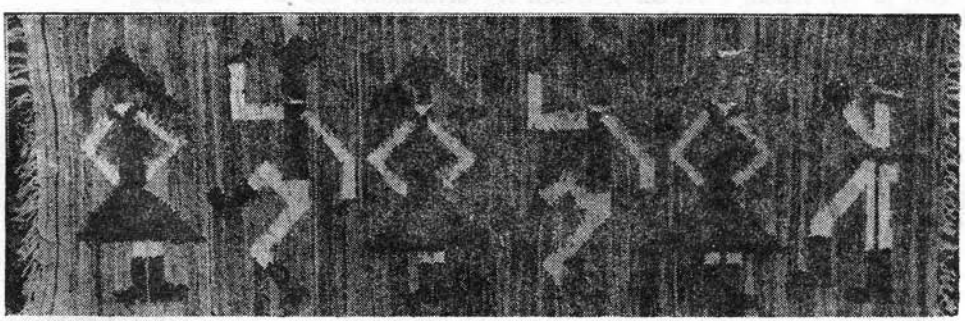
A párizsi *Centre d'étude de la vie politique contemporaine* ankétot rendezett annak felmérésére, hogyan vélekednek a franciák a tudományos kutatómunkáról. Csaknem ötven kérdést tettek fel 1200 tizennyolc éven felüli személynek, akiket — iskolázottság, nembeli megoszlás, foglalkozás, korosztály és egyebek szempontjából — úgy válogattak ki, hogy a csoport statisztikailag az összlakosságot képviselje. A *Le Monde* tudományos és műszaki mellékletében a felmérést kezdeményező, négy személyből álló bizottság egyik tagja, Frédéric Bon számol be néhány tanulságról.

Beszámolójából kiviláglik, hogy a francia lakosság általában igen kedvezően vélekedik „a tudományos kutatásról", amelyről azonban csak ködös képzetei vannak. Kiváltképpen pozitívan viszonyul az orvostudományok és a környezetszennyeződés kérdéseivel kapcsolatos kutatásokhoz, s azokhoz is, amelyektől közvetlenül a fogyasztási javak gyarapodását reméli. Kevésbé jó véleményt hangoztatnak a katonai jellegűekről, s kiváltképpen negatívan ítélik meg az űrkutatást. A tudományos kutatásokhoz viszonyulás tekintetében — Bon szerint — két fő csoport különböztethető meg. Az első (a hiányosabban tájékozottak, a kevésbé iskolázottak tartoznak ebbe a csoportba) „a XIX. századra jellemző mitológia" szerint „szegénynek és önzetlennek" képzeli el a tudományos kutatót. A képzettebbeket felölelő második csoport tagjai a tudományos kutatót nem minősítik ugyan valamiféle piedesztálon álló személyiségnek, de azért ők is „kivételes jelenségnek" tekintik.

A „társadalmi hasznosság" mércéje szerint a köztudatban a tudományos kutató az orvos mögött, de a mérnök előtt helyezkedik el. A válaszok nagy hányada „szép hivatásnak" minősíti a kutatást. 82 százalék véleménye szerint a tudósok általában az emberiség javát szolgálják. A legnépszerűbbek sorába tartoznak Pasteur és főként Pierre és Marie Curie. Curie-ék esetében régi keletű sztereotípiák ismerhetők fel: szegények voltak, házastársak, s nemcsak érzelmi, hanem tökéletes értelmi harmóniában is élték le életüket (ráadásul a laikus számára még mindig nagyon titokzatosnak tűnik felfedezéseik lényege).

Tartózkodóbbak a válaszok azokra a kérdésekre, amelyek a tudományos kuta-

tás és a politika összefüggéseit érintik. Nagy általánosságban az a vélemény, hogy a tudományos kutatás a politikai hatalom kezére játszik. Ez esetben a válaszok milyensége kiváltképpen összefügg a megkérdezettek iskolázottságával. A magasabb képesítésűek e vonatkozásban „jobb" véleménnyel vannak a tudósokról. A kevésbé iskolázottak egyenlőségi jelet tesznek a tudomány univerzuma s a politikai, társadalmi és gazdasági hatalom világa közé. Az utóbbi kategóriába tartozók e téren megmutatkozó előítéleteinek negatívumait azonban bizonyos értelemben csökkenti az a tény, hogy viszont — paradoxálisan — ugyancsak ők azok, akik egyben „önfeláldozónak" is tekintik a tudóst. A főiskolát végzettek 53 százaléka tagadja, hogy „a tudományos kutatás főként a politikai hatalmat gyakorlók erejét növeli" (a csupán elemi iskolát végzettek esetében ez az arány 27 százalék). Frédéric Bon szerint az iskolázottság növekedésével a jövőben mind gyengébben érvényesül majd „a tudomány hagyományos mítosza".

Molnos Lina (Korond): Tánc (faliszőnyeg)

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

HEGEDŰS ZOLTÁN tanár (Budapest). — A *Korunk* — régi olvasója vagyok egyébként — 1972. januári számában tartalmas, szép cikket közölt Misztótfalusi Kis Miklósról Bóné Gyula tollából. Ezúttal szeretném megjegyezni, hogy M. Kis Miklós életművének magam is tisztelője vagyok, hiszen az egykori (1946-ban alakult) Misztótfalusi Kis Miklósról elnevezett pesterzsébeti népi kollégium tagja és gazdasági titkára voltam. Mi, az egykori kollégium tagjai közül többen ma is ápoljuk e nagy művelődéstörténeti úttörő emlékét, összegyűjtjük a róla szóló munkákat (örömmel értesültünk arról is, hogy a marosvásárhelyi színház nemrég bemutatta Szabó Lajos *Mentség* című darabját), s minden tőlünk telhetőt megteszünk munkásságának ismertetésére. Így a mi ösztönzésünkre készített Cételyi Vilmos grafikusművész Misztótfalusi Kis Miklós-monotípiát, amely 1972 novemberében a Fényes Adolf teremben volt kiállítva; a Nemzeti Galéria a napokban vásárolta meg a művet. Úgy vélem, hogy a magyar könyvnyomtatás 500. évfordulója alkalmából helyénvaló ennyit megjegyezni a nagy nyomdászról. Ugyanakkor emlékeztetünk arra is, hogy 1975-ben ünnepeljük születésének 325. évfordulóját, s arra törekszünk, hogy akkor majd emléktáblát helyezzünk el a volt Misztótfalusi kollégium falára, és utcát nevezzenek el róla.

*

Júniusban a Margittai Középiskola XI. osztálya felkereste a *Korunk* szerkesztőségét. A régi és az új *Korunk*ról Könczei Ádám tartott tájékoztatót, majd elkalauzolta az osztályt a város nevezetesebb műemlékeihez.

László Miklós, a parajdi művelődési otthon igazgatója nemrég találkozóra hívta meg a *Korunk* és *A Hét* szerkesztőit. Sok-sok kérdés vetődött föl: a Sóvidék és különösen Parajd népfölöslegének helyzete, a tájék iparosítása, fürdőfejlesztés, a szociológiai kutatás elősegítése, Gaál Gábor kritikusi hagyatékának értékelése. Tőlünk telhetően válaszoltunk a kérdésekre; reméljük, hogy mind a kérdezők, mint a válaszolók szavai hozzájárulnak a helyzet jobb megismeréséhez, s ily módon a megoldáshoz is.

Júliusban a „Korunk-galéria"-ban Györkös Mányi Albert festményei láthatók.

HELYREIGAZÍTÁS. — Lapunk 5. számában Páskándi Géza *Alsó Éden* című versében (a 731. lapon) a 10. sor helyesen így olvasandó: *ásó ás.* — Lapunk 6. számában Rácz Győző *Nemzedék és magatartás* című cikkében a 837. lapon alulról a 10. sorban kezdődő mondat helyesen így olvasandó: *Ez a különbözőség eleve és elkerülhetetlenül magában hordozza azt a lehetőséget, hogy bizonyos kérdésekben e társadalom nemzedékei is eltérő elméleti és gyakorlati magatartásokat tanúsítsanak.* Ugyanakkor a 838. lapon a 9. sorban kezdődő mondat helyesen így hangzik: *A probléma elméleti-filozófiai vonatkozásainak egyik nagyon lényeges elemét a múlt évben lezajlott Országos Pártkonferencián pártunk főtitkára tisztázta, amikor — a korábbi dogmatikus véleményektől eltérően — megállapította, hogy az elhanyagolt, meg nem oldott nem antagonista ellentmondások antagonizmusokká alakulhatnak át.*

Întreprinderea Poligrafică Cluj, Str. Brassai nr. 5—7. — 3137/1973 42 101

Sumar

* * * Noi perspective ale dezvoltării noastre 995 • Könczei Ádám: Dansul nostru popular 999 • Faragó József: Note privind cercetarea dansului nostru popular 1003 • Andrei Bucșan: Cercetarea științifică a dansurilor populare românești 1012 • Zoltán Aladár: Muzică și autenticitate 1018 • Haáz Sándor: Dans — mișcare — port popular 1024 • Dani János: Folclor și istorie 1029 • Rábai Miklós: Ars poetica 1035 • Kelemen Ferenc: Gînduri despre arta noastră coregrafică 1039 • Székely Dénes: Dansul popular pe scenă 1045 • Banner Zoltán: Arta întregii societăți 1048 • Bartis Ferenc: Poezie 1052 • Sigmond István: Nuvelă 1055 • Bácski György: Miroslav Krleža la 80 de ani 1063 • Miroslav Krleža: Nuvelă (trad. de Bácski György) 1064 • Stéphane Sárkány: Literatură și valoare estetică (trad. de Lengyel György) 1069 • Ion Irimie: Conștiință — societate — individ 1074 • A. S. Iakovlev: Memorii (trad. de Farkas László) 1080

NOTE

Rácz Győző: La aniversarea poetului Bartalis János 1087 • Fodor Sándor: Cadou de ziua nașterii 1089 • Balogh Ferenc: Ultima culegere cu fonograf 1090

FORUM

Bandi Dezső: Artă populară autentică sau „non-artă"? 1092

OGLINDĂ

Benedek Zoltán: Două sate pe calea bunăstării 1096

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

* * * Relații europene de tip superior 1102 • Dáné Tibor: Problemele inviolabilității vieții particulare 1105

DOCUMENTE

Hajós József: Copernic în actualitate 1113

ISTORIE VIE

Bitay Ilona: Dimitrie Cantemir 1117

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

O. Bogáthy Zoltán: Psihologie industrială — realitate și posibilități 1122

CRITICĂ

Veres István: Cărți germane apărute în țara noastră 1132 • Szilágyi Domokos: Volumul premiat al lui Bajor Andor 1136 • Sőni Pál: Eseurile lui Deák Tamás 1139 • Murádin Jenő: Despre ilustrațiile de carte ale artistei Surány Erzsébet 1142

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, REDACTORI—CITITORI

1973-as évkönyvünk sajtóvisszhangjából

Tudósok, kutatók érdeklődésének irányulásáról szerezvén ismereteket, változatos körképet vehetünk szemügyre az első Korunk-évkönyvben, mely huszonnégy szerző közös jelentkezésével a korszerű humán és reál kultúra „békés együttlétezésének", összefonódottságának valóságára is nyomatékosan figyelmeztet.

ÚJ ÉLET

A puszta válogatás is kritika már. A Korunk úgy válogat, hogy bizonyít is egyben: a romániai magyar tudósok nemcsak irodalomtörténészek, nem csupán etnográfusok vagy nyelvészek, vannak köztük kiemelkedő fizikusok, matematikusok, kutató orvosok is.

MAGYAR NEMZET

...nem pusztán magas igényű tudományos körképet készít Évkönyvében a Korunk, hanem — míg hagyományt őriz — példát is teremt: egy közösség tudatos és öntudatos magafigyelését, határa gazdagságának számbavételét végzi el. Legyűrni irigységét — nehéz dolga van a magyarországi kritikusnak, mert önző magábafordulással — míg forgatja a vaskos kötet lapjait — csak az jár benne, milyen szívesen hasonlítaná hazai magyar próbálkozáshoz a Korunkét — ha lenne, mihez.

TISZATÁJ

ÁRA 8 LEJ